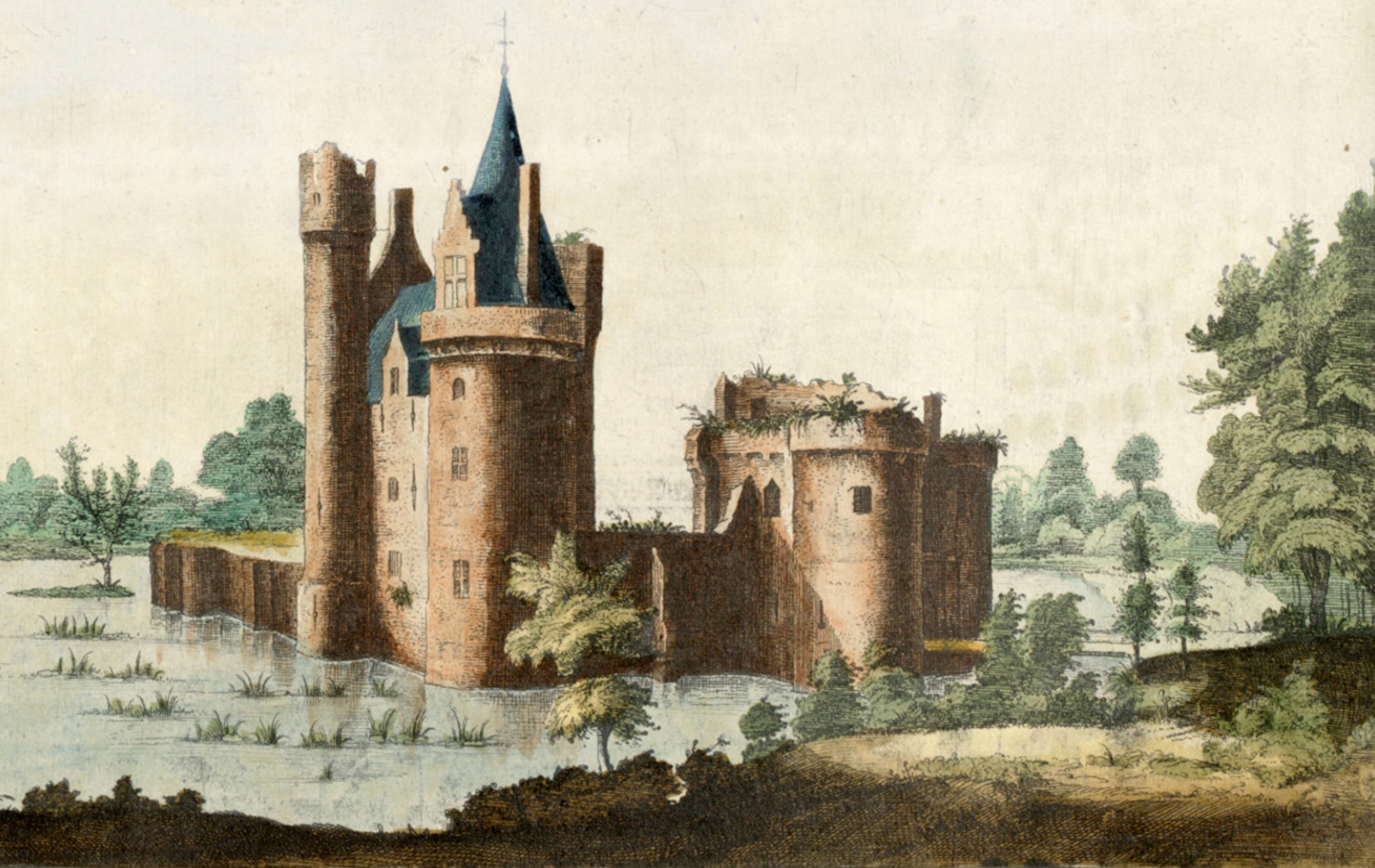

Het LAND van AALST

VETVS ARX DE HERZELLES.

Nobili ac generosi Viri
D. CAROLO EVERWYN
Urbium dittonis ac comit. Alostani
Proprietori
et domini municipij de Herzele
Summo pratori
Hanc arcis Herzelianę imagin.
D.D. I.D.

HERZELE pauca in medium adferam. Castrum hic fuit. Edes etiam habuit Gandavi à Bodelonensibus cœnobitis
olim ac forte, cujus etiam nunc cernuntur vestigia. nunc occupatas. Familiam quoq; habuit nobilem & antiquam.

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging 'Het Land van Aalst', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Elektronische versie:

Gratis op de website

Lidmaatschap van de vereniging:

Bijdrage zonder jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: € 10 • Steunend: € 20

Jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: € 50 • Steunend: € 60

Te storten op:

IBAN BE33 3930 3032 7646

BIC: BBRUBEBB

t.a.v. Het Land van Aalst,
Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het 'Land van Aalst' in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oost-Vlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren † Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en † Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens † Arthur Broeckaert, † Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), † Jozef Van Cleemput, † Jozef De Brouwer, † Valère Gaublomme, † Frits Van Acker, † Basiel Boel, † Marcel Cornelis en † Jules Pieters. Latere voorzitters waren † Jozef Borremans (1953-1954), † Frits Courteaux (1963-1980), † Luc De Rijck (1980-1984) en Luc Robijns (1984-2020).

Het bestuur van de vereniging:

Luc Robijns • *erevoorzitter*

Bart Cherretté • *voorzitter*

Michel Igual Pacheco • *ondervoorzitter*

Marcel Cock, Pieterjan De Coninck, Lieve De Mecheleer,
Tom De Ridder, Luc Geeroms, Mieke Van Damme, Dirk Van
de Perre, Erwin Van der Hoeven, Wouter Van Der Spiegel,
Georges Vande Winkel, Reinoud Vermoesen.

Meewerkende leden:

Louis De Cock, Bart Merckaert, Geert Van Bockstaele, Bart
Van Langenhoven, Marc Uyttersprot en Wilfried Vernaeve

Redactiesecretariaat:

Reinoud Vermoesen

reinoud.vermoesen@uantwerpen.be

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme

Asserendries 118, 9300 Aalst • tel. 053 21 63 30

• e-mail: vdmieke@skynet.be

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen der Geschiedenis'. Het logo werd ontworpen door Bram Overlaet. Het representeert het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, met verwijzing naar de de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

hetlandvanaalst@gmail.com • <http://www.hetlandvanaalst.be>

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst.

Vormgeving: Arnoud Jensen

Druk: Drukkerij Arijs BV, Molenstraat 89, 9690 Kluisbergen

www.drukkerijarijs.com | info@drukkerarijs.com

ISSN 0778-7731

De Ninoofse humanist Pieter Meganck / Petrus Megangus Ninivita (1482/85-1560)

Marcel Cock & Dirk Van de Perre

Inleiding

Een van de verrassingen bij de voorbereiding van het Despauteriusjaar in 2020 was de ontdekking van een tweede Ninoofse humanist en tijdgenoot van Joannes Despauterius, die net zoals deze zijn carrière uitbouwde in de Westhoek, het huidige Zuidwest-Vlaanderen en Frans-Vlaanderen. Aan Pieter Meganck zijn tot nog toe slechts enkele biografische regels in algemene naslagwerken gewijd, waarin steeds dezelfde vaak tegenstrijdige gegevens herhaald worden. Voor Valerius Andreas (1623) is hij geboren te Ninove, voor Franciscus Sweertius (1628) in Komen (Comines, Fr.) en voor beiden leidde hij in zijn geboortestad een Latijnse school¹. Noël Paquot (1767) vermeldt 1578 als het jaar en Rijsel als de plaats van zijn overlijden². Alphonse Roersch (1897), in navolging van Paquot, ziet hem geboren worden in Komen en sterven in Rijsel, maar zwijgt over Menen, terwijl voor L.-J. Messiaen (1892) Ninove zijn geboorte- en Menen de sterfplaats zijn³. Ook voor Jaak Marchant (1596) was hij in Menen actief als hoofd van de Latijnse school⁴. Een poging tot een kritische biografie is recent (2001) ondernomen door Germain Schoonaert⁵. Hij brengt nieuwe elementen aan, maar ook zijn biografie roept evenveel vragen op als dat ze oplossingen brengt. De kern van het probleem ligt hem in de vraag of de in de bronnen vermelde naam Pieter Meganck op één en dezelfde persoon slaat. Op basis van nieuw, breed bronnenonderzoek – vandaag gefaciliteerd door de beschikbaarheid van oude drukken op het internet – wagen we ons aan een nieuwe, kritische reconstructie van de complexe levensloop van Pieter Meganck.

1. Drukker Josse Bade uit Asse, bloedverwant van Pieter Meganck, 1503 en 1522/1524

Het belangrijkste biografisch gegeven over Pieter Meganck komt van Josse Bade / Iodocus Badius⁶ Ascensius uit Asse⁷. Die draagt op 28 november 1503 zijn geannoteerde tekstuitgave van het Latijnse dichtwerk *Bucolica* van Caius Calpurnius - in feite gaat het om Titus Calpurnius Siculus, - gedrukt bij Durand Gerlier in Parijs, aan zijn bloedverwant Pieter Meganck op⁸.

Oprichting door Josse Bade van de 'Bucolica' van de Latijnse dichter Calpurnius, aan magister Pieter Meganck..

Bron: Tekst genomen uit *C. Carphurnii Bucolica cum adnotatione Ascensiana iam diligenter recognita*, gedrukt te Parijs bij Durand Gerlier op 28 november 1503.

1. Valerius ANDREAS, *Bibliotheca Belgica*, Leuven, 1623, p. 668; Franciscus SWEERTIUS, *Athenae Belgicae*, Antwerpen, 1628, p. 624.

2. Noël PAQUOT, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas*, dl. IX, Leuven, 1767, p. 16-17.

3. A. ROERSCH, art. *Meganck (Pierre)*, in: *Biographie Nationale*, dl. 14, Brussel, 1897, kol. 292-293; L.-J. MESSIAEN, *Histoire de Comines*, Kortrijk, 1892, p. 470-473.

4. Iacobus MARCANTIUS, *Flandria commentariorum libri IIII descripta*, Antwerpen, 1596, p. 34.

5. Germain SCHOONAERT, *Pieter Meganck, schoolrector te Ninove (ca. 1510), Komen (ca. 1520), Poperinge (ca. 1529-1636), Ieper (1536-1538), Zillebeke? (1544), Rijsel (1549) en Menen († 1560)*, in: *Westhoek*, 17, (2001), p. 87-98. Het bestaan van dit artikel, alsmede van enkele andere bijdragen in de tijdschriften *Westhoek* en *Biekorf* over Latijnse scholen, werd ons meegedeeld door de heer Ludo Vandamme, waarvoor onze hartelijke dank.

6. Over de Parijse drukker Josse Bade verscheen een monumentale biografie en bibliografie van de hand van PH. RENOARD, *Bibliographie des impressions et des œuvres de Josse Badius Ascensius, Imprimeur et Humaniste 1462-1535*, 3 dln., Parijs, 1908. Recent verscheen het werk van Paul WHITE, *Jodocus Badius Ascensius. Commentary, Commerce and Print in the Renaissance*, Londen, 2013.

Iodocus Badius Ascensius Magistro Petro Megango
Confanguineo suo germano Salutem dicit,

Vm a teneris (vt græci dicunt) vnguiculis Petre
c mi suauissime: te intus & in cute norim: bonitatem
dico ingenii tui veramq; cum ad litteras tum ad mo
res cultiores indolemsummâq; in me cum omni obseruâ
tia charitatem: non potui amplius etiam mei in te amoris
nullam significatione facere. Quocirca cū C. Calphurnii le
pidissima in genere bucolico carmina & terfa & tuis mori
b9 non indigna offenderim: volui quâ in ea facerem lucu
bratiuculam tuo nomini addicere eo præsertim animo vt
qui te mihi intelliges charissimum tibi tuq; famę posthac
accuratissime consulas. Tantum te admonitum volui. Va
le & me (quod facis) redama. Ex officina nostra chalcogra
pha: ad quartum calendas decembres. Anni M D, III.

Josse Bade uit Asse groet magister Pieter Meganck, zijn bloedverwant en neef. Omdat ik u, mijn allerbeste Pieter, van kindsbeen af⁹ en door en door ken, ik bedoel uw degelijke talenten, uw echte interesse zowel voor literatuur als voor hogere waarden en uw uitgesproken genegenheid voor mij met alle attenties, - kon ik niet anders dan u een blijk geven van mijn affectie. En daarom, toen ik op de alleraardigste herderszangen van Caius Calpurnius was gestoten, die elegant zijn en die passen bij uw interesse, heb ik het werkje, dat ik erover heb gemaakt, aan u willen opdragen, vooral met die bedoeling dat gij verder zeer nauwgezet zoudt zorgen voor uzelf en voor uw goede naam; gij die zult begrijpen dat gij mij aller dierbaarst zijt. Dat wou ik u meegeven. Gegroet en blijf mij op uw beurt (wat gij al doet) dierbaar. Vanuit onze drukkerij op 28 november 1503.

Wat leren we uit de opdracht van Bade aan Meganck? Ten eerste dat Pieter Meganck op dat moment de titel van *magister* draagt. Ten tweede dat de jongere Pieter in de nabijheid van de oudere Josse is opgegroeid en beiden een grote genegenheid voor elkaar hebben en ten derde dat de toen al in humanistische kringen gerenommeerde Bade zijn jongere bloedverwant met literaire potenties een duwtje in de rug wil geven door de naam van Pieter Meganck aan zijn tekstuitgave te koppelen.

Wat is de exacte familierelatie tussen beiden? *Consanguineus germanus* wijst op de bloedband van volle neef¹⁰. Pieter heeft dan als moeder de zuster van Josse Bade's vader, of Josse heeft als moeder de zuster van Pieter Meganck's vader. Beiden hebben dus gemeenschappelijke grootouders.

Wat weten we precies over Bade? Josse Bade, die altijd *Ascensius* aan zijn naam toevoegt, moet rond 1462 geboren zijn in Asse. Hij heeft eerst een opleiding gekregen in de school van de Broeders van het Gemene Leven (hiëronymieten)¹¹ in Gent en nadien vermoedelijk aan de Artesfaculteit van de Leuvense universiteit, waarvan hij zegt "*quae mater fuit mea*"¹². In de immatriculatielijsten van Leuven komt zijn naam niet voor¹³. In de *Acta et Conclusiones* van de Faculteit van de Kunsten is er een hiaat tussen 27 oktober 1447 en 9 november 1482. Maar op 29 maart 1485 prijkt een *Judocus vanden Bade de Haeltre* als 18de op de lijst van diegenen die de titel van licentiaat in de Kunsten behalen¹⁴. Indien het om Josse Bade gaat, is dit *Haeltre* met Haaltert bij Aalst te identificeren. Volgens zijn biograaf Renouard verbleef Bade in december 1488-Januari 1489 in Gent en trok nadien naar Italië¹⁵. In 1492 komt hij in Lyon terecht, waar hij onderwijs geeft en er eveneens werkzaam is in de drukkerij van Joannes Trechsel, met wiens dochter hij trouwt. In het *Liber de scriptoribus ecclesiasticis* (1494) wordt hij vernoemd als *Judocus Badius Gandensis natione teutonicus* (Josse Bade, Gentenaar van de Duitse natie), 32 jaar oud¹⁶. Na de dood van Trechsel vestigt hij zich in 1499 te Parijs. Hij wordt er een voornaam drukker en uitgever en werkt onder meer voor de Parijse universiteit. Naast drukker blijft hij eveneens als humanist en literator actief. Hij overlijdt in 1535. Zijn schoonzoon Michel de Vascosan (circa 1500-1577) neemt zijn Parijse drukkerij over en is in 1549 de uitgever van twee werken van Pieter Meganck.

Er is nog een tweede tekst waarin Josse Bade Pieter Meganck zijn bloedverwant noemt. In zijn uitgave uit 1524 van de *Noctes Atticae* van Aulus Gellius¹⁷ met annotaties waarvoor hij gebruik maakt van de aantekeningen van Gilles de Maisières / Maserius,¹⁸ verwijst Bade naar een correctie die hem door zijn neef is aangebracht: *Eundem locum¹⁹ biennio antequam Maserii adnotata videram, sic emendarat*

7. Over de ware naam en geboorteplaats van Bade twijfelt RENOUARD, I, p. 5-7. In *Imprimeurs et libraires parisiens*, Bade (*Josse*), Tome Deuxième, Parijs, 1969, p. 6-8, noot 2, brengen A. LABARRE en S. POSTEL in hun uitgebreide bijdrage meer klaarheid en kiezen voor de naam 'Josse Bade'. De naam *Iodocus Badius Ascensius* wordt steeds gebruikt in Latijnse teksten. De Franse versie van zijn naam *Maistre Joce Bade Ascence* komt al in 1498 voor. Zijn kinderen dragen de familienaam 'Bade', zijn drukkerij *Prelum Ascensianum*. Wij gaan ervan uit dat *Badius* een latinisering is van het Nederlandse 'Bade' (badhuis, stooft; zie ook noot 14). Ascensius wijst ongetwijfeld op de geboorteplaats Asse.

8. RENOUARD, II, p. 259: *C. Calpurnius Buccolica cum adnotatione Ascensiana*. Het gaat hier in feite niet om een werk van Caius, maar van Titus Calpurnius Siculus, een Romeins dichter van Siciliaanse afkomst uit de eerste eeuw. Bade geeft hem de voor naam Caius, hem verwarrend met de tijdgenoot en consul Caius Calpurnius Piso.

9. *A teneris (ut Graeci dicunt) unguiculis - vanaf het moment van uw kleinste nageltjes (zoals de Grieken zeggen)*. Door Cicero gebruikt in zijn brief uit 56 v. C. aan proconsul Lentulus (*Ad familiares* 1, 6). Een sterk bewijs van Bade's vertrouwde relatie met de klassieken.

10. Voor de Latijnse tekst van de opdracht, zie afbeelding p.1.

11. De hiëronymieten hadden twee of drie scholen in het graafschap Vlaanderen: Gent, Geraardsbergen en Sint-Winoksbergen (thans Bergues in Noord-Frankrijk). Sint-Winoksbergen wordt in sommige bronnen vermeld, in andere niet. Hun scholen droegen bij tot de verspreiding van het humanisme en de kennis van de klassieke talen.

12. RENOUARD, I, p. 8. Een tekst waarin Bade expliciet zegt te Leuven gestudeerd te hebben, is er niet.

Imaginaire (?) portret van Josse Bade.

Kopergravure van ca. 1620, opgenomen in de portrettentengalerij van Friedrich Roth (1687-1736), boekhandelaar te Nuremberg.

IODOCVS BADIVS,
Ascensius.
Linguae Latinae et Graecae Professor Lugdunensis,
Typographus de in Parisiensis celeberrimus
Natus 1462. Den. A. 1535.
Ex collectione Frederici Roth-Scholzeii Norimbergae.

consanguineus meus Petrus Megangus: ut pro **occasione** poneret **offensionem**; et reliqua uti Maserius²⁰. (Twee jaar voordat ik de annotaties van Maserius gezien had, had mijn bloedverwant Petrus Meganck dezelfde tekst aldus gecorrigeerd: dat hij *offensionem* voorstelt voor *occasione*; de rest is zoals bij Maserius).

Bade gaf al in 1511 en 1517 de *Noctes Atticae* uit, maar toen nog zonder de annotaties van Gilles de Maisières. Een derde uitgave volgde in 1519, ditmaal met gebruik van de Maisières, maar waarin de verwijzing naar Meganck nog niet voorkomt. Blijkbaar heeft Meganck in 1522, twee jaar vóór dat Bade zijn vierde uitgave van 1524 realiseerde, op het foutieve woord in de door Bade gebruikte versie van de brief van Cicero gewezen²¹. Kunnen we hieruit besluiten dat Meganck na 1503 een tijd als corrector in de drukkerij van Bade gewerkt heeft of is dit een eenmalige reactie²²? Op te merken valt dat het hier niet om de correctie van een drukfout gaat, maar om een tekstcorrectie, wat op de vertrouwdheid van Meganck met de werken van Cicero wijst.

Waar en wanneer werd Pieter Meganck geboren? Voortgaande op de enkele zeldzame toevoegingen van *Ninivita* bij zijn naam, is dit Ninove. De toevoeging *Ninivita* is door hemzelf gemaakt en fungeert normalerwijs als aanwijzing van de geboorteplaats. Hoewel de naam Meganck tot vandaag in de streek van Ninove courant is, hebben we de familienaam Meganck in de Ninoofse stadsrekeningen en andere documenten uit de periode 1480-1500 niet teruggevonden. De oudste attestatie van de naam is van 1525²³.

13. J. WILS, *Matricule de l'université de Louvain II, (31 août 1453-31 août 1485)*, Brussel, 1946.

14. Rijksarchief Leuven (RAL), Inventaris van de archieven van de Oude Universiteit Leuven, nrs. 711 en 712 (*Acta et Conclusiones Venerabilis Facultatis Artium, Liber Secundus en Liber Quintus*). Tussen 1447 en 1482 ontbreken twee originele verslagboeken. De attestatie van de naam vanden Bade komt voor in nr. 712, fol. 28r°.

15. RENOUARD, I, p. 9.

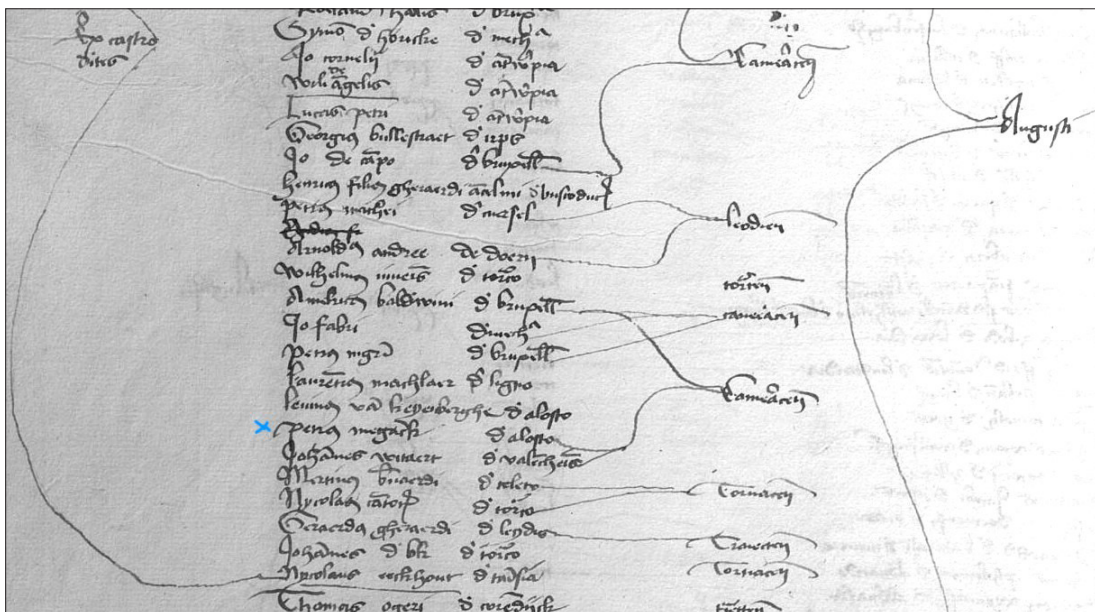
16. Johannes TRITHEMIUS, *Liber de scriptoribus ecclesiasticis*, Bazel, 1494, fol. 136v°-137r°. Aan Bade worden zes publicaties toegeschreven, die hem op de leeftijd van 32 jaar al een grote reputatie verlenen. 'Gentenaar' verwijst naar zijn banden met Gent, waar hij schoolliep.

17. RENOUARD, II, p. 466, nr. 5: *Auli Gellii noctium atticarum Libri undeviginti*, uitgegeven in oktober 1524; Aulus Gellius is een Romeinse schrijver uit de 2de helft van de tweede eeuw.

18. Gilles de Maisières / Aegidius Maserius, humanist en rector van de Parijse universiteit, was actief tijdens de jaren 1500-1525 (RENOUARD, III, p. 506).

19. Het gaat om een citaat uit een brief van Cicero van 46 v. Chr. aan Sulpicius Severus (106-43 v. Chr. rechtsgeleerde, consul in 51, bevriend met Cicero). Bade citeert daaruit: *quoniam effugi eius occasione, qui forte arbitaretur me non putare hanc rempublicam esse*. Waarop dan het voorstel van correctie door Meganck volgt.

20. Die verwijzing naar Meganck komt voor in de uitgave vanaf 1524, boek XII, caput XII; in de uitgave van 1524 fol. 83v°.

Fragment van de inschrijvingslijst met Pieter Meganck (aangeduid met kruisje) aan de Leuvense universiteit op 31 augustus 1500. Bron: Rijksarchief Leuven, Oude universiteit Leuven, nr. 23, Liber tertius intitolatorum, f° 83v°.

Volgde Meganck, zoals zijn bloedverwant Josse Bade, als jongeling de Latijnse school in Gent en ging hij vervolgens aan de Leuvense universiteit studeren? De Leuvense immatriculatielijsten vermelden inderdaad op 31 augustus 1500 een *Petrus Meganck de Alosto, cameracensis diocesis*, die als *dives* (betalend student) in de pedagogie *Castrum* (De Burcht) is ingeschreven²⁴. Indien de Pieter Meganck die in 1500 zich inschreef aan de Leuvense universiteit dezelfde persoon is als de neef van Josse Bade, moet de welstellende familie Meganck na de geboorte van Pieter, van Ninove naar Aalst verhuisd zijn. Veronderstellend dat hij zich tussen zijn vijftiende en

21. Voor de verschillende Bade-uitgaven van de *Noctes Atticarum*, zie RENOUARD, II, p. 463-466 en *Imprimeurs et libraires parisiens*, II, nrs. 146, 348, 397, 532, 627, 674.

22. RENOUARD, I, p. 55 vermeldt hem niet bij de correctoren.

23. De stadsrekeningen zijn hiertoe nagekeken. In 1525, 1529 en 1530 is wel een Jan Meganck geattesteerd in de oudste Wettelijke Passeringen (Rijksarchief Gent (RAG), Oud Archief Ninove, nr. 629) in een vonnis over een erfenis en in een zaak over

achttiende jaar aan de universiteit inschreef, moet hij circa 1482-1485 geboren zijn en rond 1503 gepromoveerd zijn tot *Magister Artium*, maar mogelijk niet in Leuven²⁵. Heeft Bade zijn boek aan Meganck opgedragen als huldeblijk bij diens promotie?

Die data brengen ons tot een Pieter Meganck die twintig jaar jonger is dan Bade, zodat deze hem als klein kind goed kan gekend hebben en in diens nabijheid woonde. Die nabijheid past in de veronderstelling dat de jonge Pieter Meganck in Aalst verbleef en Bade, toen hij in Leuven de titel van licentiaat verwierf, in Haaltert. Dat Bade Pieter Meganck als klein kind heeft zien opgroeien, sluit alleszins Komen (Fr.) als mogelijke geboorteplaats voor Meganck uit. Zowel Bade als Meganck zijn kinderen van de Denderstreek.

2. Stichtte Pieter Meganck vóór 1520 een Latijnse school in Ninove?

Waar verbleef Pieter Meganck na 1503? In enkele biografieën is te lezen dat hij na zijn studies te Leuven met een Latijnse school in Ninove begonnen is. Deze bewering gaat terug op Valerius Andreas die in 1623 schrijft: *Petrus Megangus, Ninivita, Flander, ludum aperuit literarium in patria*²⁶ (Pieter Meganck, Niniviet, Vlaming, opent een Latijnse school in zijn vaderstad). Franciscus Sweertius betwijfelt dit vijf jaar later en hij maakt van Meganck een Komenaar: *Petrus Megangus, Comineus [...] Valerius Andreas Ninivitam facit, nescio quo auctore. Testatur idem in patria Scholarcham celebrem fuisse*. (Petrus Meganck, Komenaar. Valerius Andreas maakt van hem een Niniviet, ik weet niet op welke gronden. Dezelfde vermeldt dat hij in zijn vaderstad een bekend schoolhoofd is geweest)²⁷. Maar wat wordt bedoeld met *patria*? Meestal begrijpt men dit als vaderstad (Ninove). Ook de ruimere interpretatie van vaderland (graafschap Vlaanderen) is mogelijk, zodat de bewering dat Meganck een school in Ninove geopend heeft niet sluitend is en evengoed kan gelezen worden als dat hij een bekend schoolmeester in Vlaanderen is geweest.

In de Ninoofse bronnen is over het bestaan van een Latijnse school geleid door een Pieter Meganck geen spoor te bekennen. In geen enkele bron wordt het bestaan van een Latijnse school vermeld. De Ninoofse stadsrekeningen voor de jaren 1500-1520 vertonen van 1506 (ns) tot en met 2014 (ns)²⁸ een hiaat van bijna tien jaar. Op basis van de nog bestaande rekeningen kan een aanwezigheid van Meganck niet bevestigd worden, maar ze is ook niet uit te sluiten.

Van 1500 tot 1504 is in de stadsrekeningen alleen de voornaam van schoolmeester *Anthonis* gegeven. Als jaarvergoeding kreeg hij twaalf pond parisis. De stad betaalde aan de schoolmeester voor het onderricht van de kinderen de huurwaarde van zijn huis. Voor de jaren 1515-1518 (ns) wordt geen schoolmeester vermeld. In de rekening van 1519 (ns) wordt voor het eerst de naam *meester Jooris van Branteghem scoelmeestre* vernoemd. Hij ontvangt *omme zyn onderhouden ende omme dat hy der stede kinderen wel en behoorlic onderhouden ende leeren zoude* een jaarloon van 18 pond parisis, waarvan 12 door de Stad en 6 pond door de Heilige Geesttafel betaald worden²⁹. Het lijkt erop dat Van Branteghem pas vanaf de tweede helft van 1519 actief is geweest, omdat hij voor dat jaar slechts 6 pond ontvangt. In de dubbele jaarrekening van 1525-1526 (ns) wordt de schoolmeester aangemaand *midts dat de peste langhe binnen deser stede gherengneert hadde om de scole weder in treyne te houdene*³⁰. De pest blijkt het schoolwezen in Ninove gedurende enkele jaren te hebben lamgelegd. Of Joris van Branteghem een humanistische vorming gekregen heeft, is niet uit te maken. Hij blijkt verwant te zijn met de Aalsterse familie Van Branteghem, waarvan twee familieleden in de Leuvense immatriculatielijsten genoteerd staan, *Robertus* in 1480 en *Philippus, filius Johannis* in 1517³¹.

het huren van een perceel en verkopen en kopen van een huis (H. VAN ISTERDAEL en G. BORIGHEM, *Families en personen te Ninove en Herlinckhove (16de eeuw-1802)*, Ninove, 2016, p. 877).

24. A. SCHILLINGS, *Matricule de l'Université de Louvain, III (31 août 1485-31 août 1527)*, Brussel, 1958, p. 204, nr. 191.

25. De studie van de *Artes* duurde twee en een half jaar (Ch. REUSENS, *Promotions de la faculté des Arts de l'université de Louvain, 1428-1797*, in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, I, 1864, p. 377-389). Zijn naam komt niet voor in de *Acta* van de Leuvense Faculteit van de Kunsten voor de jaren 1500-1503 (RAL, Oude universiteit Leuven, nr. 712, fol. 174-210). Behaalde Meganck zijn titel in Parijs en vertoefde hij in de nabijheid van Bade?

26. *Bibliotheca Belgica*, Leuven, 1623, p. 668.

27. *Athenae Belgicae*, Antwerpen, 1628, p. 614.

28. Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB), Rekenkamers, nrs. 37159-37160. De rekeningen gaan van jaardag (1 januari) tot jaardag, zodat in de hedendaagse tijdrekening (= nieuwe stijl, hier steeds afgekort als 'ns'), het jaartal van de middeleeuwse stadsrekening met één jaar moet verhoogd worden voor de data die vóór Pasen vallen, ervan uitgaande dat in de stadsrekening de paasstijl is gevolgd (jaarwissel met Pasen).

29. ARAB, Rekenkamers, nr. 37163, fol. 39v°-40r°.

30. *Ibidem*, nr. 37167, fol. 50v°.

31. WILS, *Matricule II*, p. 409 en SCHILLINGS, *Matricule III*, p. 563, nr. 185. Voor de verwantschap met de Aalsterse tak, zie VAN ISTERDAEL en BORIGHEM, *Families en personen*, p. 221 waar de schoolmeester in 1525 optreedt in een zending met zijn familielid Jan van Branteghem, chirurgijn te Aalst.

3. Pieter Meganck, de veronderstelde opvolger van Despauterius in Komen (Comines, Fr.), 1520-1536

In een aantal biografieën wordt Megancks naam gekoppeld aan Komen, waar hij de opvolger van Despauterius zou zijn geweest en daar de Latijnse school van 1520 tot 1536 zou hebben geleid. Despauterius stierf in 1520. “Après la mort du célèbre grammaticien, nous trouvons un autre savant à la tête de notre ‘ludus’, Pierre Meganck, son compatriote et probablement son successeur,” aldus Messiaen³². In september 1536 overleed Georgius Haloinus, heer van Halewijn, zelf een vurig verdediger van het humanisme en beschermheer van Despauterius. Volgens Messiaen is Pieter Meganck de vermoedelijke auteur van het uitgebreide grafschrift van Haloinus, die in de kerk van Halewijn (Halluin, nabij Comines, Fr.) begraven werd³³. Met de dood van Haloinus zou deze school zijn weggedeemsterd. Dat zou de overstap van Meganck naar Ieper kunnen verklaren, aldus Messiaen.

Uiteraard stelt dit verhaal van Messiaen ons voor problemen. Verder tonen wij immers aan dat een Pieter Meganck in 1524 schoolmeester in Brugge was en in 1529-1531 in Poperinge aanwezig was. Meganck kan niet tegelijkertijd gefunctioneerd hebben in Komen, Poperinge en Brugge. Ofwel zijn er twee verschillende personen met de naam Pieter Meganck in het spel, ofwel is de aanwezigheid van Meganck in Komen van 1520 tot 1536 een foutieve, maar hardnekkige veronderstelling, die al eeuwen meegaat. Schoonaert in zijn artikel over Meganck spaart de kool en de geit³⁴. Hij ziet Meganck in 1520 beginnen in Komen, maar rond 1528 vertrekken naar Poperinge. Het gegeven over een Meganck in Brugge is hem niet bekend.

Een bewijs dat Meganck in Komen de Latijnse school heeft geleid, laat staan er heeft verbleven, ontbreekt. Messiaen in zijn *Histoire de Comines* (1892), meent het ultieme bewijs te hebben gevonden in een citaat uit de kroniek van Karel Vinck / Carolus Wynckius, prior van het dominicanenklooster van Ieper³⁵. Vooraan in zijn *Geusianismus Flandriae Occidentalis* plaatst prior Karel Vinck een brief, gedagtekend 4 juli 1566 en gericht aan zijn vroegere studiegenoot Daniël, die zich tot het protestantisme had bekeerd en die hij wil overtuigen om naar het ware geloof terug te keren. Vinck ondertekent en voegt toe: “*prior indignus et socius nedum in monachatu sed et in scholis trivialibus ante annos triginta, sub magistro Petro Megango viro undecumque doctissimo.*” (Uw onwaardige prior en gezelschap, niet in het kloosterleven, maar dertig jaar geleden in de openbare school, onder leiding van Pieter Meganck, hoe dan ook een heel geleerd man). De dertig jaar van Vinck voeren ons terug naar het jaar 1536 en die herinnering aan *magister* Meganck zou inderdaad op de school van Komen kunnen slaan. Waarschijnlijker wordt echter, gelet op de functie van Vinck, prior in Ieper, naar de school van Ieper verwezen.

Messiaen citeert de zin van Vinck met één woord meer: *in scholis trivialibus Cominii* (in de openbare school van Komen). Messiaen geeft geen referentie voor zijn citaat. In 1841 is door F. Van de Putte de kroniek van Wynckius uitgegeven³⁶. Een kopie van het originele handschrift is nog aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel³⁷. Zowel bij Van de Putte als in het handschrift van de KB komt het woord *Cominii* niet voor. Messiaen heeft dus in zijn citaat blijkbaar het woord *Cominii* zelf toegevoegd om zo te bewijzen dat Meganck de school in Komen geleid heeft.

Hoe het ook zij, door een aantal biografen wordt de naam van Meganck steeds met Komen verbonden. Sommigen zien hem er geboren worden en bijna iedereen vermeldt er zijn schoolactiviteiten. De oudste vermelding daarvan staat in het bibliografisch verzamelwerk *Appendix Bibliothecæ Conradi Gesneri*, uitgegeven in maart 1555 te

32. MESSIAEN, *Histoire de Comines*, p. 470: Het woord ‘probablement’ is tekenend voor de aarzeling van de auteur om Meganck als opvolger van Despauterius te zien.

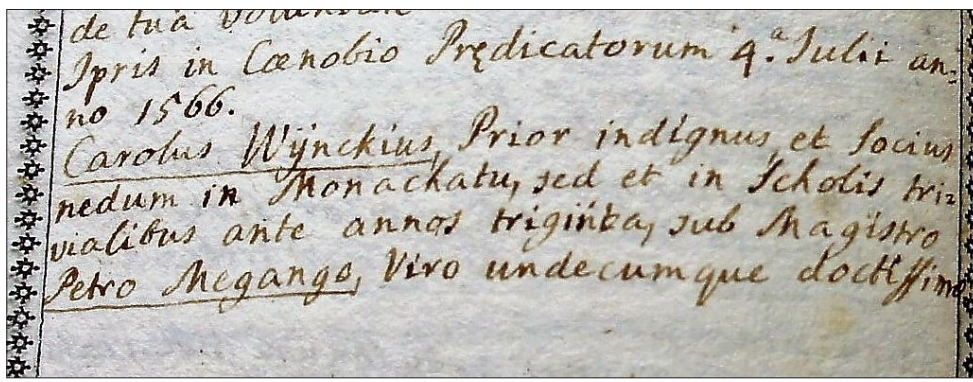
33. Ibidem, p. 451-452.

34. SCHOONAERT, *Pieter Meganck*, p. 88.

35. MESSIAEN, *Histoire de Comines*, p. 473.

36. F. VAN DE PUTTE, *Histoire des Geux-des-Bois*, Brugge, 1841, p. 10.

37. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, ms. 6333-6334, p. XII. Het originele handschrift uit de 17^e eeuw berustte in de bibliotheek van de kathedraal van Ieper. In de tweede helft van de 18^e eeuw werd ten behoeve van de Koninklijke Bibliotheek van Brussel daarvan een kopie gemaakt. Van de Putte gebruikte een andere Kortrijkse kopie, zodat beide versies onafhankelijk van elkaar ontstaan zijn (VAN DE PUTTE, *Histoire des Geux-des-Bois*, p. X-XI).

Handschrift met de kopie van de originele tekst van Karel Vinck, met de opdracht van zijn boek *Geusianismus Flandriae* aan zijn vroegere studiegenoot Daniël, waarin hij weliswaar de naam van hun gezamenlijke schoolmeester Meganck vermeldt, maar zonder diens naam te koppelen aan de school in Komen. Bron: Koninklijke Bibliotheek Brussel, ms 6333-6334, p. XII; foto Dirk Van de Perre.

Zurich. De korte nota over Meganck luidt: *Petrus Megangus. Flander. ex Cominio ad Lysam, scripsit carmine tabulas grammaticales.* (Pieter Meganck. Vlaming uit Komen aan de Leie; schreef grammaticale overzichten in verzen)³⁸. Ongetwijfeld wordt hier verwezen naar de twee grammatica's van Meganck, die in 1549 uitgegeven zijn te Parijs. Iemand die Meganck nog kan gekend hebben, is Jaak Marchant, geboren in Nieuwpoort in 1537 en overleden te Brussel in 1609³⁹. Hij gaf in 1596 bij Plantijn te Antwerpen een beschrijving van het graafschap Vlaanderen uit. In de tekst over Komen vermeldt hij twee verdienstelijke humanisten, die er geboren zijn: *Franciscus Lanæus, canonicus Yprensis, bibliothecæ doctrinæque copiosus, et Petrus Megangus scholarcha celebris* (Fransciscus Lanaeus, kanunnik in Ieper, verdienstelijk als bibliothecaris en in geschriften, en Pieter Meganck, bekend schoolmeester)⁴⁰. Beide werken liggen aan de basis van het gegeven in de latere biografieën dat Meganck in Komen geboren is en er de school geleid heeft.

Dat Georgius Haloinus Pieter Meganck zou aangetrokken hebben om Despauterius op te volgen, is op zich zeer aannemelijk. Haloinus was bevriend met Josse Bade en kan via die relatie met Pieter Meganck in contact zijn gekomen⁴¹. Maar een eigentijdse vermelding dat Meganck na Despauterius in Komen de Latijnse school heeft geleid, is er niet. Jammer dat de stadsrekeningen uit de betreffende periode ontbreken. Die zijn bij het beleg van Komen op 18 september 1579 door een brand vernield⁴².

4. Een Pieter Meganck, schoolmeester in Brugge, 1524

In 1524 duikt de naam Pieter Meganck opnieuw in bronnen op. *Piet Meganc, schoolmeester* wordt in een contract van 12 november 1524 vermeld samen met een reeks andere clerici aan de Sint-Jacobskerk van Brugge⁴³. Zij zijn getuigen bij de stichting door ridder Ferry de Gros († 1 maart 1545 ns) van een jaargetijde voor hem, zijn overleden eerste echtgenote Philipotte Wielant († 1521) en zijn voorouders⁴⁴.

De functie van schoolmeester gaat er terug op een besluit van de bisschop van Doornik uit 1424, waarbij het personeel wordt vastgelegd dat betrokken is bij het zingen van de getijden in de Brugse Sint-Jacobskerk. Dat zijn de parochiepriester, tien kapelanen (priesters met een prebende-vergoeding) en vier *vicarii* (lagere geestelijken), waaronder de hoofdkoster, de *rector scholarum* (schooldirecteur), de *hypodidasculus* (ondermeester) en de zangmeester⁴⁵. Pieter Meganck vervulde in 1524 de functie van *rector scholarum* in deze kerk. Ook A. Dewitte vermeldt in zijn lijst van *rectores scholarum* een Pieter Meganck onder het jaar 1524, met als toevoeging "uit Oostende"⁴⁶. Is dat een aanduiding dat hij voordien in Oostende werkzaam is geweest, of is Oostende zijn geboorteplaats⁴⁷? De data van de *rectores* vóór en na hem zijn in 1523 Jan de Vos en in 1528 Cornelis van Bambeeke⁴⁸. Lang is die Pieter Meganck dus niet in Brugge geweest.

Is de hier vermelde Pieter Meganck de humanist en neef van Josse Bade? De context geeft aanwijzingen in die richting, maar de vermelding 'uit Oostende' is een ernstige tegenindicatie, evenals het gegeven dat de schoolmeester er tot de lagere clerici

38. *Appendix Bibliothecæ Conradi Gesneri*, Zürich, 1555, fol. 89v°.

39. E. VAN ARENBERGH, art. *Marchant (Jacques)*, in: *Biographie Nationale*, 13, Brussel, 1895, kol. 446-447.

40. MARCHANTIUS, *Flandria commentariorum lib. IIII descripta*, p. 168.

41. In 1511 droeg Bade zijn uitgave van de *Decades* van Titus Livius aan Haloinus op (RENOUARD, III, p. 10-11).

42. Dirk VAN DE PERRE, *Het portret van Johannes Despauterius en de stad Ninove*, in: *Het Land van Aalst*, 73, 2021, p. 86-87.

43. J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, III, Brugge, 1859, p. 44-47 waar de volledige tekst van de oorkonde afgedrukt is.

44. Het grafmonument is vandaag nog in de Brugse kerk aanwezig.

45. P. DECLERCQ, *Commuun en Zeven Getijden in de Brugse parochiekerken*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 108, 1971, p. 126-136 en 152-163.

46. A. DEWITTE, *Zangmeesters, organisten en schoolmeesters aan de Sint-Jacobparochie te Brugge 1419-1591*, in: *Biekorf*, LXXII, 1971, p. 348. De auteur vond in het kerkarchief slechts één attestatie die de aanwezigheid van Meganck in Brugge bevestigt.

47. We vonden in de stadsrekeningen van Oostende geen aanwijzingen voor de aanwezigheid daar van een schoolmeester met de naam Pieter Meganck.

48. DEWITTE, *Zangmeesters*, p. 348-349.

behoort. Verder nog blijkt dat Meganck geen clericus was, maar gehuwd met Jacquemine de Vos.

Brugge was toen een stad met twee tot drie rivaliserende kapittelscholen en twaalf vrije scholen. Het humanisme was er in volle opbloei⁴⁹. Ferry de Gros is een ridder die banden had met de Sint-Jacobskerk en goede relaties met het Mechelse hof. Zijn twee zonen hadden schoolgelopen bij Despauterius, waartoe hij in 1519 en 1520 betalingen deed⁵⁰. Hij is dus een man die de best mogelijke humanistische vorming voor zijn zonen voorstond. Dat de Gros de faam van de veel belovende humanist Pieter Meganck moet gekend hebben, is waarschijnlijk. Heeft hij invloed uitgeoefend om Meganck naar Brugge te halen en zo aan de Sint-Jacobskerk een schoolmeester met naam en faam te verbinden?

5. Pieter Meganck in Poperinge, 1529-1531

Een *meester Pieter Meganck* wordt in 1529 en 1531 geattesteerd in Poperinge⁵¹. Zijn naam komt voor in een proces tussen de plaatselijke rederijkerskamer *De Cruusbroeders* en de Ieperse kamer. De Ieperse kamer was door de Poperingse geweigerd voor deelname aan hun tornooi. Meester Pieter Meganck wordt vermeld als lid van het bestuur van de Poperingse kamer, wat wijst op zijn inburgering in het Poperingse cultureel-literaire milieu. Heeft hij er ook de Latijnse school geleid? Mogelijk, maar daarover zijn geen bronnen bewaard⁵². Schoonaert veronderstelt dat Meganck in Poperinge zijn huwelijkspartner Jacquemine de Vos gevonden heeft, voortgaande op het gegeven dat daar enkele notabelen de familienaam 'de Vos' dragen. Poperinge had toen al een humanistische reputatie opgebouwd met Paschase de Zouter / Paschasius Zouterius⁵³. Die is in 1528 tot pastoor van de Sint-Janskerk benoemd. Hij was voordien in 1518 in Gent actief in de school van Eligius Houckaert, leidde daarna de Latijnse school van Ieper en publiceerde in januari 1530 (ns) te Antwerpen een vereenvoudigde Latijnse spraakkunst, gericht op een jong schoolpubliek, een project dat later Meganck zou navolgen⁵⁴. De vraag blijft ook hier of de te Poperinge vernoemde Pieter Meganck dezelfde persoon is als de neef van Josse Bade.

6. Gevraagd om te treuren bij de dood van Erasmus, 1536 en 1537

Een vermelding van de naam van Pieter Meganck in een uitgesproken humanistische context maakt Jacob de Meyere / Jacobus Meyerus Baliolanus⁵⁵. Bij de dood van Erasmus (op 12 juni 1536) liet de Meyere te Gent onmiddellijk het boek *Epistola quaedam D. Erasmi Roterodami numquam ante hac ædita* verschijnen samen met een aantal *Epitaphia*, waaronder zijn treurzang *Monodia de obitu Erasmi* (Klaagzang over de dood van Erasmus)⁵⁶. Daarin een opsomming van namen van humanisten uit Vlaanderen die opgeroepen worden om te rouwen om Erasmus' dood: *Ploret ... Edingus, Spetebrodus, Megangus* (Dat Edingus, Spetebrodus, Meganck nu treuren om de dood van Erasmus)⁵⁷.

Meganck wordt hier niet bij de minsten vernoemd. Edingus is Omer van Edingen, secretaris van de Raad van Vlaanderen en heer van Ophasselt, en ook een oude vriend van Erasmus; Spetebrodus is kanunnik en scholaster in de Onze-Lieve-

49. A. DEWITTE, *Scholen en onderwijs te Brugge gedurende de Middeleeuwen*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 109, 1973, p. 145-217.

50. VAN DE PERRE, *Het portret van Johannes Despauterius*, p. 86.

51. SCHOONAERT, *Pieter Meganck*, p. 88-91.

52. De stadsrekeningen uit de 16de eeuw ontbreken.

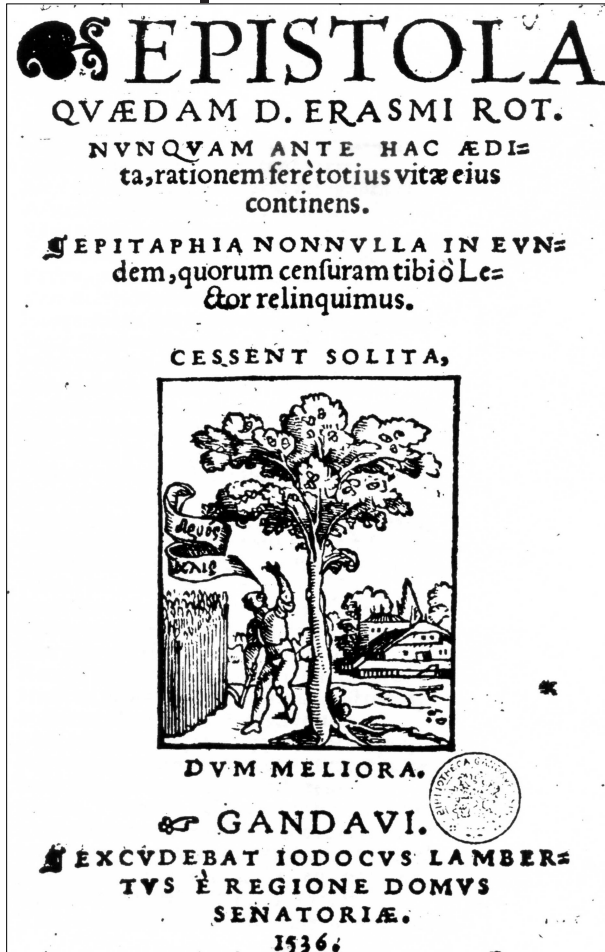
53. Germain SCHOONAERT, *Meester Paschase de Zouter, monitor in Gent (1518), schoolmeester te Ieper (1522) en pastoor aan de Sint-Jansparochie te Poperinge (1528)*, in: *Westhoek*, jg. 14, 1998, p. 67-70.

54. *Principia grammatices Paschasii Zouterii*, Antwerpen, 1529 (ns).

55. De Meyere is geboren in 1492 (ns) in Vleteren bij Belle (Bailleul, Fr.), studeerde van 1509 tot 1515 filosofie en theologie aan de Sorbonne in Parijs en zou tijdens die periode ook een tijdje als corrector werkzaam zijn geweest in de drukkerij van Josse Bade. Hij begon een Latijnse school in Brugge, waar hij in de Sint-Donaaskerk kapelaan benoemd werd. In 1543 werd hij pastoor van Blankenberge en overleed te Brugge in 1552. Over de Meyere o.m. H. DE VOCHT, *History of the Foundation and the Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense*, III, p. 432.

56. Uitgegeven bij Jodocus Lambertus te Gent in 1536. De tekst van *Monodia* bevindt zich f°. 191v°-192v° (in exemplaar bibliotheek UGent, handgeschreven gefolieerd).

Dit boek van Jacob de Meyere, uitgegeven te Gent in 1536, direct na de dood van Erasmus, bevat bij de namen die opgeroepen worden om te treuren om Erasmus' dood, die van Meganck.

Vrouwekerk van Brugge; Megangus wordt doorgaans geïdentificeerd met Pieter Meganck, de neef van Josse Bade⁵⁸.

Enige relatie tussen Erasmus en Meganck is er niet geweest, althans niet volgens de bewaarde brieven van Erasmus. Wel zijn er bij het drukken van diens werken meerdere contacten geweest tussen hem en Bade. De Meyere was tevens een bewonderaar van Despauterius. In zijn *Hymni aliquot et carmina* uit januari 1538 (ns) heeft hij een huldedicht gepubliceerd opgedragen aan Despauterius⁵⁹.

De Meyere gaat ervan uit dat de lezer uit de vriendenkring van Erasmus de naam *Megangus* kent. Bij de namen van *ludi magistri* (leraren), die de Meyere opsomt in zijn *Monodia*, geeft hij steeds de plaats aan waar die actief zijn. Hij vermeldt Meganck niet als een van die leraren. Het is eveneens opmerkelijk dat in 1531, wanneer de Meyere in zijn *Flandricarum rerum tomi X* als bewijs van de bloei van het humanisme een reeks namen van belangrijke humanisten en schoolmeesters opsomt, hij Pieter Meganck niet vermeldt⁶⁰. Behoorde Meganck in 1531 nog niet voldoende tot de 'bekende' humanisten-leraren?

7. Schoolmeester in Ieper, 1536-1545, en een ongeval in Zillebeke, 1544

Pieter Meganck wordt tien opeenvolgende jaren in de Ieperse stadsrekeningen van 1536 tot 1545/1546 (ns) geattesteerd als schoolmeester van de grote Latijnse school en ontvangt jaarlijks 120 pond parisis, steeds gerubriceerd onder de uitgaven voor pensioenen⁶¹. In 27 februari van 1536 (ns) wordt hij ontvangen door het Ieperse stadsbestuur en de notabelen als nieuwe schoolmeester van de Latijnse school, die onder het toezicht staat van het kapittel van de Sint-Maartenskerk⁶². In 1536 wordt hij voor het eerst betaald voor de laatste vier maand van het jaar: *Meester Pieter Meganck scoolmeester vande grote latynsche scole volgende den contracte met hem ghem[aeect] te CXX L.p. siaers, tquartier van kersmesse lestleden, XXX L.*⁶³ Zijn voorganger meester François de Vos fungeerde nog tot half maart 1536⁶⁴. Ook Paschase de Zouter is in Ieper een van zijn voorgangers geweest⁶⁵. Volgens Schoonaert ontving Meganck een hoge vergoeding, waaruit hij besluit: "Meganck werd dus in Ieper beschouwd als een hoog gekwalificeerd leraar"⁶⁶. In 1538 (ns) ontvangt hij een vergoeding van 48 pond wegens extra prestaties⁶⁷. Met Kerstmis 1545 verlaat hij de school, zodat hij in het boekjaar 1 april 1545-31 maart 1546 (ns) nog 90 pond of het inkomen voor negen maand ontvangt: *meester Pieter Meganck scoolmeester volghende den contracte, van neghen maende midts dat hij vanden scole ghesceeden es, ghevallen te kersmesse lestleden iijj^{xx} x l.*⁶⁸

Het ongeval in Zillebeke. Op 7 augustus 1544 verdrong de onderschoolmeester Fillebert, die onder het gezag stond van meester Pieter Meganck, bij een zwempartij met enkele leerlingen in de Zillebeke-vijver⁶⁹. Hierop volgde een onderzoek door het kasselrijbestuur van Ieper. Dit bestuur kwam tot het besluit dat het om een spijtig ongeluk ging en dat Pieter Meganck geen schuld trof. Schoonaert gaat van de veronderstelling uit dat Meganck in 1544 in Zillebeke het ambt van schoolmeester uitoefende. De stadsrekeningen van Ieper maken echter ondubbelzinnig duidelijk dat Meganck tot einde 1545 in Ieper werkzaam was. Wij zijn van oordeel, ook gelet op de leeftijd van de getuigen, dat het Ieperse leerlingen waren die in Zillebeke zijn gaan zwemmen onder leiding van de onderschoolmeester Fillebert. Dat er inderdaad schoolmeesters onder Megancks gezag werkzaam waren, blijkt uit de stadsrekeningen van Ieper, waar in 1537 en 1538 naast Meganck eveneens schoolmeester Maarten vander Meersch werkzaam was, zij het voor een veel lagere vergoeding⁷⁰.

57. Dit treurdicht is ook opgenomen in *Hymni aliquot et carmina Jacobi Meyeri Baliolani*, gedrukt in januari 1537 (ns) bij Rutger Rescius, de opvolger van Dirk Martens in Leuven.

58. DE VOCHT, *History*, III, p. 438.

59. Beginnend met de verzen: *Per cunctos Ninivita vivat annos / natus sydere sub sereneiore* (Moge de Ninivieteer vele jaren leven, geboren onder een zachter gesternte). In de uitgave van 1537 (ns) is de versozijde van het blad waarop het gedicht recto begint, een verkeerde tekst, die hoort bij het gedicht *Iambi in Barbarossam*. De pagina's zijn niet genummerd, zodat zoekwerk nodig is om het lofdicht in zijn juiste volgorde te herstellen. Het gedicht is ca. 1514 geschreven, 23 jaar vóór de uitgave ervan.

60. Voor dit werk, zie A. DEWITTE, *Jacob de Meyere historiograaf met een vertaling van de boeken IX en X van zijn Flandricarum rerum libri X uit 1531*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 134, (1997), p. 112-143. Het fragment met de namen bevindt zich in de originele tekst, fol. 42r°. Dat fragment is eveneens afgedrukt bij RENOUIARD, III, p. 83-84.

61. ARAB, Rekenkamers, Ieper, nrs. 38758 (1536, ns) tot 38767 (1 april 1545-31 maart 1546, ns), telkens fol. 8 of 9. MESSIAEN, *Histoire de Comines*, p. 472, ziet hem in 1536 van Komen naar Ieper trekken.

62. ARAB, Rekenkamers, nr. 38758, fol. 21v°.

63. Ibidem, nr. 38758, fol. 18v°.

64. Ibidem, nr. 38758, fol. 28r°.

65. SCHOONAERT, *Meester Paschase de Zouter*, p. 67-70; DE VOCHT, *History*, III, p. 445-446. Over de Ieperse school, zie eveneens E. FEYS en A. NELIS, *Les cartulaires de la prévôté de Saint-Martin à Ypres*, Brugge, 1884, p. 224-226.

66. SCHOONAERT, *Pieter Meganck*, p. 91-93.

67. ARAB, Rekenkamers, nr. 38760, fol. 34r°. SCHOONAERT, *Pieter Meganck*, p. 91-93 ziet dit ten onrechte als een vraag om weddeverhoging, die niet toegekend is en denkt dat daarom Meganck in dat jaar ontslag heeft genomen. Het gaat gewoon om een extra uitgave voor een bijkomende prestatie.

68. ARAB, Rekenkamers, nr. 38767, fol. 9r°.

69. SCHOONAERT, *Pieter Meganck*, p. 93-95. Zillebeke is thans een deelgemeente van Ieper, ten zuidoosten ervan gelegen. De Zillebekevijver bestaat nog steeds.

70. ARAB, Rekenkamers, nr. 38759, fol. 34v° en nr. 38760, fol. 33v°.

8. Van magister Pieter Meganck, Niniviet, wordt een gedicht gepubliceerd in [1536] 1548

Er is een gedicht uit het jaar 1548 bewaard van Pieter Meganck, Niniviet. Het is de enige poëtische tekst, die hij gedrukt heeft nagelaten. De tekst is een gedicht van veertien regels; ze staan vooraan in het boek *Viridarium Florum seu Florilegium procerum linguæ Latinae* (Plantentuin van Bloemen of grote Kweektuin van de Latijnse Taal)⁷¹ van Lieven van der Cruyce / Livinus Crucius⁷². In het boek staan meerdere aanbevelingen in dichtvorm. Het is gedrukt in 1548 te Antwerpen, maar men vermoedt een oudere uitgave, een niet meer bestaande druk van 1536. Het boek is een verzamelwerk, een bloemlezing van Latijnse teksten met Nederlandse en Franse vertalingen ten behoeve van Crucius' studenten.

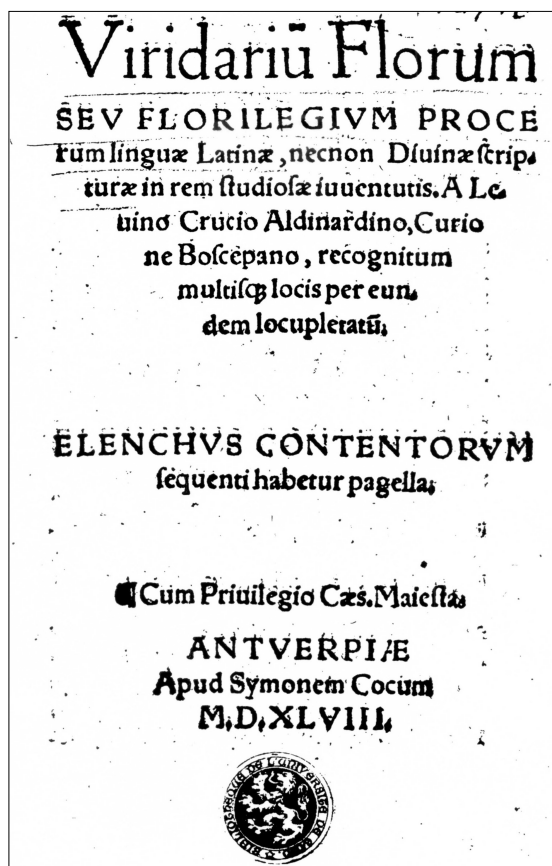
In de aanbeveling zingt Meganck de lof van Crucius, speelt in op de titel van het boek, een plantentuin / bloementuin, en prijst hoe hij met zijn bloemlezing de jeugd zal laten openbloeien. Hij schrijft poëtisch *Haud secus hercle viam Crucius patefecit adulto, semita virtutis quo manifesta foret* (Zeker niet anders, jandorie, heeft Crucius de weg open gemaakt voor de grote leerlingen, om hun letterkundig pad duidelijk te laten). De tekst van Meganck is niet gedateerd. Het is wel belangrijk dat hij zich hier voor het eerst als een Niniviet affirmeert.⁷³

Crucius beoefende de dichtkunst, beheerste het Latijn en in mindere mate het Grieks. Zijn profiel sluit nauw aan bij dat van Meganck. Beiden moeten elkaar, misschien al vanuit hun Leuvense studententijd, gekend en gewaardeerd hebben en vertoefden in 1536 en 1548 in elkaars omgeving. Dat Crucius Meganck voor het schrijven van een aanbeveling heeft aangesproken, wijst erop dat deze in de wereld van de Latijnse scholen bekendheid en gezag verworven had.

71. *Viridarium Florum seu florilegium procerum linguæ Latinae*, Antwerpen, 1548, uitgegeven bij Simon Cocus. Het keizerlijk privilege om het boek te drukken, is van 3 febr. 1547 (ns).

72. Lieven van der Cruyce is rond 1485 geboren in Ename en is dus een generatiegenoot van Pieter Meganck. Hij volgde Latijnse school in Nieuwpoort, studeerde nadien in Leuven en keerde naar Zuid-West-Vlaanderen terug om eerst in Belle (Bailleul, Fr.) een Latijnse school op te richten en nadien in 1528 pastoor van Boeschepe bij Poperinge te worden. Crucius bleef ook daar als leraar actief. Plaats en datum van zijn overlijden zijn onzeker. Zie verder M.-J. DESMET-GOETHALS, *Levinus Crucius en zijn Threnodia (1548). Bijdrage tot de studie van het humanisme in de Nederlanden*, (Verhandelingen van de Kon. Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, jg. 47), Brussel, 1985.

73. Voor de reden waarom de inwoners van Ninove onder invloed van het humanisme 'Ninivita' en daarvan afgeleid het huidige 'Ninovieter' genoemd worden en geen 'Ninivensis' of 'Ninovenaar', zie D. VAN DE PERRE, *Over de oorsprong van het woord 'Ninovieter'*, in: *Het Land van Aalst*, 65, 2012, p. 59-68.

*Tartaræ procul hinc serpentis dira uenenæ,
Hic nulla hereseos somnia uana tenet.
Calculus hoc albus demonstrat Cæsaris almi,
Frons simul esse libri iungula tuta docet.
Assè igitur paruo magnam coltote Mineruam,
Intrepide, uili hinc ore parate auidi
Hinc demessuri magnam (mibi credite) messera
Hæc satis : emptiores (opto) ualete diu.*

¶ M. Petri Megangi Ninivitiæ.

*Vt Genius fertur monstrasse iter, ingredientis
Vitam, transfuersus ne reperere puer.
Næue uoluptatis pellacia ludificando
Funderet erroris pocula plena meri
Haud secus hercle uiam Crucius patefecit adulto,
Semita uirtutis quo manifesta foret.
Concinnavit enim uirides hortos : ubi flores
Per petui uernent, herbæq; gratæ Deo,
Exulat hinc Boreas : admittitur aura Fauoni
Tantum : ne nocet floribus ipse Notus
Non loca sunt obducta situ, uel inertia prata
Sed Zephyrus noster sustulit omne lutum
Hic impune licet quosuis decerpere flores
Nam bene odoratos Attica fecit apis.*

¶ Francisci Vossij.

*Sit puer ire libet per amœna uirecta Latini
Sermonis, semper dat Latialis ager.
Quem coluit Crucius Romano flore colonus
Non malus Aonides incoluisse iuuet.
Huc puer appropera, fertis innecte corollas,
Nec te pœniteat cingere fronde caput*

Antw.

Een van de weinige bewaarde gedichten van Pieter Meganck is afgedrukt in het boek *Viridarium Florum van Lieven van der Cruyce / Crucius* uit Ename, uitgegeven te Antwerpen in 1548.

Meganck beveelt de lectuur van het boek aan.

Links het titelblad, rechts het gedicht van Meganck, die zich een Niniviet noemt.

In de druk van 1548 van het *Viridarium Florum* is ook Crucius' *Threnodia* opgenomen, met daarin een tweetal pagina's met de verdediging van de werken van Despauterius⁷⁴. Crucius heeft als student in Leuven Despauterius als leraar gehad. Despauterius droeg in een brief van 29 januari 1510 (ns) zijn *Annotationes in syntaxim suam* aan Crucius op⁷⁵. Maar uit Megancks sympathie voor Crucius afleiden dat hij tevens waardering had voor het werk van zijn stadsgenoot Despauterius, lijkt ons een stap te ver.

9. Niniviet Pieter Meganck publiceert twee grammaticale werken, Parijs, 1549

Pieter Meganck heeft twee grammaticale boeken uitgegeven; ze vormen één geheel. Het gaat om de twee enige uitgaven van hem: *Grammatica* (Vormleer) in *Carmen, et tabulas graphice concinnata* en *Syntaxis* (Zinsleer) *quodam ordine, tam in carmen quam in tabulas contracta. Aut(h)ore Petro Megango Ninivita*. Het werk is uitgegeven te Parijs in 1549 *apud Vascosanum, via Jacobæa*⁷⁶. Michel de Vascosan is de schoonzoon van Josse Bade, die de drukkerij van zijn schoonvader had overgenomen. Beide boeken zijn met koninklijk privilege gedrukt, dat toegekend werd op 18 februari 1549 (ns). De familieband van Meganck met Vascosan laat toe de link te leggen met de Pieter Meganck van 1503 en 1524. De toevoeging van *Ninivita* bij zijn naam bevestigt tevens dat de Pieter Meganck van 1536/1548 en van 1549 dezelfde persoon is.

De twee boeken van Meganck zijn beperkt in omvang en tellen elk 29 bladen, recto verso bedrukt. De *Grammatica* begint met een lange brief aan Joannes Falluellius, proost van de Augustijnerabdij van Voormezele bij Ieper⁷⁷. Daarin zet Meganck zijn motivatie uiteen om het boek te schrijven. Hij presenteert zich wat als een underdog, als de nijvere pedagoog, wiens werk dreigt geplagieerd te worden door minder hardwerkende geleerden uit Leuven, Parijs en Bazel. Hij wil vermijden dat anderen met zijn pluimen gaan lopen. Daarna volgt in dichtvorm een boodschap aan zijn leerlingen. Zijn *Grammatica* wil vooral studenten niet overladen met overdadige kennis, waarin ze als het ware verdrinken en de weg niet vinden. Mogelijk is dit een zijdelingse kritiek op de moeilijkere spraakkunsten van Despauterius. Zijn *Grammatica* bevat drie delen: over het genus van de woorden, over accenten en splitsingen, en over werkwoorden. In de *Syntaxis* worden de regels van de zinsconstructie uiteengezet. De materie wordt overzichtelijk in schema's gebracht en waar het mogelijk is, wordt de tekst in verzen gezet, een mnemotechnisch hulpmiddel. De boeken zijn het resultaat van Megancks jarenlange schoolpraktijk. Herdrukken hebben deze twee werken niet gekend; het succes ervan was vooral aan de eigen schoolpraktijk gebonden. Dat hij die twee boeken liet drukken, wijst erop dat hij toen hoofd was van een belangrijke Latijnse school; die van Meneu of die van Rijsel⁷⁸?

10. Hoofd van de Latijnse school in Meneu en daar overleden, 1560

Dat Pieter Meganck leraar in Meneu geweest is, blijkt uit meerdere bronnen. In 1596 getuigt de al vermelde geschiedschrijver Jaak Marchant in zijn beschrijving van de stad Meneu over Meganck: *Græcæ Latinæque literaturae frequentem scholam hic aperuit Petrus Megangus* (Pieter Meganck heeft hier de drukbezochte school voor Latijnse en Griekse letteren geopend)⁷⁹. Wanneer Meganck in Meneu is gearriveerd, is niet geweten⁸⁰.

Zeker heeft hij daar de Latijnse school niet gesticht, want in 1536 was de al genoemde Pieter de Pape er het schoolhoofd⁸¹. Op acht mei 1548 vernielde een stadsbrand bijna

74. DESMET-GOETHALS, *Levinus Crucius*, p. 173-179. Een *Threnodia* is een klaagzang.

75. Ibidem, 44-45. Desmet-Goethals dateert 29 januari 1509 (paasstijl). Het werk zelf is op 15 oktober 1511 bij Bade gedrukt.

76. ANDREAS, *Bibliotheca Belgica*, p. 668 en SWEERTIUS, *Athenae Belgicae*, p. 624 schrijven de druk toe aan C. Wechel: *Tabulas Grammaticae, Paris, 1549, apud Wechelum*. DE VOCHT, *History III*, p. 439 volgt hen daarin. Christian Wechel (1495-1554) was, zoals Josse Bade, een Brabander, geboren te Herentals, die vanaf 1526 als drukker te Parijs actief was (H. ELIE, *Chrétien Wechel, imprimeur à Paris*, in: *Gutenberg Jahrbuch*, 1954, p. 181-197). Dat Wechel de twee grammaticale werken zou gedrukt hebben, blijkt alleszins niet uit de nog bewaarde exemplaren, die duidelijk Vascosan als uitgever aangeven, aan wie ook het koninklijk privilege om de boeken te drukken en te verkopen is toegekend.

77. Proost Jan IX Falluel de Jonge, die proost was van 30 oktober 1541 tot 20 oktober 1553 (J. PYCKE, *Prévôté puis abbaye de Saint-Marie à Voormezele*, in: *Monasticon belge*, III/3, Luik, 1974, p. 731).

78. SCHOONAERT, *Pieter Meganck*, p. 96 in navolging van Messiaen, ziet deze twee werken ontstaan in Rijsel, maar geeft hiertoe geen enkel argument.

79. *Flandria commentariorum libri IIII descripta*, p. 84.

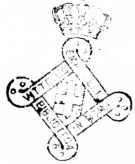
80. De stadsrekeningen van vóór 1 oktober 1560 ontbreken (zie ook noot 84).

81. In de inleiding uit 1536 van *Hymni aliquot et carmina* van Jacobus de Meyere, waarin de tekst van de *Monodia* voorkomt, wordt Pieter de Pape als schoolhoofd met Meneu tweemaal vernoemd: *Petrus Papa Meninensium ludi magister, vir pulchre doctus* en *Meninorum Papa*. Zie ook Jozef IJSEWIJN, *Papæus Petrus*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. XI, Brussel, 1985, p. 590-581.

Grammatica in Car-

MEN, ET TABVLAS GRA-
PHICE CONCINNATA:

Autore Petro Megango Niniuita.

PARISIIS

Apud Vascofanum, via Iacobæa, ad insigne Fontis:

M. D. XLIX.

CVM PRIVILEGIO REGIS:

Syntaxis certo quo-

DAM ORDINE, TAM IN CAR-

MEN QVAM IN TABELLAS

contracta.

Autore Petro Megango Niniuita.

PARISIIS

Apud Vascofanum, via Iacobæa, ad insigne Fontis:

M. D. XLIX.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

Titelblad van de twee bewaarde grammaticale werken van Pieter Meganck, uitgegeven te Parijs in 1949 bij Michel de Vascofan, schoonzoon van Josse Bade en diens opvolger in de drukkerij.

de ganse stad, ook het huis van Pieter de Pape⁸². Mogelijk is Meganck daarop naar Menen geroepen om het onderwijs opnieuw op te starten. De Pape was bevriend met de Rijkselische dichter Franciscus Haemus, die eveneens een grote waardering voor Meganck had⁸³.

Zijn dood in Menen, terwijl hij als scholaster nog in functie was, wordt in de Menense stadsrekening van het jaar 1560-1561 vermeld⁸⁴. Een stadscoerier moest zich op last van de burgemeester en schepenen naar Kassel begeven om daar schoolmeester Charles de Pours aan te manen met spoed naar Menen te komen, omdat *mr. Pieter Meganc, deser stede scolastre, de werelt overleden was ende dat hij hem haesten zoude te commene*. Blijkbaar had De Pours *die tlast vande scole binnen deser stede gheanveert hadde* al eerder een akkoord met het stadsbestuur gesloten om de ouder wordende Meganck op te volgen.

Verder vermeldt de stadsrekening dat Megancks weduwe nog een stuk van diens jaarwedde ontvangt: *An Jacqueminne de Vos, weduwe van wylent mr. Pieter Meganc, in zynen tyt scolastre deser stede, ter causen van acht maenden en half van 't pensioen hem geaccordeert, beloopende zes ponden grooten siaers, gevallen te half maerte xv^c ende lx*. Hieruit is af te leiden dat Meganck een jaarloon van zes ponden groot (72 pond par.) kreeg, dat voor het lopende dienstjaar verviel half maart 1561 (ns). Daaruit blijkt eveneens dat Meganck rond 1 december 1560 onverwacht overleden is, aangezien aan zijn weduwe nog een loon voor acht en een halve maand betaald werd⁸⁵. Dezelfde rekening vermeldt dat Charles de Pours met zijn hebben en houden met paard en kar vanuit Kassel naar Menen is gevoerd op kosten van de stad.

Meganck was, blijkens diezelfde stadsrekening, gehuwd met Jacqueminne de Vos, terwijl veel humanisten van zijn generatie geestelijken waren; ze konden voor hun levensonderhoud op kerkelijke prebenden beroep doen. Verklaart de permanente zorg voor een inkomen de herhaalde zoektocht van Meganck naar een beter betaalde baan?

Had Pieter Meganck kinderen, mogelijk een zoon met dezelfde voornaam? Op 27 mei 1684 wordt te Menen de latere theoloog Franciscus-Dominicus Meganck geboren,

82. A. REMBRY-BARTH, *Histoire de Menin, d'après les documents authentiques*, Brugge, 1881, 4 dln. Voor de brand, deel II, p. 119-135.

83. Haemus wijdde in zijn *Poëmata* van 1578 (p. 34) een rouwdicht aan Pieter de Pape: *In obitum M. Petri Papæi pædagogi Menensis* (Bij de dood M. Pieter de Pape de pedagoog uit Menen); zie ook noot 98.

84. REMBRY-BARTH, *Histoire de Menin*, III, p. 248-249. Deze oudst bewaarde stadsrekening van Menen (ARAB, Rekenkamers, nr. 36170) is momenteel zoek. Rembry-Barth had ze wel nog ter beschikking en verwijst voor zijn citaten naar fol. 25. De stadsrekening loopt van 1 oktober tot 30 september.

85. Aangezien het jaarpensioen ingaat half maart 1560 en loopt tot half maart 1561 (ns) en er acht en een halve maand worden uitbetaald, moet Meganck nog tot eind november 1560 in functie zijn geweest. Volgens de rekening 1561-1562 (ARAB, Rekenkamers, nr. 36171, f° 33r°) ontving zijn opvolger Charles de Pours eveneens een jaarpensioen van 72 pond par., lopende van half maart 1561 tot half maart 1562 (ns).

zoon van Pieter Meganck en Clara Cardinal.⁸⁶ De naam Pieter Meganck blijkt te Menen gedurende enkele generaties te zijn doorgegeven. Dat Pieter Meganck uit 1684 een nakomeling is van de Pieter Meganck, die er in 1560 overleed, is mogelijk.⁸⁷ Alleen verder genealogisch onderzoek kan hierop een adequaat antwoord geven. Dat Meganck in Menen begraven werd, lijkt waarschijnlijk, maar daarover zijn geen gegevens beschikbaar. Als de Pieter Meganck, die in 1560 te Menen gestorven is, dezelfde is als degene die zich in 1500 inschreef aan de Leuvense universiteit, moet hij bij zijn dood de leeftijd van 75 à 78 jaar bereikt hebben.

11. Pieter Meganck en Rijsel. Een intens maar moeilijk reconstrueerbaar verhaal

Door Noël Paquot (1767) wordt Megancks aanwezigheid in Rijsel vermeld, ook zijn functie daar als hoofd van de Latijnse school en zijn dood circa 1578: “Il régenta longtems dans plusieurs autres villes, entre autres à *Comines*, & enfin à *Lille*, où la Régence lui accorda une maison commode pour ses exercices. Personne ne marque la date de sa mort; il est sûr qu'elle arriva au plus tard en 1578, lorsqu'il étoit dans un âge fort avancé.”⁸⁸. De gerenommeerde Rijselse historicus E. Hautcœur herformuleert in 1896 Paquots versie als volgt: “On rencontre au cours de ce siècle un autre exemple d'école établie en vertu d'une autorisation spéciale. Après avoir enseigné avec réputation les lettres grecques et latines à Ninove, à Comines et ailleurs, Pierre Mégang vint se fixer à Lille. Non-seulement le chapitre lui accorda les facilités désirables, mais il voulut lui conférer l'un des bénéfices de la collégiale. Poète à ses heures, Mégang a publié quelques ouvrages de grammaire. Il mourut vers 1578, dans un âge fort avancé”⁸⁹.

Uiteraard wringt dit met wat we weten over Pieter Meganck, die gehuwd was en in 1560 gestorven is, terwijl Paquot en Hautcœur suggereren dat Meganck een clericus is, die een kerkelijke prebende ter beschikking krijgt. Indien het jaar van overleden 1578 juist zou zijn, zou Pieter Meganck ongeveer 95 jaar geworden zijn, wat zeer onwaarschijnlijk is. Bovendien kan hij geen tweemaal gestorven zijn. De berichten over zijn dood in Menen zijn precies en betrouwbaar, zodat de vermelding van Megancks aanwezigheid en dood in Rijsel een probleem stelt.

Messiaen en Schoonaert lossen dit Rijselse probleem gedeeltelijk op door Meganck na zijn verblijf in Ieper naar Rijsel te laten verhuizen, hem daar de Latijnse school te laten besturen en hem vandaar naar Menen te laten overkomen, om hem er als scholaster in 1560 te zien sterven⁹⁰. Maar die Rijselse periode wordt niet ondersteund door enige data. We weten wel dat er rond 1520 tot 1538 in Rijsel een Latijnse school was, geleid door Jan van der Biest / Johannes Lacteus, die in Leuven gestudeerd had⁹¹. Heeft ook Meganck de Rijselse school geleid tussen zijn Ieperse en Menense periode? Of is hij zelfs nog vroeger in Rijsel actief geweest? De overlevering dat Meganck een intense relatie met Rijsel had, steunt op teksten van drie Rijselse humanisten: Hiëronymus du Mortier, Frans Heems / Franciscus Haemus) en Hubert Leclerc / Ubertus Clericus.

Vooreerst is er een welkomstgedicht van de Rijselse rechtsgeleerde, dichter en humanist Hiëronymus du Mortier.⁹² Dit gedicht is een persoonlijke verwelkoming door Hiëronymus du Mortier van zijn vereerde vriend Pieter Meganck, schoolmeester en dichter.⁹³ Hij verheugt er zich over dat Meganck van het nabije Menen naar Rijsel komt wonen en daar een huis ter beschikking krijgt⁹⁴. Nu hij inwoner van Rijsel wordt, zal hij een van hen zijn. Ze zullen er samen de tijd doorbrengen met aangename gesprekken en hij zal als een ervaren en gezagsvol expert de gedichten van zijn

86. Zie het item *Meganck* in F.-V. GOETHALS, *Histoire des Lettres, des Sciences et des Arts en Belgique*, Deel I, Brussel, 1840, p. 378-387.

87. Dit suggereert PAQUOT, *Mémoires*, IX, p. 17 als een mogelijkheid.

88. *Ibidem*, p. 16-17.

89. E. HAUTCŒUR, *Histoire de l'église collégiale et du chapitre Saint-Pierre de Lille*, 3 dln., Rijsel-Parijs, 1896-1899. Voor het citaat, deel II, p. 364-365.

90. MESSIAEN, *Histoire de Comines*, p. 472-473; SCHOONAERT, *Pieter Meganck*, p. 96.

91. DE VOCHT, *History*, III, p. 429-430.

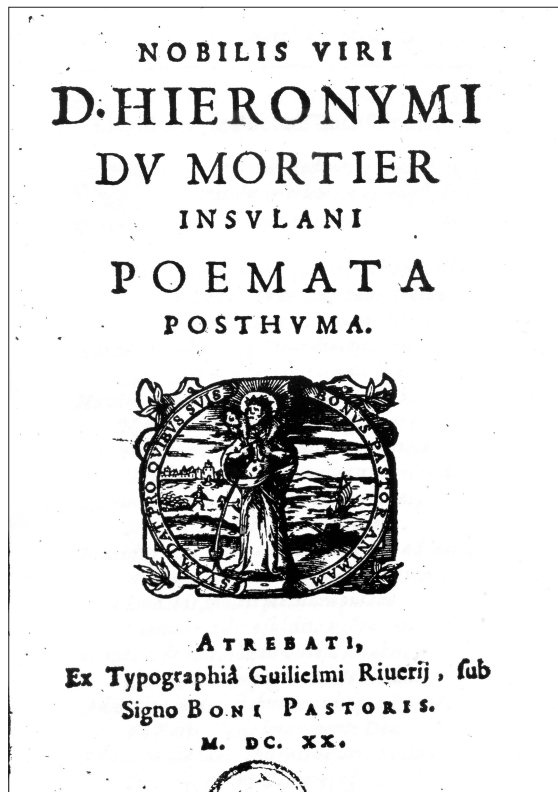
92. Hieronymus du Mortier werd geboren te Rijsel rond 1520 en stierf er rond 1580. Veertig jaar na zijn dood verscheen in 1620 te Atrecht een verzameling van zijn gedichten *Poëmata postuma*, waarin twee teksten opgedragen zijn aan Pieter Meganck. Du Mortier had de bedoeling het werk nog tijdens zijn leven te publiceren. De *Auctoris Praefatio* (Voorwoord van de auteur) is immers gedateerd 28 februari 1569 (ns). Oorspronkelijk bevatte het werk drie hoofdstukken. In de posthume uitgave zijn het er vijf geworden.

93. *Nobilis viri D. Hieronymi du Mortier insulani Poëmata Postuma*, Atrecht, 1620, p. 26-27. Voor de Latijnse tekst en vertaling, zie Bijlage.

94. Dat bevestigt dat Meganck in Menen aan zijn laatste termijn toe was en al beslist had daarna Menen te verlaten voor Rijsel.

95. *Poëmata Postuma*, p. 96 en 98.

vrienden kunnen beoordelen en verbeteren. In het voorlaatste vers wordt naar de ouderdom van Meganck (*Filiique senectam*) verwezen. Het gedicht is niet gedateerd. We menen dat het in de loop van 1560 geschreven is, toen Meganck nog in leven was en toegezegd had van Menen naar Rijsel te verhuizen. Enerzijds verheugt de auteur zich alsof Meganck al in Rijsel is, anderzijds schetst hij vooral een toekomstbeeld. Met de woorden *Gratulor in celebrem te redisse locum* (Ik ben blij dat je in deze beroemde stad teruggekeerd bent) suggereert hij dat Meganck al vroeger in Rijsel verbleven heeft. Dat Meganck er een vriendenkring had en er een ruime bekendheid genoot, wijst eveneens op zijn vroegere nauwe band met de stad.

De Poëmata posthuma van de Rijselse dichter Hiëronymus du Mortier, verschenen te Atrecht in 1620, met het welkomstgedicht voor en het treurgedicht bij de dood van Pieter Meganck.

Bij de onverwachte dood van Meganck schrijft du Mortier een rouwgedicht⁹⁵. Hij bezorgt de tekst ervan samen met een kort rouwbericht aan zijn vriend kanunnik de Lobel,⁹⁶ eveneens een bewonderaar van Meganck⁹⁷. De rouwteksten van du Mortier bevatten enkele interessante elementen. Het is du Mortier zelf die al enkele tijd doende was om voor de woning in Rijsel te zorgen. Meganck zou er zijn school kunnen installeren, hier te begrijpen als een Latijnse literaire kring waar dichters onder zijn toezicht hun teksten konden uitbrengen en laten beoordelen. Door Megancks onverwachte dood is dit project vergeefse moeite geweest. De koude winter is voor Meganck fataal geworden, wat indirect een overlijden bevestigt rond 1 december. Du Mortier schetst tevens een psychologisch portret van zijn vriend: een bescheiden iemand, niet uit op eer en roem, een minzaam man met aandacht voor het werk van anderen, een bekwaam dichter die tot op hoge leeftijd bezeten is van poëzie.

Die twee rouwteksten vermelden niet wanneer Meganck de intentie had om naar Rijsel te verhuizen en waar en wanneer Meganck overleden is. De mededeling dat het gerucht van zijn dood zich verspreid heeft en nadien bevestigd is, suggereert een plots overlijden elders. Als we de rouwklacht over Megancks dood in de rij plaatsen van de andere rouwgedichten van du Mortier, waarvan er een aantal gedateerd zijn tussen de jaren 1558 en 1562, komt het jaar 1560 in het vizier.

96. SCHOONAERT, *Pieter Meganck*, p. 96 identificeert de kanunnik met Hugues de Lobel, toen proost van het kapittel. Wij denken veeleer aan Mathaeus de Lobel, aan wie de humanist en kartuizer Ammonius op 21 mei 1549 vanuit zijn kartuize in Gent een brief schreef. Ubertus Clericus herdenkt in 1610 Mathaeus de Lobel in zijn *Sacra Poësis*, p. 92 met een grafgedicht (zie ook noot 102).

97. Deze twee teksten staan in deel 4 *De funeribus* van *Poëmata posthuma*, p. 96-98.

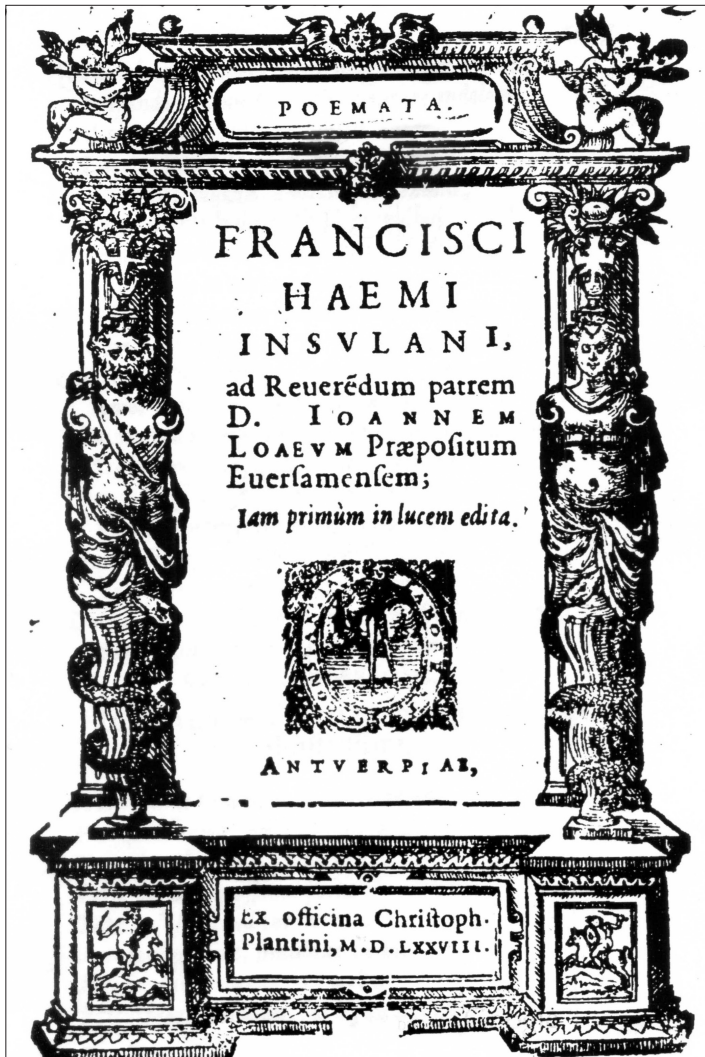
98. Haemus was in zijn tijd een bekend

Nog twee andere Rijselse dichters hebben over Meganck geschreven. De belangrijkste is de in Rijsel geboren dichter Franciscus Haemus/ Frans Heems (1521-1585)⁹⁸. In zijn *Poëmata* van 1578 zijn een aantal van zijn grafschriften en treurdichten opgenomen, die hij schreef bij de dood van bekende en geliefde personen. Daaronder een gedicht gewijd aan de nagedachtenis van Pieter Meganck. De titel ervan luidt *In obitum M(agistri) Petri Megangi pædagogi illustrissimi*⁹⁹. Tussen hem en Meganck moet een vriendschapsband bestaan hebben.

neolatinse dichter. In 1578 publiceert hij de dichtbundel *Poëmata* bij Christoffel Plantijn in Antwerpen, die hij opdraagt aan proost Johannes van Loo van het augustijnenklooster van Eversam in Stavele (thans Alveringem). Haemus volgde als jongeling de Latijnse kapittelschool in Kortrijk, waarvan Jan Hantsaeme het hoofd was, studeerde in de jaren 1536-1538 aan het Leuvense *Collegium Trilingue* en nadien in Parijs en Orleans. Hij keerde terug naar Kortrijk om er onder Hantsaeme als vice-rector in de Latijnse school te fungeren en opende in 1556 succesvol een eigen Latijnse school. Hij genoot van een kapelaanprebende in de Kortrijkse kapittelkerk.

99. *Poëmata*, p. 107-108.

100. *Ibidem*, p 108: *Labore duro/Quod vestratia sacra tot per urbeis/Tot circumtulit impiger per annos?/Quod pubem Latiam sonare linguam/ monstravit, simul Atticamque, sudans/Vestro pulvere publicus magister?*

In het boek Poëmata van de in zijn tijd zeer gewaardeerde Rijselse dichter Franciscus Haemus, uitgegeven te Antwerpen in 1578, is een treurdicht bij de dood van Pieter Meganck opgenomen.

In het vrij lange rouwgedicht verwoordt Haemus zijn emoties bij een bezoek aan het graf van Meganck. Even alludeert hij op de onverdroten ijver waarmee Meganck met zijn familie gedurende zovele jaren in zovele steden heeft verbleven om er het volk Latijn en Grieks te leren¹⁰⁰. De datum van publicatie van de dichtbundel is voor een aantal biografen de aanleiding geweest om Megancks dood in of kort vóór 1578 te plaatsen. Nu bevat de dichtbundel een aantal grafschriften en treurdichten waarvan sommige gedateerd zijn. Het treurdicht dat voorafgaat aan dat over Meganck, is geschreven bij de dood van het kind van een vriend, dat op 7 maart 1560 (ns) overleden is. De eerstvolgende datum gekoppeld aan een rouwbericht is 1561. Bij de tekst van Meganck wordt geen datum vermeld. Indien de gedichten chronologisch gerangschikt zijn, lijkt het treurdicht voor Meganck omstreeks 1560 geschreven te zijn, wat overeenkomt met de datum van Megancks dood in Mene en met onze datering van de treurdichten van Hiëronymus du Mortier.

Ten slotte is er Ubertus Clericus /Hubert Leclerc (1531-1615), een priester verbonden aan de Sint-Pieterskerk van Rijsel.¹⁰¹ Hij publiceert in 1610 te Doornik zijn *Sacra Poësis*, een verzameling van hymnen, epigrammata, lofdichten en grafschriften¹⁰². De bundel is opgedragen aan het stadsbestuur van Rijsel. In de gedichten worden voornamelijk Rijselse dichters herdacht, maar ook *aequales meos*, collega's van elders, waaronder *Petrum Megangum Ninivitam* en Jacobus de Meyere. Hij begint met een lijst van een vijftigtal namen van verdienstelijke *Belgici Poëtæ*, waaronder de Aalstenaar Cornelius Grapheus (De Schrijver) en twee Ninovieters, Despauterius en Megangus. Despauterius komt verder niet meer ter sprake, maar wel Pieter Meganck aan wie twee teksten zijn gewijd. Er is een kort lofdicht op *M(agistro) Petro Megango, Ninivitæ, Grammatico et Poëtæ*. De regels waarmee hij de *immortale Megange* bejubelt, diens naam wil onsterfelijk maken en diens bekendheid in gans de Nederlanden roemt, lijken een dichterlijke overdrijving: *Qua Flandris, Ninivita, places, vivisque Brabantis, / Hannonijs, Batavis notus, et Arthesijs*. (Waarmee gij, Niniviet, de Vlamingen behaagt en momenteel bekend zijt bij de Brabanders, de Henegouwers, de Hollanders en de Artesiërs)¹⁰³. Meganck wordt daarnaast nog met een grafschrift bedacht, getiteld *Tumulus M. Petri Megangi, Poëtæ*, dat biografisch weinig om het lijf heeft¹⁰⁴. Heeft Hubert Leclerc tijdens zijn jeugd Meganck nog persoonlijk gekend, mogelijk in de Latijnse school van Rijsel? Het is belangrijk dat hij Meganck een Niniviet noemt. Dat laat toe om de Rijselse Meganck te identificeren met degene die in 1549 een grammatica publiceerde met de auteur van het gedicht voor Crucius (1548) en dus ook met de neef van Bade.

Samenvattend kunnen we voor Megancks relatie met Rijsel zeggen dat niet het gegeven dat Meganck vóór 1560 in Rijsel actief is geweest een onzeker gegeven is, maar het tijdstip wanneer. In de latere perceptie van het Rijsels humanisme wordt hij wel als een van hen beschouwd. In geen enkele andere stad heeft zijn persoon na zijn dood zoveel aandacht gekregen en is hij met zoveel lofbetuigingen beladen¹⁰⁵.

Tot slot

De vraag of er naast de Pieter Meganck, de Niniviet en neef van Josse Bade, nog een andere Pieter Meganck in het spel is, blijft een moeilijk controleerbaar gegeven. Is de Pieter Meganck, die zich in 1500 inschreef aan de Leuvense universiteit, dezelfde als de bloedverwant van Bade? Hoe risicovol is het om elke Pieter Meganck, die in een tekst vernoemd wordt, met de Ninoofse Pieter Meganck te identificeren? Is de Pieter Meganck geattesteerd in Brugge en Poperinge dezelfde als die in Ieper, Menen en Rijsel? Hoe betrouwbaar zijn latere getuigenissen die Pieter Meganck als schoolmeester aanwezig weten in Ninove en Komen? Van 1503 tot 1520, in feite tot 1536, blijft bij gebrek aan betrouwbare gegevens de levensloop van Pieter Meganck een blinde vlek.

Toch is er een rode draad die doorheen de vele vermeldingen van zijn naam loopt, die van een humanist, van een universitair gevormde magister, van een geëerd pedagoog en dichter, van een leraar die tot op hoge leeftijd in meerdere steden Latijn en Grieks heeft onderwezen. Hij is door zijn schoolpraktijk een belangrijke promotor van het opvoedingsideaal van de Grieks-Latijnse humaniora geweest. In de streek van Menen-Ieper-Rijsel bleef zijn naam omwille van zijn pedagogische kwaliteiten bekend tot enkele decennia na zijn dood, maar daarbuiten, ook in Ninove, bleef hij onbekend. Bij zijn dood rouwden zijn vrienden. Hun verzen aan hem gewijd laten het beeld na van een onvermoeibaar pedagoog, een gemoedelijke door de Muze bevlogen man, die een hoge leeftijd heeft bereikt: "Hij heeft geleefd, aangenaam voor zijn geliefde vrienden, begeesterd door poëzie, een rechtschapen ouderling"¹⁰⁶.

101. De geboortedatum van Leclercq lijkt gebaseerd op diens in 1610 zelfgemaakte grafschrift (*Sacra poësis*, p. 109-110), waarin hij zegt op 84-jarige leeftijd gestorven te zijn! Uiteraard moet dit als een fictieve leeftijd beschouwd worden, zodat de geboortedatum van 1531 met een korreltje zout moet worden genomen.

102. *Sacra Poësis Uberti Clerici sacerdotis insulensis*, Doornik, 1610, uitgegeven bij Nicolaus Laurentius.

103. *Ibidem*, p. 79.

104. *Ibidem*, p. 109.

105. Zijn naam is eveneens opgenomen in de lijst van Rijselse schrijvers in een 18de-eeuws verzamelhandschrift getiteld *Scriptores Insulenses*. Zie hiertoe M. LE GLAY, *Catalogue descriptif des manuscrits de la bibliothèque de Lille*, Rijsel, 1848, p. 179.

106. *Hieronimi du Mortier Poëmata posthuma*, p. 98: *Qui vixit charis semper iucundus Amicis/ Assuetus Musis, innocuusque Senex*.

Bijlage

Welkomstgedicht van Hiëronymus du Mortier voor Pieter Meganck; overgenomen uit diens *Poëmata posthuma*, Atrecht, 1620, p. 26-27.

AD PETRUM MEGANG, LUDIMAGISTRUM, & POËTAM
DOCTISSIMUM

*Petre Iuventutis Moderator summe, Megange,
Gratulor in celebrem te redijsse locum.
Gaudet & imprimis doctorum Turba Virorum,
Tradita quòd domus est hîc habitanda tibi.
Nam quamvis tellus te non longinqua tenebat,
Accola sed Menenæ proximus urbis eras:
Non tamen alloquijs poteras diversus Amicos
Quamlibet absentes ipse iuvare tuis.
Nunc cùm sis nostræ feliciter insitus Urbi,
Nomine tu nobis reque Meganus eris:
Sive comes fueris, seu te comitabor euntem,
Nos fora, nos pariter conspicientque viæ.
Fallems tardas varijs sermonibus horas,
Miscentes lepidis feria multa iocis.
Et modò facta, tuas quæ non veniebat ad aures,
Ante oculos veniet Musa legenda tuos.
Si tu laudabis, multis placitura putabo
Carmina iudicio subdita nostra tuo.
Omnia radentur, quæ tu vitiosa notabis,
Ibit sub limam pagina nostra tuam.
Admonituque tuo stabitque cadetque Poëma,
Ut Vatis Clarior lora regente Deo.
Est tibi prisca fides, insignis ab arte Poëta es,
Ingenioque tuo Calliopeia favet.
Singula quid referam? faciundi carminis artes
Creverunt Tabulis Carminibusque tuis.
Dij tibi dent faustosque Lares, Pilijque senectam,
Discipulos dociles, morigerumque Gregem.*

AAN PIETER MEGANCK, SCHOOLMEESTER EN ZEER GELEERDE
DICHTER

*Pieter Meganck, schitterende opvoeder van de jeugd,
ik prijs me gelukkig dat gij in deze beroemde stad teruggekomen zijt.
Een menigte van geleerden vooral verheugt zich erover
dat u hier een woning ter beschikking is gesteld.
Want ook al was de streek, waar gij verbleef, niet ver verwijderd,
- gij waart een nabije buur in de stad Menen,-
toch was het voor uzelf onmogelijk uw vrienden,
hoezeer ook afwezig, met uw woorden te helpen.
Omdat gij nu gelukkig een inwoner van onze stad zijt,
zult gij voor ons Meganck in naam en in feite er zijn.
Of gij onze gids zult zijn of ik u op uw stappen zal begeleiden,
samen zullen wij pleinen, zullen wij straten aanschouwen.
Wij zullen de trage uren korten met gevarieerd onderhoud,
veel ernstige zaken met aardig gebabbel afwisselend.
En wat van de recente gebeurtenissen u niet ter ore kwam,
zal de Muze sprokkelen en u voor ogen brengen.
Als gij onze gedichten, die aan uw oordeel zijn voorgelegd,
zult loven, zullen ze volgens mij velen bekoren.
Alles, wat gij ongepast zult achten,
zal geschrapt worden; onze teksten zullen onder uw vijl gaan.
Met uw aanwijzingen zal ons gedicht staan of vallen,
als vierde de god van Klaros de teugels van de dichter.¹⁰⁷
Gij geniet een eerbiedwaardig vertrouwen, gij zijt door uw kunst een
belangrijke dichter,
Kalliope begunstigt uw geest.¹⁰⁸
Wat moet ik nog verder zeggen? De kunst van uw dichtwerk
is gegroeid uit uw teksten en gezangen.
Mogen de goden u een gunstige thuis, de gezegende leeftijd van
Pylus,
leergierige leerlingen en gehoorzame volgelingen schenken.¹⁰⁹*

107. De god van Klaros met zijn beroemde tempel in Klaros op de westkust van Turkije (Ionië) is Apollo, o. m. de god van de schone kunsten en de poëzie.

108. Kalliope, muze van o.m. de epische poëzie.

109. Pylus, ook koning Nestor van Pylos, de eerbiedwaardige bejaarde koning, die in de *Ilias* meetrekt naar Troje.

Bij het samenstellen van dit nummer vernamen wij het overlijden op 12 februari 2025 van Marcel Cock (1945-2025), bestuurslid sinds 1981 en ondervoorzitter van 1991 tot 2020. Ondanks zijn aanslepende ziekte schreef hij als co-auteur tot tien dagen vóór zijn dood nog mee aan het artikel over Pieter Meganck, dat met zijn goedkeuring nog op de valreep kon ingeleverd worden.

Het bestuur biedt echtgenote, kinderen en familie zijn blijken van medeleven aan.

Een uitgebreid *In memoriam* volgt in nr. 2 van deze jaargang.

Marcel Cock

Geraardsbergen, 31 augustus 1945

Schendelbeke, 12 februari 2025

Buitenpoorterij onderzocht vanuit de heerlijkheid Herzele (1396-1665)

Erwin Van der Hoeven

De oudste afbeelding van de burcht in Herzele in Antonius Sanderus.

Bron: Antonius Sanderus, *Flandria illustrata, sive descriptio comitatus istius per totum terrarum orbem celeberrimi, III tomis absoluta*, 1641-1644, p. 511. Universiteitsbibliotheek Ugent.¹

Historici hebben belangstelling in de strategieën die mensen hadden om zich te onttrekken aan verplichtingen die samenhangen met de heerlijkheid waarin ze leefden. Ze hebben het dan veelal over buitenpoorterij, een wijd verbreid systeem in Vlaanderen in de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.

Buitenpoorterij is vooral het onderzoeksveld geweest vanuit een stedelijke context. In deze bijdrage wordt het fenomeen kwantitatief en kwalitatief onderzocht vanuit de invalshoek van een heerlijkheid. Als casus wordt Herzele genomen, een heerlijkheid in het Land van Aalst. Om de Herzeelse situatie beter te kunnen duiden wordt de vergelijking gemaakt met drie andere heerlijkheden in de buurt: Hillegem, Woubrechtgem en Aigem-Vlekkem. In totaal worden er zeven meetmomenten besproken over een periode van bijna drie eeuwen.

1. Heerlijkheden

Het is genoegzaam bekend dat al vanaf de late middeleeuwen de Lage Landen een sterk verstedelijkt gebied was. Spijtig genoeg wordt in het verlengde hiervan te dikwijls vergeten dat de meerderheid van de mensen nog op het platteland woonden. Rurale historici proberen aan dit euvel te verhelpen door meer aandacht te hebben voor de bestuursvorm waarin plattelanders werkten en leefden, de heerlijkheden. Heerlijkheden waren territoria waar een heer -dit kon een individu zijn of een

Deze bijdrage kwam tot stand met de hulp van Gerrit Liessens, secretaris van de Heemkundige Kring Erpe-Mere, die niet alleen de informatie voor Aigem-Vlekkem aanleverde maar ook hielp met de transcripties en feedback gaf op het hele onderzoek. Ook Frederik Buylaert en Tom De Waele gaven input. Aan allen mijn oprechte dank.

1. Vandaag wordt in Herzele het verwoeste kasteel als "burcht" benoemd. Als men het nu over "het kasteel" heeft bedoelt men het kasteel gebouwd ca. 1840 door baron Théophile van de Woestijne waar tot op vandaag graaf Hadelin du Parc Locmaria woont. Om verwarring te vermijden nemen we in deze bijdrage de hedendaagse benamingen over.

Kaart met heerlijkheden die de hoge justitie hadden in Vlaanderen.

Bron: Matthijs Speecke, Miet Adriaens, Pieter Donche, Jesse Hollestelle en Frederik Buylaert. *Repertorium van de hogere heerlijkheden van het graafschap Vlaanderen (ca. 1360-ca. 1570)*, Gent: Skribis, 2023, pagina 28.

instelling zoals een abdij of de vorst zelf- een privaatrechtelijke claim uitoefende op de publiekrechtelijke macht. Hij/zij kon schepenbanken en gerechtsofficieren aanstellen, heerlijke rechten en tollens innen, recht spreken over misdrijven,... Verschillende heerlijkheden, zoals Herzele, hadden de *hoge justitie* en konden zelfs de zwaarste misdrijven met de zwaarste straffen beoordelen. Zoals bovenstaande kaart aantoont was het Land van Aalst dicht bezaaid met dergelijke heerlijkheden.

Traditioneel zien historici het buitenpoorterschap -het systeem waarbij een plattelander wel nog in de heerlijkheid leefde en werkte maar woonst koos in een stad- als de manier om te ontsnappen aan heerlijke rechten of plattelandsrechtspraak.² Volgens Erik Thoen zou buitenpoorterschap ook een politieke dimensie gehad hebben. In een bepaalde periode stimuleerde de vorst het buitenpoorterschap van steden die hem gunstig gezind waren om de macht van lokale heren te ondergraven.³ In deze bijdrage hebben we alleen aandacht voor het eerste, namelijk voor de beweegredenen die mensen konden hebben om voor het buitenpoorterschap te kiezen.

2. De heerlijke rechten en het beste kateil

In Herzele was één van de heerlijke rechten van de heer de *wandelcope*. Wanneer iemand een stuk cijnsgrond verkocht dat buiten het centrum van het dorp lag, dan had de heer recht op *wandelcope* of 10% van de koopsom. Buitenpoorters waren hiervan niet vrijgesteld.⁴ De last van *wandelcope* was duidelijk verbonden met de grond. Ook adellijke heren, kloosters of eigenaars vreemd aan de heerlijkheid, ontsnapten er niet aan. Ook andere heerlijke rechten zoals de *tollen* die geheven werden op het ingevoerde bier werden aan buitenpoorters doorgerekend.

Waar buitenpoorters wel van vrijgesteld waren, was het *beste catheil*. Inwoners van Herzele moesten bij het overlijden van een gezinslid het *beste catheil* of waardevolste stuk roerend goed uit de erfenis afstaan aan de heer. Dit was veelal een stuk huisraad of -bij de meerbegoeden van het dorp- een koe of een paard.⁵ Buitenpoorters ontsprongen de dans.

In een recent artikel over strategieën die inwoners van heerlijkheden gebruikten om te ontsnappen aan heerlijke verplichtingen - voornamelijk het beste kateil - benadrukt Ugent-onderzoeker Tom De Waele het belang van het buitenpoorterschap.⁶ In 1972 betwijfelde Marcel Cornelis echter al de these dat mensen voor het buitenpoorterschap kozen om te ontsnappen aan het beste kateil. Hij meende dat de kost ervan hoger was dan de kost van het beste kateil.⁷

2. vb. Erik Thoen, "Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: de kasselrij van Oudenaarde en Aalst (eind 13de- eerste helft 16de eeuw)". (PhD diss., Universiteit Gent, 1988), 400.

3. Erik Thoen, "Rechten en plichten van plattelanders als instrumenten van machtspolitieke strijd tussen adel, stedelijke burgerij en grafelijk gezag in het laat-Middeleeuwse Vlaanderen. Buitenpoorterschap en mortemain-rechten ten persoonlijke titel in de kasselrij van Aalst en Oudenaarde vooral toegepast op de periode rond 1400," in *Machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden, 12de-19de eeuw* (Brussel: Gemeentekrediet van België, 1988), 480-7.

4. Erwin Van der Hoeven, "Ontfaen vanden insetenen vanden heerscepe van Herselle. De heerlijkheid Herzele (1444-1502): een ruimte van onderhandeling" (masterproef, Universiteit Gent, 2023), 104.

5. zie voor een analyse van het beste kateil: Van der Hoeven, "Herzele," 130-144.

6. Tom De Waele, "Subjects' strategies against lordship in Burgundian and Habsburg Flanders," *Rural History* (2024): 12.

7. Marcel Cornelis, Buitenpoortersboeken van Geraardsbergen." *Land van Aalst XXIV* (1972): 118; Marcel Cornelis, Buitenpoortersboeken van Geraardsbergen. s.l.n.d.

3. De kost van het buitenpoorterschap

De kost van het buitenpoorterschap en/of de verplichtingen die er konden aan vasthangen, verschilden van stad tot stad. In Geraardsbergen moest een buitenpoorter jaarlijks zeven groten betalen aan de stad. Alleen het gezinshoofd moest betalen, de rest van het gezin genoot automatisch van de voordelen. Geraardsbergen bepaalde ook dat wanneer de buitenpoorter moest aangemaand worden om te betalen, de ontvanger één groot extra kon rekenen.

In Aalst moest er jaarlijks maar zes groten betaald worden maar, in tegenstelling tot in Geraardsbergen, moest hier ook het niet-gezinshoofd -in de middeleeuwse samenleving was dit de gehuwde vrouw- buitenpoortersgeld betalen. In de praktijk was Aalst dus duurder dan Geraardsbergen. In beide steden moest bij stopzetting van het buitenpoorterschap en/of het overlijden van de buitenpoorter een dubbel buitenpoortersgeld betaald worden.⁸

In Gent, de derde stad waar we Herzelenaren kunnen verwachten als buitenpoorter, moest bij de inschrijving als buitenpoorter door het gezinshoofd slechts vier groten betaald worden. Gent schreef voor dat de buitenpoorter met Pasen, Pinksteren en Kerstmis met zijn/haar gezin acht dagen na elkaar in Gent verblijven en bij die gelegenheid iedere keer twaalf groten betalen.⁹

In tabel 1 maken we een simulatie van de kost van het buitenpoorterschap. We weten niet vanaf welke -gemiddelde- leeftijd mensen buitenpoorter werden. We weten ook niet hoe lang ze dit statuut -gemiddeld- hadden. We zien wel -bij de reconstructie van de koppels uit de buitenpoortersboeken van Aalst (1552-1615)- dat slechts enkelen een tweede keer een partner lieten inschrijven. Dit laat ons veronderstellen een meerderheid buitenpoorterschap op latere leeftijd kocht, als daar een opportuniteit toe was. We kozen voor een periode van 15 jaar als werkhypothese.

Tabel 1: overzicht kostprijs buitenpoorterschap			
	Geraardsbergen	Aalst	Gent
intredegeld			4 groten
jaarlijks buitenpoortersgeld	7 groten	2*6= 12 groten	3*12= 36 groten
geschatte periode: 15 jaar	105 groten	180 groten	540 groten
bij overlijden	14 groten	12*2= 24 groten	?
totaal	119 groten	204 groten	544 groten
omgezet in ponden parisis	5 pond en 19 schellingen	10 pond en 4 schellingen	27 pond en 4 schellingen

Deze tabel geeft duidelijk aan dat Gent veruit de duurste stad was om het buitenpoorterschap te schaffen.¹⁰ Het goedkopere Geraardsbergen zou meer buitenpoorters aangetrokken hebben dan Aalst.¹¹

4. De waarde van het beste kateil

In een onderzoek naar sociale verhoudingen in Herzele (1444-1502) werd het beste kateil onder de loep genomen. Uit grafiek 1 blijkt dat 11% waardeloos waren. Hierin zitten ook de wegens armoede kwijtgescholden kateilen. 14% was minder dan 1 pond parisis waard. Het ging dan, bijvoorbeeld, om de *quaeden vrouwenroc* van *Jans Princhen wive* die slechts 16 schellingen parisis waard was.¹³ Een laaggeschoolde arbeider moest om dit bedrag te verdienen wel ruim 5 dagen op het domein van de heer werken.¹⁴ Bijna de helft van de kateilen was tussen 1 en 5 pond parisis waard. Dit

8. Cornelis, Buitenpoortersboeken van Geraardsbergen," 117-29.

9. Johan Decavele, *Poorters en buitenpoorters van Gent: 1477-1492, 1542-1796*. (Gent: Stadsarchief, 1986), I.

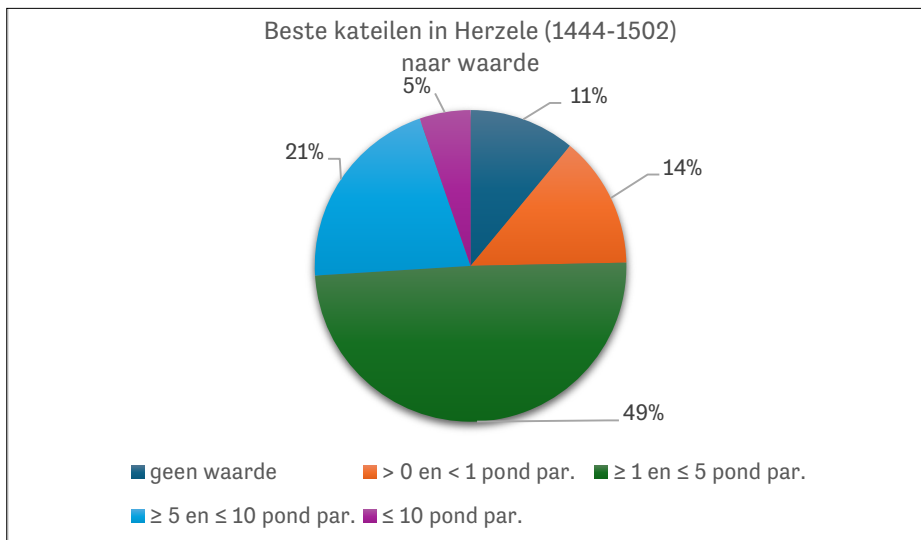
10. De rekeningen van de steden werden opgemaakt in Vlaamse ponden (lb. Vl.). De rekeningen in Herzele werden opgemaakt in ponden parisis (lb. par.). Om de vergelijking met het beste kateil mogelijk te maken wordt alles omgezet in ponden parisis (1 groot = 1 schelling parisis; 20 schellingen parisis = 1 pond parisis)

11. Cornelis, Buitenpoortersboeken van Geraardsbergen," 86.

12. Hier zijn alleen die kateilen meegenomen waarvan de waarde in specie kon vastgesteld worden

13. KH, domeinrekening 1478-1479, f° 6 r°. 16 schellingen parisis komt overeen met 0,8 pond parisis.

14. Van der Hoeven, " Herzele,"30.

Grafiek 1: Het beste kateil in Herzele (1444-1502) naar waarde procentuele verdeling (N: 227).¹²

was nog altijd minder dan de kostprijs van het buitenpoorterschap in het goedkope Aalst. De inboedel van het overgrote deel van de Herzelenaars was -behalve voor hen zelf!- te verwaarlozen.

Slechts 5% van de gezinnen gaf een kateil van 10 pond parisis of meer. Het ging dan, bijvoorbeeld, om de erfgenamen van *Janne De Stoop* die een *panchier* -een wapenkleed- gaven, of om de nazaten van *Joesse Bogaert* die *een coe* konden geven.¹⁵ Die koe was ruim 65 daglonen lager geschoolde arbeid waard. Voor hen zou het buitenpoorterschap van Aalst profijt hebben kunnen opleveren.

Bij de bovenlaag van het dorp-die op ongeveer 10% van de Herzelenaars kan geschat worden- zal er meer ruimte geweest zijn om het buitenpoorterschap aan te gaan.¹⁶ Toch zal er altijd een afweging gemaakt geweest zijn of het opportuun was dit te doen. In de meeste gevallen zullen ze met het geven van een kateil goedkoper af geweest zijn. Niet zelden kregen de meerbegoeden -omwille van hun relatie met de heer- trouwens een korting of zelfs vrijstelling van het beste kateil.¹⁷

5. De plattelandsrechtspraak

Als buitenpoorter kon men beroep doen op de stedelijke schepenbank. Ongetwijfeld was het vermijden van de plattelandsrechtbank – en dus door hun eigen burens berecht worden- een belangrijke factor voor sommige mensen om voor het buitenpoorterschap te gaan.

Zo zien we in de baljuwrekeningen van Herzele van 1456 dat Herzelenaar Jan Van De Nijvelgate een jaar verbannen werd omdat hij zo veel lawaai gemaakt had *vanden goeden lieden te vresene van haren live bij nachte ende bij ontijde daer bij dat de ghebuere verstoort sijn*.¹⁸ In 1466 werd hij nogmaals verbannen, deze keer voor drie jaar, omdat hij *quam bi nachte in eens scamels mans huus binnen der prochien van Heersele ende clopte als vrient ende al hij innen ghelaten was so slouch hij den man ende sijn wijf daer bij dat groote beruerte was inde ghebuerte*.¹⁹ De man had duidelijk een agressief karakter. In 1479 was hij betrokken in een messengevecht, samen met andere buitenpoorters. Hij was inmiddels ook *poeter* van Gent geworden. De Herzeelse baljuw noteerde in zijn rekening als boete: *nichil*.²⁰ In principe zouden Jan en zijn kompanen voor de Gentse rechtbank gedaagd moeten geweest zijn. Het is nog maar de vraag of dit het geval was.

6. Het issuerecht

Buitenpoorters hadden vrijstelling *issuerecht*. Dit was het recht van de stad op een vergoeding wanneer roerende of onroerende goederen de stad dreigden te verlaten.

15. KH, domeinrekening 1474-1475, f° 7 v° en KH, baljuwrekening 1479-1481, f° 5 v°.

16. Van der Hoeven, "Herzele," 94.

17. Van der Hoeven, "Herzele," 137.

18. KH, baljuwrekening 1456-1457, f° 2 r°.

19. KH, baljuwrekening 1466-1468, f° 7 v°.

20. KH, baljuwrekening 1479-1481.

Dit kon het geval zijn wanneer een niet-poorter erfde van een poorter of wanneer een poorter uit de stad emigreerde. Het *issuerecht* was doorgaans 10% van de waarde van de meegenomen roerende en/of verkochte onroerende goederen. In Gent gold een aanslagvoet van 15% op roerende en 12% op onroerende goederen.²¹ Sommige steden maakten akkoorden waarin ze vrijstelling van *issuerecht* overeen kwamen voor elkaars poorters. Buitenpoorters werden als poorters beschouwd en moesten dus geen *issuerecht* betalen.²²

Ook mensen, die al in een stad woonden en dus poorter waren, probeerden toch nog buitenpoorter te worden in een andere stad. Daarvan zien we in de bronnen veel voorbeelden. Zo kwamen niet minder dan 11,2% van de buitenpoorters van Gent in de periode 1477-1492 uit de steden Aalst, Dendermonde, Oudenaarde, Kortrijk en Geraardsbergen.²³ We weten ook dat mensen probeerden het buitenpoorterschap te kopen in verschillende steden. In 1353 nam graaf Lodewijk van Male de beslissing dat iemand slechts poorter kon zijn van Aalst óf van Geraardsbergen.²⁴

Het ontlopen van het *issuerecht* was ongetwijfeld een belangrijke reden waarom mensen voor het buitenpoorterschap gingen. In het overzicht van de Herzeelse buitenpoorters in Aalst in de periode 1552-1615 zien we dat families generaties na elkaar het buitenpoorterschap kochten. De 111 Herzeelse buitenpoorters zijn te herleiden tot slechts 71 families.²⁵ Ook in het onderzoek naar sociale verhoudingen zagen we, bijvoorbeeld, dat zowel *Gillis fs. Gheeraert Van Der Zaffle* -ontvanger in Herzele van 1450 tot 1469- als zijn zoon *Pieter fs. meester Gillis* buitenpoorter waren van Gent. Zo weinig mogelijk erf- of andere belastingen betalen -in de stad- was ongetwijfeld één van de redenen om het buitenpoorterschap aan te schaffen.²⁶

7. De fiscaliteit

Een onderwerp dat veelal onderbelicht blijft in het onderzoek naar buitenpoorterschap is de verschillende fiscaliteit tussen steden en platteland. Het eerste verschil was in de financiering van de beden, de vorstelijke belastingen. De totale som werd verdeeld over steden en plattelandsdistricten, kasselrijen genoemd. Deze laatste splitsten de last over hun dorpen. Er werden *pointers* aangesteld die, samen met betrouwbare personen in het dorp die de economische toestand van de inwoners kenden, de individuele bijdrage vaststelden.²⁷ 20 tot 35% van de boeren was te arm om te betalen. Buitenpoorters betaalden niet mee in de bede die het dorp moest opbrengen.²⁸ Kasselrijen protesteerden hiertegen omdat het de plattelandsfiscaliteit ondermijnde.²⁹

Steden betaalden hun aandeel in de beden vanuit hun stadsfinanciën. Hun inkomsten haalden ze voor ca. 80% uit indirecte belastingen.³⁰ Ze hieven *ongeld* op de productie, invoer en verkoop van consumptiegoederen zoals graan, bier en wijn. Deze werden doorgerekend aan de consument. De uitdrukking “de stad leefde op bier” kan letterlijk genomen worden. In de 16^e eeuw haalde Gent 41,3% van haar inkomsten uit bier. Het vastleggen van het tarief van een indirecte belasting was een vorstelijk prerogatief. Zo verhoogde Maximiliaan van Oostenrijk in 1492 het tarief op wijn met 8% en op bier met 84,5% om de stad toe te laten de zware boetes te betalen.³¹ De lagere klasse was vooral de dupe.

Buitenpoorters, die vooral op het platteland consumeerden, ontsprongen dus een tweede keer de dans. Integendeel, als ze een beetje kapitaalkrachtig waren, konden ze geld verdienen door lijf- of erfrenten te kopen van de stad. Steden financierden, net zoals overheden vandaag, hun uitgaven grotendeels met schulden.³²

21. Marie Jeanne Dankaart, "De Gentse buitenpoorters en poorters tijdens het laatste kwart van de 15e eeuw. Een sociale analyse en een topografische benadering" (masterproef, Universiteit Gent, 1989), 14.

22. Maddens et al., *De geschiedenis van Kortrijk*, (Tiet: Lanoo, 1990), 62.

23. Marie Jeanne Dankaart, "De Gentse buitenpoorters en poorters," 59-60; Aalst: 21, Dendermonde: 21, Oudenaarde: 24, Kortrijk: 30, Geraardsbergen: 82. In totaal 11,2% van de buitenpoorters. Ook in buitenpoortersboeken van Aalst en Geraardsbergen valt op dat veel stedelingen kozen voor het buitenpoorterschap in deze steden.

24. Jozef De Brouwer, *Buitenpoortersboek van Geraardsbergen van 1396 met bewerking* (Gent: Oost-Vlaams verbond van de kringen voor geschiedenis, 1954), 6.

25. berekening gemaakt op basis van de lijst in: Robert Lievens, *Buitenpoorters van Aalst* (s.l.n.d.): Herzele.

26. Van der Hoeven, "Herzele," 280-1.

27. Walter Prevenier, "De bedden in het graafschap Vlaanderen onder Filips de Stoute (1384-1404)." *Revue Belge de philologie et d'histoire* 38 (1960): 347-8.

28. Erik Thoen en Tim Soens, "The social and economic impact of central government taxation on the Flemish countryside end 13-18," in *La fiscalità nell' economia Europea secc. XIII-XVIII*, eds. Simonetta Cavaciocchi (Firenze: Firenze University, 2008), 959.

29. Jelle De Rock, "Het bestuur van de kasselrij Kortrijk in de Bourgondische periode (1387-1453)" masterproef, Universiteit Gent, 2006), 127.

30. Marc Boone, *Geld en macht, de Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)* (Gent: Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, 1990), 60-7 en 7.

31. Charlotte Capelle, *Bruin. De geschiedenis van het brouwen in en rond Oudenaarde sinds 1357* (Oudenaarde: Beatrijs, 2010), 29.

32. Marc Boone, Machteld Dumon en Brigit Reusens. *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid te Gent, 1483-1503*. (Kortrijk-Heule: U.G.A., 1981), 92.

8. Hoeveel buitenpoorters waren er in de heerlijkheid Herzele?

Historici zochten in de bronnen vooral hoeveel buitenpoorters een stad had. In verhouding tot het veronderstelde bevolkingscijfer konden ze dan een raming maken. Zo telde, volgens Niklaas Maddens, de stad Kortrijk -op basis van een fiscale bron- in 1398 niet minder dan 7.753 buitenpoorters (mannen, vrouwen en kinderen inbegrepen). Er waren daar meer buitenpoorters dan poorters. Maddens schatte dat de helft van de kasselrij Kortrijk van het midden van de 15^e eeuw tot het einde van de 17^e eeuw buitenpoorter was.³³

In dit onderzoek proberen we het buitenpoorterschap te onderzoeken vanuit een andere invalshoek, namelijk vanuit de heerlijkheid zelf. Heerlijkheden hielden niet bij wie er buitenpoorter was. Er zijn dus geen rechtstreekse bronnen overgeleverd. In het onderzoek naar sociale verhoudingen in Herzele (1444-1502) kon slechts beroep gedaan worden op één overgeleverd buitenpoortersboek die in de onderzoeksperiode viel (Gent 1474- 1492). De andere informatie kwam uit de vermeldingen over (buiten)poorters in de domein- en baljuwrekeningen. Op die manier werden 25 (buiten)poorters geïdentificeerd.³⁴

In deze bijdrage proberen we ons zicht op het Herzeels buitenpoorterschap te verruimen door een comparatief kwantitatief onderzoek over een langere periode (1395-1665). We vergelijken Herzele met drie andere heerlijkheden in het Land van Aalst: Hillegem, Woubrechtgem en de meierij Aaigem-Vlekkem. Allemaal hebben ze het beste kateil gemeen. De heerlijkheden hadden echter elk een eigen kenmerk.

Herzele was een heerlijkheid met -oorspronkelijk- een lokale heer. In 1406 kwam de heerlijkheid in handen van de familie van Roubaix. Na het overlijden van Jan van Roubaix in 1449 verbleef zijn opvolger, Pieter, vooral in Roubaix. Hij had ter plekke wel een ontvanger en een baljuw om zijn belangen in gaten te houden.³⁵ Dit was tevens het geval voor zijn opvolgers. We mogen er dus van uitgaan dat de inning van het beste kateil -in de meeste periodes- vrij goed opgevolgd werd.

Hillegem was een heerlijkheid waar de heerlijke rechten verdeeld waren onder de heren van het naburige Leeuwegem en de Sint-Pietersabdij van Gent. De voogdij van het dorp was aanvankelijk in handen van de heer van Oombergen. In 1243 verwierf de Sint-Pietersabdij de volledige heerlijke rechten.³⁶ In tegenstelling tot Herzele hebben we hier dus te maken met een heerlijkheid met een kerkelijke instelling als heer.³⁷

Woubrechtgem was een 's *graven propre* heerlijkheid. Hier was de graaf van Vlaanderen -of de Bourgondische hertogen als zijn opvolgers- zelf heer. In 1630 werd Woubrechtgem in leenpand gegeven aan de abdij van Ninove. In 1642 verwierf de abdij opnieuw de heerlijke rechten en behield die tot het einde van het ancien régime.³⁸ Ook de inwoners van een 's *graven propre* heerlijkheid moesten het beste kateil geven.³⁹

Aaigem en Vlekkem vormden samen één meierij en behoorden tot het Land van Rotselaar. De graaf van Vlaanderen was heer van het Land van Rotselaar, tot hij in 1626 de heerlijkheid in leenpand gaf.⁴⁰ Volgens De Potter had de meier van Aaigem-Vlekkem bij het overlijden van een persoon, *die de jaren van verstand had bereikt*, recht op twee groten.⁴¹ Volgens van Twembeke, die zich baseerde op de denombrementen, had de heer van Rotselaar geen recht op het beste kateil.⁴² In de rekeningen van

Anoniem, De belastingontvanger en zijn deurwaarder, 17e eeuw.
Bron: Marinus van Reymerswale, Rotterdam: Belasting en Douane Museum, nr. 030930.

33. Maddens et al. , *De geschiedenis van Kortrijk*, 64-6.

34. De stedelijke bronnen over buitenpoorterschap gebruiken de term "buitenpoorterschap" niet. Ze hebben het over "poorters in ...". Ook in de domein- en baljuwrekeningen van Herzele wordt het woord "buitenpoorter" niet gebruikt zodat het niet duidelijk is of het om een stedeling gaat of om een plattelander. Daarom wordt een deel van het woord tussen haakjes geplaatst.

35. Van der Hoeven, "Herzele," 44-61.

36. Frans De Potter en Jan Broeckaert. "Hillegem," in *De geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, (reeks V, deel 2. Gent: Siffer, 1900), 6-9.

37. Julien Van Tembeke, *Lijst der heerlijkheden van het Land van Aalst*. Gent: Oost-Vlaams verbond van de kringen voor geschiedenis, s.d., 138.

38. Frans De Potter en Jan Broeckaert. "Woubrechtgem," in *De geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, (reeks V, deel 5. Gent: Siffer, 1900), 12; Van Twembeke, *Lijst der heerlijkheden*, 297-8.

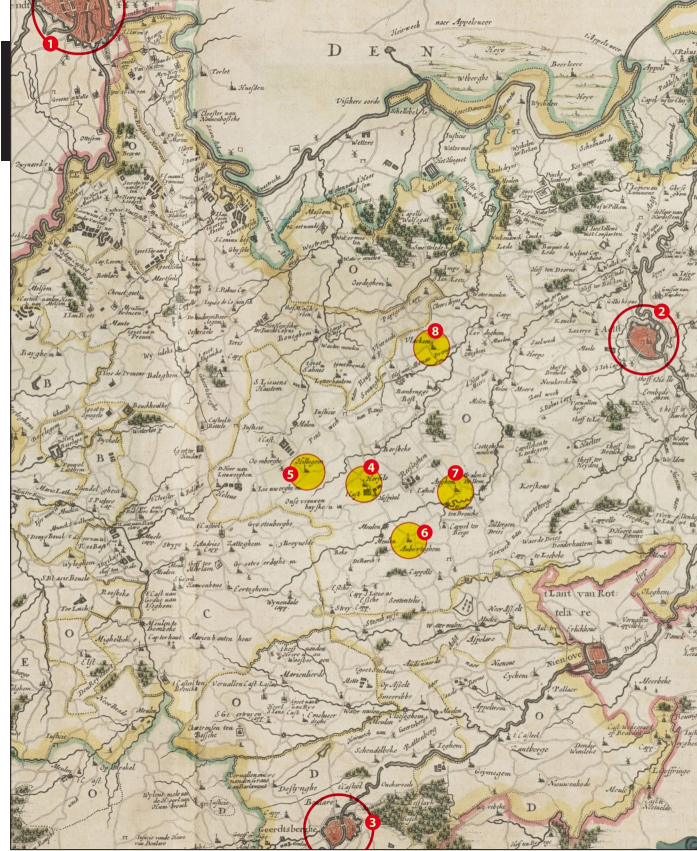
39. Verriest, Léo. "Le servage en Flandre, particulièrement au Pays d'Allost." *Revue historique de droit français et étranger* 27 (1950): 35-66.

40. Gerrit Liessens, "Aaigem-Vlekkem, een meierij in het Land van Rotselaar (1)," *Mededelingen van de heemkundige kring Erpe Mere* 61 nr 2 (2021): 39.

41. Frans De Potter en Jan Broeckaert, "Aaigem," in *De geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, (reeks V, deel 1. Gent: Siffer, 1900), 8-9; Frans De Potter en Jan Broeckaert, "Vlekkem," in *De geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, (reeks V, deel 5. Gent: Siffer, 1900), 3-4.

42. Van Twembeke, *Lijst der heerlijkheden*, 245-6.

Fragment uit de kaart van het Land van Aalst door Sanderus, 1644.
Aanduidingen van Gabriël Redant, kaartdeskundige van de heemkundige kring De Hellebaard van Herzele : Gent (1), Aalst (2), Geraardsbergen (3), Herzele (4), Hillegem (5), Woubrechtgem (6), Aaigem (7), Vlekkem (8).

het Land van Rotselaar uit de 14^e eeuw lezen we echter: *Dit es tverval van den mortemeine van den lande van Rotchelaer binnen den vorseiden termine.(...) van Katelinen Winants, tAeyeghem, 1 coe over den besten hooftstoel, verdingt 5 lb.*⁴³ Ook in de staten van goed uit Heldergerm, een andere heerlijkheid uit het Land van Rotselaar, staan vermeldingen over beste kateilen, zelfs tot in de 18^e eeuw.⁴⁴ Zowel De Potter als Van Twembeke vergisten zich dus. De inning van het beste kateil in Aaigem en Vlekkem zal waarschijnlijk minder stipt opgevolgd geweest zijn dan in Herzele omdat de baljuw niet ter plekke resideerde. Tot in de 17^e eeuw verbleef deze in Ninove. Later woonde hij in Haaltert of Denderhoutem.⁴⁵

Tabel 2 geeft een overzicht van de wandelafstand tussen de onderzochte heerlijkheden en de nabijgelegen steden, over de wegen die we vandaag hebben.⁴⁶ Vanzelfsprekend zal dit niet overeenkomen met de laatmiddeleeuwse situatie. Het geeft ons wel een idee van afstand.

Tabel 2: wandelafstand in km. tussen het centrum van de heerlijkheid en de stad			
	Aalst	Geraardsbergen	Gent
Herzele	13,3	14,8	23,3
Hillegem	14,9	16,3	21,6
Woubrechtgem	13,0	14,2	25,4
Aaigem	10,5	16,7	25,1
Vlekkem	8,8	22,5	19,5

9. Demografie

Om de vergelijking mogelijk te maken moeten we voor iedere heerlijkheid weten hoeveel inwoners deze telde. De eerste -echter niet volwaardige- volkstellingen in onze regio dateren pas van 1784 en 1786, uit de regeerperiode van Jozef II.⁴⁷ Voor onze onderzoeksperiode moeten we dus beroep doen op andere bronnen om het aantal inwoners te schatten.

We beginnen onze metingen in 1395. Voor deze periode kunnen we terugvallen op een fiscale bron, namelijk een overzicht van de beden van 1394 en 1396. Beden waren belastingen voor de vorst die gespreid werden over steden, kasselrijen en dorpen. Het feit dat hun quota recht evenredig was aan het commerciële, industriële of agrarische belang van steden en dorpen laat ons toe het aantal inwoners op het einde van de 14^e eeuw te ramen.⁴⁸ Om de raming te kunnen maken moeten we echter eerst terug gaan naar 1338. Toen werd op vraag van de graaf van Vlaanderen een schatting gemaakt van het aantal inwoners voor Aalst (ca 3.600), voor Geraardsbergen (ca 4.500) en voor Dendermonde (ca 9.000). Hij liet de telling maken in het kader van de verdediging van die steden tegen een eventuele invasie.⁴⁹ Van de jaarbeden 1394 en 1396 weten we hoe groot het aandeel van de vier heerlijkheden was en kunnen we dus de verhouding maken ten overstaan van die steden.⁵⁰ Jozef De Brouwer deed deze berekeningen voor de dorpen van het Land van Aalst. Omdat voor de beden van het eind van de 14e eeuw de dorpen Aaigem en Vlekkem als één geheel beschouwd werden, moeten we deze voor onze eerste meting ook samenvoegen.⁵¹

43. Jean Froissarts, *Cronycke van Vlaenderen*, tweede deel, Gent 1900, p. 462 (Uit de baljuwsrekening over Ninove en het Land van Rotselaar uit 1379).

44. voorbeelden in de Staten van Goed van Heldergerm (RAG, Land van Rotselaar, 1925 (uit 1706-1715).

45. Liessens, "Aaigem-Vlekkem (1)," 40-1.

46. Google maps, geconsulteerd op 04/08/2024

47. Eric Vanhaute, "Bevolking, arbeid, inkomen," in *Inleiding tot de lokale geschiedenis van de 19de tot de 20e eeuw*, eds. Jan Art en Eric Vanhaute (Gent: Mens & Cultuur Uitgevers, 2003), 122.

48. Walter Prevenier, "Repartitie der beden van 1394 en 1396 in het Land van Aalst," *Het Land van Aalst* 11 (1959): 261.

49. Walter Prevenier, "La démographie des villes du comté de Flandre aux XIVe et XVe siècles: Etat de la question: essai d'interprétations." *Revue du Nord* 65 (1983): 259-60.

50. Walter Prevenier, "Repartitie der beden," 263-70.

51. Jozef De Brouwer, *Demografische evolutie van het Land van Aalst (1570-1800)* (Brussel: Pro Civitate 18, 1968), XVIII-XIV en 140-3; Walter Prevenier, "La démographie des villes," 264.

In hoeverre kunnen we dit bevolkingscijfer vertrouwen? De Brouwer nam een gemiddelde van 1394 en 1396 en kwam voor Herzele op ca. 895 inwoners. Dit cijfer komt overeen met een schatting op basis van ander bronnenmateriaal. VUB-onderzoekers reconstrueerden de grond en het grondgebruik van Herzele op basis van vier renteboeken die dateren van het einde van de 14^e- begin 15^e eeuw. Het gaat over het renteboek van de heer, van het hospitaal van Herzele, van de Gentse Sint-Pietersabdij en van de Bergense Saint-Ghislainabdij. Allen hadden grond en huizen in Herzele die ze in cijns gaven. In die renteboeken werden 219 hofstedes vermeld. 203 ervan konden gelokaliseerd worden.⁵² Een 200-tal Herzeelse gezinnen -met een gemiddelde van 4,69 mensen- komt overeen met iets meer dan 900 inwoners, een vergelijkbaar resultaat met de schatting op basis van de beden.

In de 15e eeuw hebben we een tweede fiscale bron, de haardtellingen. In het ancien régime werd -voornamelijk op het platteland- het aantal haarden/huizen geteld om te weten hoeveel gezinshoofden belast konden worden.⁵³ Voor het Land van Aalst werd in 1469 dergelijke haardtelling georganiseerd. Van slechts negen gemeenten zijn de gegevens bewaard gebleven. Voor dit onderzoek alleen voor Aaigem-Vlekkem.⁵⁴

Vanaf de tweede helft van de 16^e eeuw kunnen we beroep doen op een kerkelijke bron, de communicantenlijsten, om een bevolkingscijfer te ramen. Communicanten waren alle inwoners die jaarlijks hun paasplicht (biecht en communie) dienden na te leven.⁵⁵ In de parochie maakte de lokale pastoor het aantal communicanten over aan de visiterende deken die ze dan oplijstte voor het bisdom. Via een omzettingcoëfficiënt die rekening houdt met de leeftijdsstructuur van een gemeenschap (kinderen die de paasplicht nog niet moesten respecteren, moeten er bijgeteld worden) kunnen we tot een bevolkingscijfer van een parochie komen. Voor onze vier heerlijkheden vielen de kerkelijke parochies samen met de *prochie* -de dorpsgemeenschap. We kunnen dus met deze bron aan de slag.

Hoe betrouwbaar is dit bevolkingscijfer? De oudste vermelding voor Herzele in de decanale verslagen, die van 1567, was 340 communicanten. Omgerekend komen we aan 570 inwoners.⁵⁶ Dit cijfer komt vrij goed overeen met een schatting die we kunnen maken op basis van een andere fiscale bron uit die periode, de penningkohieren van 1571-72. In dat jaar werden alle belastingplichtigen opgelijst die moesten bijdragen aan de 20^e penning. Daaruit kunnen we het aantal bewoonde huizen afleiden. Herzele had toen 141 huizen waarvan er 132 bewoond waren.⁵⁷ Via een omzettingcoëfficiënt op basis van het geschatte aantal inwoners per gezin komen we aan 566 inwoners, een vergelijkbaar resultaat met de schatting op basis van de communicantenlijsten.⁵⁸

We moeten natuurlijk voorzichtig blijven met afgeleide bevolkingscijfers. We zien, bijvoorbeeld, dat pastoors niet altijd met dezelfde nauwkeurigheid de “zielen” in hun parochie telden. Ze gebruikten veel afgeronde cijfers. Zo zouden er in 1619 zowel in Herzele, Hillegem en Aaigem op de kop af 250 communicanten geweest zijn. Dit is natuurlijk niet echt geloofwaardig. We kunnen echter niet anders dan ons hierop baseren als we een idee willen krijgen van het aantal inwoners en -daarvan afgeleid- het aantal gezinshoofden in onze dorpen.

Voor de vier onderzochte heerlijkheden werden tabellen gemaakt.⁵⁹ Om deze bijdrage leesbaar te houden wordt in de metingen over een langere periode een gemiddelde bevolkingscijfer gegeven. Om toch een idee te hebben over de bevolkingsevolutie in de verschillende heerlijkheden geven we op de volgende pagina grafieken die het bevolkingscijfer tonen van 1395 tot ca. 1775.

52. Frank Daelemans, *Repartitie en exploitatie van het areaal te Herzele, eind 14e eeuw- begin 15e eeuw* (Brussel: Centrum voor sociale structuur en economische conjunctuur van de VUB, 1977), 1-17.

53. Isabelle Devos en Chris Vandenbroeke, “Historische demografie van de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijden,” in *Inleiding tot de lokale geschiedenis van de 12de tot de 18de eeuw*, eds. Jan Art en Marc Boone, 179-22 (Gent: Mens & Cultuur Uitgevers, 2004) 184.

54. Jozef De Smet, “Les dénombrements des foyers en Flandre en 1469.” *Bulletin de la Commission Royale d’Histoire* (1935): 121.

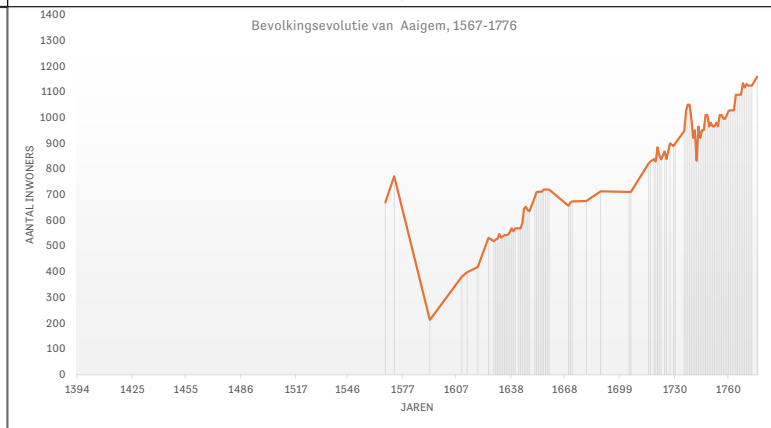
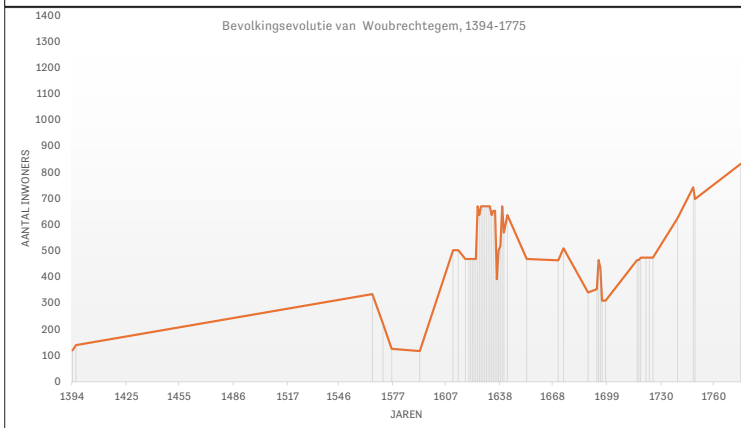
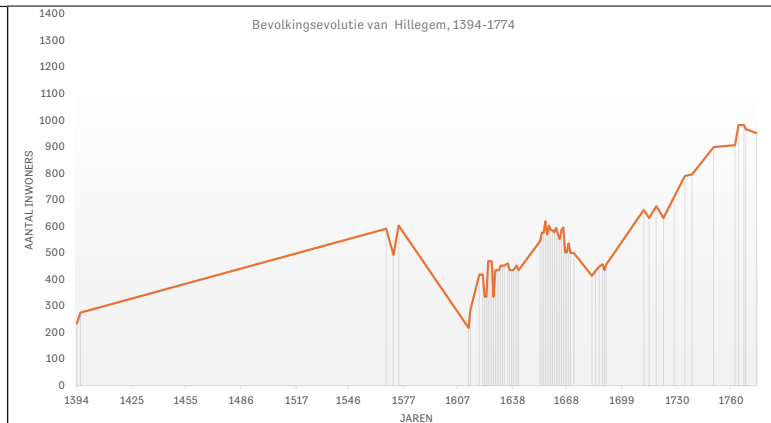
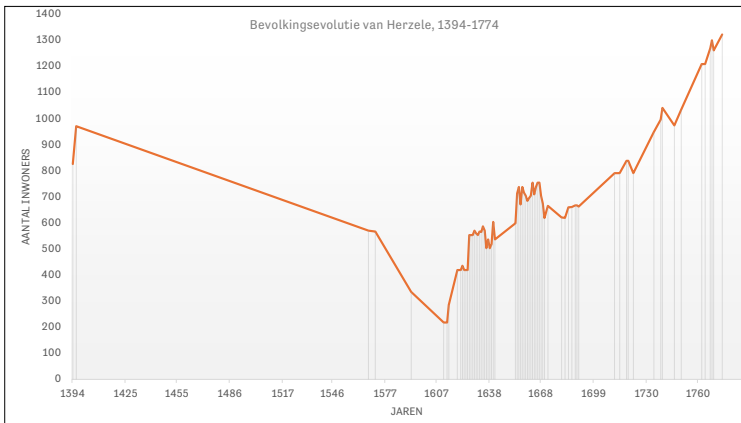
55. Devos en Vandenbroeke, “Historische demografie,” 187.

56. Voor de communicantencijfers: Jozef De Brouwer. *Demografische evolutie van het Land van Aalst*. Voor de omzetting: Chris Vandenbroeke, “Prospektus van het historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen.” *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis te Brugge*, vol 113, nr. 1 (1976): 27.

57. Voor de haarden: De Brouwer, *Demografische evolutie*, 145.

58. Voor de omzetting: Vandenbroeke, “Prospektus,” 8.

59. Deze tabellen zijn verkrijgbaar op aanvraag: erwin.vanderhoeven@skynet.be; de grafieken Aaigem en Vlekkem kunnen niet samengevoegd worden omdat van beide niet in dezelfde jaren communicantenlijsten overgeleverd zijn.

Hillegem en Woubrechtgem tonen een groei tot het midden van de 16^e eeuw die gevolgd wordt door een sterke daling. Ook Aaigem+Vlekkem liet een stijging optekenen. Tussen 1395 en 1469 steeg de bevolking van 605 tot ca 1.005 inwoners. Tegen 1572 was de bevolking er, volgens de 20^e penningkohieren, gedaald tot 832 (Aaigem: 772 + Vlekkem 60).

Herzele toont een andere bevolkingsevolutie. Daar blijkt het aantal inwoners tussen 1395 en 1567 gedaald van 895 in 1395 tot 570 in 1567 om dan nog verder te verminderen tot een dieptepunt van slechts 213 inwoners in 1613.

Welke factoren kunnen deze daling verklaren? We weten dat in Herzele tijdens de opstand tegen Lodewijk van Male (1379-1385) de burcht, de twee molens en bijgevolg de lokale economie verwoest werd door de troepen van de graaf als vergelding voor de deelname van de lokale heer, Segher van Herzele, aan de Gentse opstand.⁶⁰ Uit een analyse van de rekeningen weten we dat de heerlijkheid in die periode heel wat minder opbracht dan in latere periodes.⁶¹ Ook tijdens de opstand tegen Filips de Goede (1449-1453) deelde de bevolking van Herzele in de klappen. Op twee jaar tijd (1451-1453) overleed ruim een vijfde van het dorp, waarschijnlijk aan de pest.⁶² Dertig jaar later, in de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1483-1492) werd het dorp nogmaals erg getroffen. De burcht werd opnieuw zwaar beschadigd.⁶³ De mensen waren het dorp ontvlucht. In 1501 kunnen we nog niet van een herstel spreken.⁶⁴ In 1576 vielen Spaanse troepen -niet betaalde soldaten die in de buurt van Gent en Aalst rondzwierven- de burcht in Herzele een eerste keer aan.⁶⁵ Bij een tweede aanval in 1579 werd de burcht met zwaar geschut vernield.⁶⁶ Alhoewel delen ervan nog lang in gebruik bleven, zou ze niet meer heropgebouwd worden. Ongetwijfeld hadden al deze gebeurtenissen een zware impact op het dorp én op de Herzeelse bevolking. We moeten deze geschiedenis dan ook meenemen in ons onderzoek naar de buitenpoorterij.

Ook de andere heerlijkheden werden getroffen tijdens de verschillende opstanden in de 15e en 16e eeuw. Van Aaigem weten we dat in 1444 Doorniknaar Jehan du Bos en zijn zoon er alle gronden pachtten van de abdij van Anchin.⁶⁷ Tijdens de opstand tegen Filips de Goede, in 1452, werd de hoeves, het Hof te Aaigem en Hof

60. Maurits De Buysscher, *Bijdrage tot de geschiedenis van Herzele* (Herzele: Maurits De Buysscher, 1972), 68-9.

61. Vera Meyhuys en Frank Daelemans, *De oudste domeinrekeningen van Herzele, 1386-1394* (Brussel: VUB-uitgaven, 1979), III-V; Etienne Scholliers en Frank Daelemans, *De conjunctuur van een domein. Herzele 1444-1752* (Brussel: Centrum voor sociale structuur en economische conjunctuur van de VUB, 1981), 90-3.

62. Van der Hoeven, "Herzele," 145-8.

63. Van der Hoeven, "Herzele," 292-6.

64. Van der Hoeven, "Herzele, 84 en 91 en 287-305.

65. Cyriel De Vuyst, *De Geschiedenis van Herzele* (Woubrechtgem: Souffreau, 2002), 104.

66. De Buysscher, *Herzele*, 48.

67. zie verder voor het belang van de abdij van Anchin in Aaigem.

te Ingelboutsvelde, door *les pitoyables et dolereuses guerres* grotendeels vernield. De weduwe van Jehan du Bos en haar zoon werden door de abdijs verantwoordelijk gesteld voor het slechte beheer. De abdijs nam beide hoeves terug en de weduwe en haar zoon moesten een boete betalen van 300 gouden schilden.⁶⁸

De grote daling van de bevolking van Herzele -in tegenstelling tot de andere heerlijkheden- laat veronderstellen dat de impact van de vernieling van de infrastructuur op het eind 14^e eeuw er grote en langdurige gevolgen had.

10. Verschillende situaties, verschillende bronnen, verschillende aanpak

In deel 2 van deze bijdrage wezen we al op het feit dat steden andere regels hanteerden voor hun buitenpoorters. Dit heeft vanzelfsprekend gevolgen op het nagelaten bronmateriaal. Soms gaan de bronnen over gezinshoofden, soms gaan ze over mannen én vrouwen. Soms gaan ze over inschrijvingen als buitenpoorter in een bepaalde periode, soms gaan ze over ontvangen betalingen van poortersgeld in een bepaald jaar. Alle bronnen gelijkaardig analyseren is dus onmogelijk. Daarom kozen we er voor per bron -en dus per stad- chronologisch de vergelijking te maken voor de vier heerlijkheden. Op het einde komen we tot een conclusie.

11. De metingen

*Meting 1: de stadsrekeningen van Aalst 1396*⁶⁹

We beginnen met de stadsrekeningen van Aalst. Tot 1432 gebeurde de betaling van het buitenpoortersgeld rechtstreeks aan de stadsontvanger. Hij noteerde de betalingen in de rekeningen. Nadien werd de inning verpacht.⁷⁰

Zoals we zagen moesten in Aalst beide echtgenoten buitenpoortersgeld betalen. In de rekeningen werd geen gezinsverband genoteerd. Bij nazicht in de rekeningen blijkt echter dat voor deze meting allemaal over mannen gaat.⁷¹ We kunnen er dus zeker van zijn dat het allemaal gezinshoofden zijn.

Meting 1: Aalst, 1396					
	Herzele	Hillegem	Woubrechtgem	Aaigem	Vlekkem
betalingen	0	2	1	8	1
samenvoeging Aaigem+Vlekkem				9	
inwoners in 1395	895	225	130	605	
/4,69 gezinsl.= gezinshoofden	191	48	28	129	
% buitenp. tov. gezinshoofden	0,00	0,89	0,77	1,49	
Herzele = 100					

Meting 1 geeft aan dat er in 1396 heel weinig gezinshoofden waren uit onze heerlijkheden die als buitenpoorter woonst kozen in Aalst. Geen enkele Herzelenaar betaalde in dat jaar buitenpoortersgeld in Aalst. In Hillegem en Woubrechtgem betaalden slechts enkele buitenpoorters. Aaigem+Vlekkem was iets meer maar het is nog altijd een heel bescheiden aantal.⁷²

Meting 2: het buitenpoortersboek van Geraardsbergen, 1396.

De tweede meting gaat over hetzelfde jaar maar over buitenpoorters die woonst kozen in Geraardsbergen. Als bron hebben we het buitenpoortersboek van 1396.

68. informatie van Gerrit Liessens op basis van bron: AdNord, Rijsel 1 H 183/2259

69. Uitgegeven door Freddy Caudron en Wilfried Verneve. *Stadsrekeningen van Aalst, 1395-1396, 1398-1399, 1402-1405* (Aalst: 2013). De rekening loopt van 1 oktober 1395 tot 1 oktober 1396.

70. Voor de verpachting vanaf 1432 ARA, Rekenkamer nr. 31432, stadsrekening Aalst 1431-1432, f° 4 v°.

71. https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/inventaris/rabscan/eaid/BE-A0510_000014_806701_DUT/inventarisnr/I1480670131412/level/file/scan-index/2/foto/510_0001_000_31412_000_0_0002

72. Op het einde van dit onderzoek worden de metingen vergeleken. Hierbij wordt Herzele telkens gelijkgesteld aan 100. Gelet op het feit dat Herzele in deze meting geen enkele buitenpoorter heeft, is het niet zinnig deze meting in de vergelijking te betrekken.

Het bevat 4.621 namen van buitenpoorters/gezinshoofden, naast veel namen van echtgenoten.⁷³ Jozef De Brouwer lijstte ze op per dorp. Uit zijn uitgave blijkt dat -alhoewel ook hier de naam "buitenpoortersboek" gebruikt wordt- het niet gaat om een boek waarin buitenpoorters genoteerd werden als ze zich inschreven maar wel om een document waarin de betalingen van het jaar 1396 genoteerd werden. In die zin is het boek te vergelijken met een stadsrekening.

Het is opmerkelijk dat uit de bewerking van De Brouwer blijkt dat niet weinig plattelanders één of meerdere extra groten betaalden, waarschijnlijk omdat de ontvanger kosten gemaakt had om ze aan te manen hun verplichting na te komen. Bij andere buitenpoorters staat dan weer geen bedrag, waarschijnlijk omdat de betaling nog te verwachten was. Deze werden vanzelfsprekend meegeteld in de meting.⁷⁴

73. Jozef De Brouwer, *Buitenpoortersboek van Geraardsbergen*, 5.

74. De totalen die De Brouwer geeft in zijn inleiding (p. 6-9) zijn totalen die niet overeen komen met de lijsten van namen (p. 11-68). De cijfers in tabel 5 zijn het resultaat van een analyse van de lijsten.

Meting 2: Geraardsbergen, 1396					
	Herzele	Hillegem	Woubrechtgem	Aaigem	Vlekkem
betalingen (gezinshoofd)	31	10	23	69	10
samenvoeging Aaigem+Vlekkem				79	
aantal inwoners in 1395	895	225	130	605	
/4,69 gezinsl.= gezinshoofden	191	48	28	129	
% buitenp. tov. gezinshoofden	16,24	20,84	82,98	61,24	
Herzele= 100	100	128	511	377	

In Herzele was in 1396 ca. 16% van alle gezinshoofden buitenpoorter in het goedkopere Geraardsbergen. In Hillegem was dat ca. 20%. In Woubrechtgem zelfs meer dan 80%. Aaigem-Vlekkem had ca. 60% buitenpoorters. In verhouding hadden ze allemaal heel wat meer buitenpoorters dan Herzele.

Al onze heerlijkheden kenden het gebruik van het beste kateil. Dit kan het verschil dus niet verklaren. De echte reden is waarschijnlijk te zoeken in de lokale gebeurtenissen. Zoals we eerder zagen was de economie in Herzele in 1380 vernietigd. De gevolgen waren in 1396 nog voelbaar. Uit een onderzoek naar de oudste rekeningen van de heerlijkheid blijkt dat ook de organisatiestructuur nog niet hersteld was. Er werden op bijna 10 jaar tijd slechts zes beste kateilen geïnd.⁷⁵ We veronderstellen dat er in 1396 nog weinig welstellende mensen zullen geweest zijn voor wie het buitenpoorterschap een opportuniteit was. Als deze hypothese klopt, is het is wel eigenaardig dat Hillegem wel en Woubrechtgem niet in de klappen zou gedeeld hebben.

Meting 3: de stadsrekeningen van Aalst, 1398-1431⁷⁶

Voor deze meting hebben we aaneensluitende stadsrekeningen van Aalst. Het liet ons toe om het aantal betalingen (kolom A) aan te vullen met achterstallige betalingen (kolom B) die we vonden in latere rekeningen. Het totaal is opgenomen in de laatste kolom (A+B).

In meting 1 en 2 konden we vergelijken met het aantal gezinshoofden. Hier moeten we het doen ten opzichte van de hele bevolking. Bij gebrek aan een beter bevolkingscijfer moeten we ook hier vergelijken met het aantal inwoners van 1395.

Meting 3 toont dat Herzele en Hillegem langzamerhand ook inwoners kregen die buitenpoortersgeld betaalden in Aalst. Voor Herzele blijft het totaal aantal betalingen in verhouding tot de andere heerlijkheden nog altijd heel laag. Zo heeft Aaigem-Vlekkem, in verhouding tot het aantal inwoners, ruim elf keer meer buitenpoorters.

75. Meyhuys en Daelemans. *De oudste domeinrekeningen van Herzele, 1386-1394*. 2 kateilen in rekening IV (pagina 34), 1 kateil in rekening V (pagina 58) en 3 kateilen in rekening 6 (pagina 82).

76. De meting gebeurde voor de periode 1395 tot en met 1413 op basis van de uitgegeven rekeningen: Freddy Caudron en Wilfried Verneae. *Stadsrekeningen van Aalst, 1395-1396, 1398-1399, 1402-1405* (Aalst: 2013); Freddy Caudron en Wilfried Verneae. *Stadsrekeningen van Aalst, 1405-1409* (Aalst: 2016); Freddy Caudron en Wilfried Verneae. *Stadsrekeningen van Aalst, 1411-1414* (Aalst: Dirk Martencomité, 2018); De rekening 1431 werd online geraadpleegd: https://zoek.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/inventaris/rabscan/eadid/BE-A0510_000014_806701_DUT/inventarisnr/I1480670131431/level/file/scan-index/1/foto/510_0001_000_31431_000_0_0001

77. Frans De Potter en Jan Broeckaert. "Herzele," in *De geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, (reeks V, deel 2. Gent: Siffer, 1900), 27-9. zie ook de tijdlijn in Van der Hoeven, "Herzele," 207-9.

78. Marie Jeanne Dankkaart, "De Gentse buitenpoorters en poorters tijdens het laatste kwart van de 15e eeuw. Een sociale analyse en een topografische benadering" (masterproef, Universiteit Gent, 1989); Johan Decavele, *Poorters en buitenpoorters van Gent: 1477-1492, 1542-1796*. (Gent: Stadsarchief, 1986).

Meting 3: Aalst, 1398-1431

jaar	Herzele			Hillegem			Woubrechtgem			Aaigem			Vlekkem																																																																																																		
	A	B	A+B	A	B	A+B	A	B	A+B	A	B	A+B	A	B	A+B																																																																																																
1398	0		0	0		0	1		1	5		5	0		0																																																																																																
(...)																																																																																																															
1402	1		1	1	1	2	2		2	16	1	17	4		4																																																																																																
1403	3	1	4	0	2	2	2		2	17		17	4		4																																																																																																
1404	6	1	7	2		2	2		2	19		19	5		5																																																																																																
1405	3	2	5	3		3	2		2	23		23	7		7																																																																																																
1406	4	5	9	4		4	2		2	24		24	7		7																																																																																																
1407	7		7	6		6	2		2	26		26	8		8																																																																																																
1408	2		2	9		9	2		2	26		26	8		8																																																																																																
(...)																																																																																																															
1411	2	2	4	10	1	11	4		4	27	1	28	7		7																																																																																																
1412	2		2	5		5	4	1	5	29	4	33	5		5																																																																																																
1413	2		2	11		11	4		4	36		36	5		5																																																																																																
(...)																																																																																																															
1431	4		4	16		16	11		11	53		53	10		10																																																																																																
<table border="1" style="width:100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width:20%;">tot. betalingen</td> <td style="width:10%;">47</td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> <td style="width:10%;"></td> </tr> <tr> <td>samenvoeging Aaigem+Vlekkem</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td colspan="3" style="text-align:center;">367</td> </tr> <tr> <td>/12= gem. betal.</td> <td>3,917</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td colspan="3" style="text-align:center;">30,58</td> </tr> <tr> <td>inwoners in 1395</td> <td>895</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td colspan="3" style="text-align:center;">605</td> </tr> <tr> <td>% gem.betal. tov. inw.</td> <td>0,44</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td colspan="3" style="text-align:center;">5,06</td> </tr> <tr> <td>Herzele=100</td> <td>100</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td colspan="3" style="text-align:center;">1155</td> </tr> </table>																tot. betalingen	47															samenvoeging Aaigem+Vlekkem													367			/12= gem. betal.	3,917												30,58			inwoners in 1395	895												605			% gem.betal. tov. inw.	0,44												5,06			Herzele=100	100												1155		
tot. betalingen	47																																																																																																														
samenvoeging Aaigem+Vlekkem													367																																																																																																		
/12= gem. betal.	3,917												30,58																																																																																																		
inwoners in 1395	895												605																																																																																																		
% gem.betal. tov. inw.	0,44												5,06																																																																																																		
Herzele=100	100												1155																																																																																																		

Waarschijnlijk moeten opnieuw naar de lokale geschiedenis kijken om het grote verschil te verklaren. Na de vernietiging van de infrastructuur in 1380 werd Herzele in 1381 door Lodewijk van Male geconfisqueerd. In 1406 gaf zijn kleinzoon, hertog Jan zonder Vrees, de heerlijkheid aan Jan van Roubaix. Dit was een neef van -de inmiddels door zijn kompanen vermoorde- Segher van Herzele. Jan van Roubaix had in 1382 in de slag bij Westrozebeke, als trouwe dienaar van de graaf, gevochten aan de andere kant dan de van Herzele's. De hertog sloeg en zalfde dus tegelijkertijd: ontrouw werd gestraft maar de familie bleef in het bezit van een belangrijk leen.⁷⁷

De burcht in Herzele werd onder Jan van Roubaix herbouwd. Voor de doorsnee Herzelenaar -die evident over minder beschikbaar kapitaal beschikte- zal de heropbouw van de vroegere welstand meer dan een generatie gevegd hebben. We zien hiervan een reflectie in het buitenpoorterschap: minder welstellende mensen in Herzele in het begin van de 15^e eeuw betekent minder mensen die buitenpoorterschap als een opportuniteit ervaarden.

Meting 4: de buitenpoortersboeken van Gent, 1477-1492

De volgende bron is het buitenpoortersboek van Gent. De eerste drie registers beslaan de periode 1477-1492, weliswaar met een onderbreking voor 1482-1487. Voor deze meting maakten we gebruik van de uitgave van Johan Decavele en de studie van Marie Jeanne Dankkaart.⁷⁸

Jan van Roubaix, in het wapenboek van de ridders van het Gulden Vlies.

Bron: manuscript gegeven aan Karel de Stoute door Gilles Gobet, f° 40 r°, 1473, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Zoals we reeds eerder zagen werden in Gent, net als in Geraardsbergen, alleen de gezinshoofden geacht om het buitenpoorterschap aan te kopen. Ze hadden de verplichting om drie keer per jaar acht dagen in de stad te verblijven en iedere keer 12 groten te betalen. Het maakte Gent tot de duurste stad om het buitenpoorterschap aan te gaan. Bovendien kon stad buitenpoorters vragen om te participeren aan hun stadsmilitie, wat in de 15^e eeuw in het rebelse Gent niet zonder risico was.⁷⁹ Desalniettemin had Gent in 1432 zo'n 5.000 buitenpoorters.⁸⁰

In tegenstelling tot het buitenpoortersboek van Geraardsbergen van 1396 dat als een rekening kan beschouwd worden is het buitenpoortersboek van Gent een register waarin jaarlijks de nieuwe intredes ingeschreven werden. Dit heeft tot gevolg dat we ook hier maar gebrekkig geïnformeerd worden. We weten niet hoeveel buitenpoorters vóór 1477 ingeschreven waren. We weten ook niet hoelang mensen buitenpoorter bleven. Op basis van deze bron kunnen we dus onmogelijk een raming maken van het aantal buitenpoorters per jaar. We kunnen alleen de verhoudingen tussen onze dorpen interpreteren

Meting 4: Gent, 1477-1492					
	Herzele	Hillegem	Woubrechtgem	Aaigem	Vlekkem
inschrijvingen	12	1	0	0	0
inwoners in					
1565			335		
1567	570	591		670	67
/5,09= gezinshoofden	112	116	66	132	13
% bp. tov. gezinsh.	11	1	0	0	0
/15 jaar=	0,71	0,06	0	0	0
Herzele= 100	100	8	0	0	0

Het aantal inschrijvingen is heel laag. Deze keer is Herzele, weliswaar met slechts 12 inschrijvingen op 15 jaar tijd, de grootste leverancier van buitenpoorters. Hillegem had er slechts één. De andere drie heerlijkheden zijn zelfs niet vertegenwoordigd.⁸¹ Dorpen in de buurt van de stad, zoals Lochristi en Heusden, hadden veel Gentse buitenpoorters. In 1477-1492 was ruim een derde buitenpoorter.⁸² Buitenpoorterschap zal ongetwijfeld het gevolg geweest zijn van een dubbele beweging: enerzijds van plattelanders die woonst kozen in de stad en anderzijds van stedelingen die een stek hadden op het platteland maar die de voordelen van hun poorterschap niet wilden verliezen.

Het aantal buitenpoorters uit onze dorpen is heel laag. Naast het hogere buitenpoortersgeld moesten buitenpoorters hetzij zelf een woning hebben, hetzij woonst kiezen bij een poorter in Gent. Zeker het eerste zal -net zoals vandaag- een dure aangelegenheid geweest zijn. Woonst kiezen bij iemand -als het niet bij familie of vrienden was- zal ook een prijs gehad hebben. Tenslotte moest de poorter borg staan voor het jaarlijks poortersgeld van zijn buitenpoorters.⁸³ Ook de drie keer acht dagen die buitenpoorters in Gent moesten verblijven -en dus verplicht waren er te consumeren- zullen veel geld gekost hebben. We weten dat de lonen in Gent het dubbele waren van de lonen in Herzele.⁸⁴ De consumptieprijzen in de stad zullen navenant geweest zijn.

Had een gewone Herzelenaar baat bij het Gentse buitenpoorterschap als hij zich in een rechtszaak geen Gentse *procureur* of *avecaet* kon veroorloven? Procureurs waren

79. De Rock, "Het bestuur van de kasselrijk Kortrijk," 125-6.

80. J. Verbeemen, "De buitenpoorterschap in de Nederlanden," *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, deel 12 (1957): 85.

81. Dankaart, "De Gentse buitenpoorters en poorters," tabel V en pagina 94 voor Hillegem; zie Van der Hoeven, "Herzele", 74: in tegenstelling tot wat in de scriptie staat zijn er 12 Herzelenaren buitenpoorter in Gent.

82. Dankaart, "De Gentse buitenpoorters en poorters," tabel V en pagina 62.

83. Cornelis, *Buitenpoortersboeken van Geraardsbergen*, 117.

84. Van der Hoeven, "Herzele", 29-43.

stadsambtenaren die voornamelijk materiële handelingen stelden voor de partijen zoals kopieën maken, akten bezorgen aan de rechtbank of aan de tegenpartij. Ze vertegenwoordigden hun partij in het geding maar waren niet universitair geschoold. Advocaten daarentegen waren wel universitair geschoold. Zij gaven advies aan hun client.⁸⁵ Uit de domeinrekeningen van Herzele weten we dat advocaten ook in de late middeleeuwen niet goedkoop waren. *Gheerolve Van Hooteghem*, een advocaat in Gent, rekende 144 pond parisis (ca. 3,5 jaarlonen van een lager geschoolde arbeider) om de erfenis van de moeder van Pieter van Roubaix te regelen.⁸⁶

Marc Boone wees er op dat Gent tijdens de conflicten in de 15^e eeuw Gent bewust de regels rond het buitenpoorterschap vaag hield. In functie van de politieke omstandigheden konden die dan flexibel geïnterpreteerd worden.⁸⁷ Zo kunnen we ons afvragen of de verblijfsregels in de praktijk uitgevoerd werden. Herzelenaar Joos Boudens, zoon van baljuw Seger Boudens, werd buitenpoorter in Gent in 1477.⁸⁸ Hij was toen voor de tweede keer getrouwd en had zeven kinderen.⁸⁹ Eerst koos hij woonst bij Margriet Van Der Beke en daarna bij Jan Van Musschoot.⁹⁰ Deze laatste was een wolwever die op de Muide woonde. Bij Jan Van Musschoot waren nog zes andere buitenpoorters met hun gezin gedomicilieerd. Als alle buitenpoorters met hun gezin er verbleven, moest Jan Van Musschoot -buiten zijn eigen gezin- 35 mensen te slapen leggen.⁹¹ Het is dus maar de vraag of dit in de praktijk mogelijk was.

Het eerder genoemde onderzoek naar sociale verhoudingen in Herzele leverde interessante informatie op over enkele buitenpoorters in Gent. Zo weten we dat Joos Vierendeel in 1480 buitenpoorter werd en woonst koos bij zijn broer *Janne fs. Zeghers Vierendeel*, een *wijnschroeder* die bij het *Sente Claraklooster* woonde, over de Vrijdagmarkt in Gent. Joos Vierendeel was in 1470 schepen in Herzele. Zijn broer Raas werd in 1480 ook buitenpoorter van Gent. Hij koos eveneens woonst bij zijn broer Jan. Zijn buitenpoorterschap belette Pieter van Roubaix, de toenmalige heer van Herzele, niet om Raas het ambt van baljuw te geven van 1489 tot zeker in 1497.⁹² We moeten dus het idee dat mensen voor het buitenpoorterschap gingen “om te ontsnappen aan de heer” zeker relativeren. Joos en Raas Vierendeel behoorden duidelijk tot de *inner circle*.

Een ander interessant voorbeeld is de familie Van Campene uit Aaigem. Abraham, de zoon van Gillis Van Campene, trok naar Gent en werd er poorter. Zijn broer, Cornelis trok naar Herzele. Hij woonde in het huis *De Zwaen* in het centrum van het dorp, vlak naast de *halle*. In 1482 kwam Cornelis -samen met zijn vader Gillis en zijn broer Abraham- als buitenpoorters van Gent *tot hun vrijheid*. Cornelis verkocht in 1485 in Herzele nog een rente die hij bezette met twee huizen *in de vrijhede*. In 1486 kocht hij een stukje grond van weduwe Gilles De Hocht. Als *insetene* van Herzele was hij actief in het dorp. Als buitenpoorter van Gent kon hij een graantje meepikken in de stad.

Het is een nazaat van deze familie, ook Cornelis genoemd, die in de 16^e eeuw de genealogie van de familie Van Campene zal schrijven. Van dezelfde auteur is ook het dagboek 1566-1571 bewaard. Beide handschriften bevinden zich in de bibliotheek van de Ugent.⁹³ Hij en zijn vrouw Jozien Van Puttem zijn vereeuwigd in portretten.

85. Georges Martyn, “In en om het Gravensteen: de wieg van de advocatuur in de Nederlanden,” in *Gent en zijn advocaten*, ed. Georges Martyn (Gent: Acadamia Press, 2012), 10-1.

86. KH, domeinrekening 1486-1487, f° 6 v°.

87. Marc Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen, ca. 1384-1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces* (Brussel: Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, 1990), 177.

88. zie voor de prosopografische fiche van Joos Boudens: Van der Hoeven, “Herzele,” 262-4.

89. Decavele, *Poorters en buitenpoorters van Gent*, 11 (volgnummer 314, f° 50 van het buitenpoortersboek van 1477-1478).

90. Decavele, *Poorters en buitenpoorters van Gent*, 33 (volgnummer 264, f° 107 van het buitenpoortersboek van 1477-1481 maar geschrapt wegens dubbel met boek van 1477-1478).

91. Dankkaart, “De Gentse buitenpoorters en poorters,” voetnoten en bijlage, 32 en 63.

92. Van der Hoeven, “Herzele,” 284 - 85.

93. Cornelis Van Campene, *Genealogie en geschiedenis van de familie Van Campene, 1566*; Cornelis Van Campene en Philips De Kempenare, *Dagboek betreffende de geschiedenis van Gent, 1566-1571*.

Boven: Anoniem, portret van Cornelis Van Campene.
Onder: Anoniem, portret van Jozien Van Puttem.
 Bron: Rijksmuseum Twenthe, Enschede.

Meting 5: de buitenpoortersboeken van Gent, 1542-1651

Decavele verwerkte ook het buitenpoortersboek van Gent, 1542-1651. Het gaat opnieuw om een register met inschrijvingen. Voor het bevolkingscijfer werd een gemiddelde gemaakt op basis van de communicantencijfers die we hebben voor deze periode. We zien dat sommige pastoors - vb. in Woubrechtgem - soms zes jaar na elkaar hetzelfde aantal communicanten doorgaven. We moeten het bevolkingscijfer dus zeker met een korrel zout nemen.

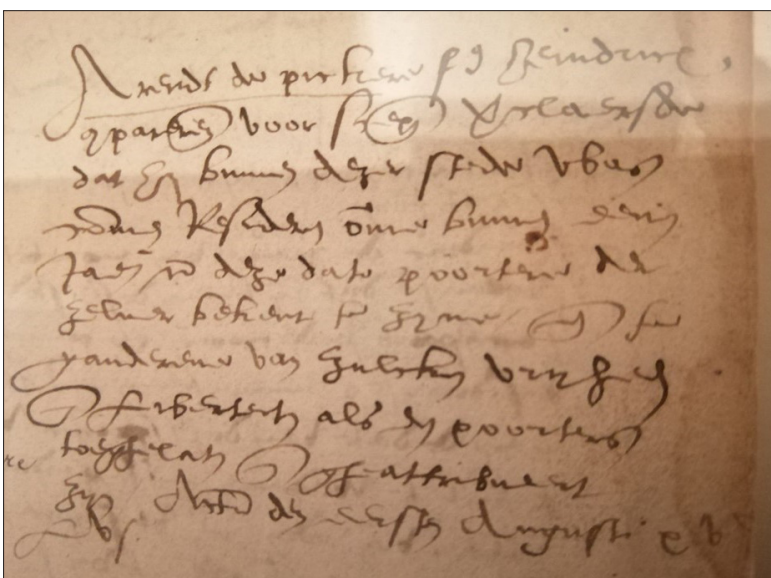
Meting 5: de buitenpoortersboeken van Gent, 1542-1651					
	Herzele	Hillegem	Woubrechtgem	Aaigem	Vlekkem
inschrijvingen	0	2	0	0	0
gem. aantal inw.	481	431	524	552	77
/5,09= gezinsh.	94	85	103	108	15
% bp. tov. gezinsh.	0,00	2,36	0,00	0,00	0,00
Herzele= 100					

Meting 5 gaat over een periode van 109 jaar. Na het nauwkeurig overlopen van de duizenden namen in de uitgave vonden we slechts twee buitenpoorters uit onze heerlijkheden. Alleen *Martin fs. Jans Spieghelere* en *Marten Vande Spieghere* -misschien familie van elkaar?- schreven zich in.⁹⁴

94. Decavele, *Poorters en buitenpoorters van Gent*, deel IV, *Martin fs Jans Spieghelere* in 1571 (nr. 141) en *Marten Vande Spieghere* in 1590 (nr. 498).

95. Decavele, *Poorters en buitenpoorters van Gent*, IV.

Het lage aantal in deze meting is niet verwonderlijk. In 1540 verbood Karel V het opstandige Gent om nog buitenpoorters in te schrijven. Mensen konden vanaf dan poorter worden na verblijf van één jaar in de stad. Inwoners uit de rand (Gentbrugge,...) konden automatisch aanspraak maken op poorterschap. Het Gentse privilege dat het bezit van stedelingen niet kon geconfisqueerd worden wegens majesteitsschennis en ketterij werd afgeschaft. Deze regeling bleef bestaan tot de Franse periode.⁹⁵

Fragment uit het buitenpoortersboek van Gent, 1542-1651.

Arendt De Pickere fs. Heindricx comparerende voor scepenen verclaersde dat hij binnen dezer stede was commen resideren omme binnen een jaer na deze date poortere der zelve bekent te zijne ende te gauderene van zulcken vrijheid ende liberteit als de poorters toegelaten ende gheattribueert zijn actum den eersten august XVC LVI.

Meting 6: de buitenpoortersboeken van Aalst, 1552-1618

Naast de stadsrekeningen hebben we ook nog buitenpoortersboeken van Aalst. Net als in Gent gaat het om registers waarin de namen genoteerd werden van de buitenpoorters die zich inschreven. Ze vermelden de datum van inschrijving en de schepenen voor wie gezworen werd. Bijna de helft van de buitenpoorters deden dit als man en vrouw samen.⁹⁶

De buitenpoortersboeken van Aalst zijn bewerkt door Robert Lievens.⁹⁷ Hij lijstte ze op per heerlijkheid. We namen dit cijfer over in kolom A. De namen werden ook in een databank ingebracht zodat we de mannen en de vrouwen(kolom B) konden koppelen. Op die manier kregen we een zicht op het aantal gezinshoofden (kolom A-B) en kunnen we een fijnere analyse maken.

96. Bijvoorbeeld: voor Herzele schreven 51 van de 111 buitenpoorters zich in als koppel (Aalst, 1552-1615).

97. Robert Lievens, *Buitenpoorters van Aalst* (s.l.n.d.) Robert Lievens verwerkte 2 poortersboeken. Het eerste, 1552-1595, wordt momenteel bewaard in het Stadsarchief van Aalst, oud archief, nr. 174 a. Het tweede boek dat hij verwerkte is uit zijn inleiding niet echt duidelijk. Hij heeft het over een boek over de periode 1585-1615. Er zijn in zijn werk echter verschillende vermeldingen die dateren van na 1615. We zien dat de inschrijvingen stoppen in 1618. We vermoeden dat Lievens het buitenpoortersboek 1585-1618 (nr 1744b) mee verwerkte.

Meting 6: Aalst, buitenpoortersboeken 1552-1618															
	Herzele			Hillegem			Woubrechtgem			Aaigem			Vlekkem		
	A	B	A-B	A	B	A-B	A	B	A-B	A	B	A-B	A	B	A-B
inschrijvingen	168	56	112	132	50	82	89	36	53	242	101	141	55	20	35
gem. aantal inw.			373			435			325			476			71
/5,09=gezinsh.			73			85			64			93			14
% bp. tov gezinsh.			152,84			95,99			82,97			150,83			250,92
/66 jaar= % per jaar			2,32			1,45			1,26			2,29			3,80
Herzele= 100			100			63			54			99			164

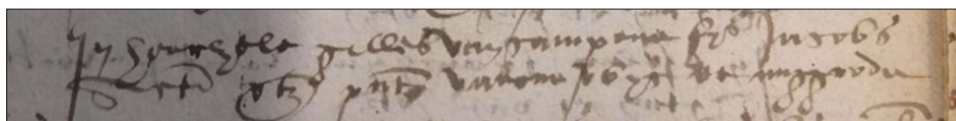
Op 66 jaar schreven 112 gezinshoofden uit Herzele zich in als buitenpoorter in Aalst. Daarmee herpositioneerde Herzele zich ten opzichte van de andere heerlijkheden. Alleen het kleine Vlekkem, waarschijnlijk door zijn nabije ligging ten opzichte van Aalst, had in verhouding nog meer inschrijvingen.

Zoals we eerder zagen waren er in het derde kwart van de 16^e eeuw opnieuw bijzondere gebeurtenissen in Herzele. In 1576 vielen Spaanse troepen de burcht in Herzele aan. Bij de tweede aanval in 1579 werd het zwaar vernield. We weten dat niet alleen Herzele in de klappen deelde tijdens de 80-jarige oorlog. In de periode 1579 tot 1582 werden in het Land van Aalst niet minder dan 54 kerken -een derde van alle kerken- afgebrand of gedeeltelijk in puin gelegd.⁹⁸ De oorlog met de geuzen had voor heel Vlaanderen grote destructieve gevolgen. Niklaas Maddens berekende dat de opbrengst van de belastingen voor de kasselrij het Land van Aalst in 1587-88 nog slechts 5,72% opbracht ten opzichte van 1575-76.⁹⁹ Het effect op de buitenpoorterij zal voor al onze heerlijkheden hetzelfde geweest zijn.

In het Stadsarchief van Aalst zijn nog andere buitenpoortersboeken bewaard. Er is het boek 1598 met aanvullingen tot 1621 (nr. 174), het boek 1645-1748 (nr. 174 c), het boek 1652-1765 (nr. 174 d) en het boek 1746-1792 (nr. 174 e).

98. Michel Igual-Pacheco, "Beeldenstormers in het Land van Aalst en hun sociale achtergrond" (masterproef, Universiteit Gent, 1993) 15.

99. Niklaas Maddens. "De crisis op het einde van de XVIe eeuw in de kasselrij Kortrijk." *De Leiegouw* 10 nr 2 (1959): 77.

Fragment uit het buitenpoortersboek van Aalst, 1552-1595, register 1557: f° 74 r°.
In Heerzele Gillis Van Campene fs Jacobs actum ut supra present Vaernewyc et Migrode.

De kohieren van de 100^e en 20^e penning

Bij meting zes kunnen we een zijsporang maken naar twee andere bronnen, de kohieren van de 100^e penning van 1569 van Herzele en de kohieren van 20^e penning van 1572 van Aaigem.¹⁰⁰ Zoals bekend is de eerste het resultaat van een belasting die landvoogd Alva vroeg op alle roerende en onroerende goederen. De tweede komt van de belasting gevraagd door de Staten om een bedde te financieren. In beide kohieren vinden we alle mensen en instellingen die grond bewerkten en/of in bezit hadden. Met enig puzzelwerk kunnen we de namen van de belastingplichtigen linken aan de buitenpoortersboeken van Aalst en op die manier een profiel schetsen van de buitenpoorters. We beginnen met de bezitsverhoudingen om nadien over te gaan naar de exploitatieverhoudingen.¹⁰¹

100. De gegevens komen uit een recent onderzoek door Gerrit Liessens en Erwin Van der Hoeven naar de 100^e penning van Herzele en Woubrechtgem en de 20^e penning van Aaigem en Vlekkem. Deze zal eerlang gepubliceerd worden

101. In het kohier van Herzele werden voor twee aangiftes geen oppervlaktes opgenomen door de griffier. Deze worden hier dus niet meegerekend.

Tabel 3: de bezitsverhoudingen									
		Herzele				Aaigem			
		aantal	%	ha.	%	aantal	%	ha.	%
lokaal	buitenpoorters	21	6	66,76	10	35	8	74,51	11
	geen buitenpoorters	117	33	214,51	33	157	35	165,05	24
	kerkelijke instelling	5	1	45,14	7	6	1	10,87	2
niet lokaal	mensen	100	28	184,51	28	129	29	188,94	27
	kerkelijke instelling	8	2	19,55	3	19	4	171,49	24
localiteit onbekend		107	30	122,05	19	103	23	90,82	13
totaal		358	100	652,51	100	449	100	701,69	100

Bij de eigenaars van gronden en/of huizen vonden we onder de inwoners in Herzele 21 buitenpoorters en in Aaigem 35. In beide dorpen hadden ze meer grond in bezit dan hun numeriek aandeel. In Aaigem hadden de mensen die geen buitenpoorter waren in verhouding minder grond in bezit dan in Herzele. In beide dorpen waren er lokale kerkelijke instellingen zoals de kerk, de kure en/of de armentafel die er eigenaar waren van gronden. In Herzele was dit meer dan in Aaigem omdat er daar een hospitaal was met een eigen boerderij. Het hospitaal bezat 21,47 ha. en behoorde bij de grootste grondbezitters.

Bij de niet lokale bezitters was de situatie structureel verschillend. In Herzele was de grootste grondbezitster Yolente de Werchin de dame van Herzele. De heren en dames van Herzele verbleven echter al bijna een eeuw niet meer permanent in de heerlijkheid zelf. Yolente de Werchin bezat er 92,88 ha. of bijna 15% van het dorp. Daarnaast bezat de dame ook nog de burcht, de omliggende boomgaarden en vijvers. Die zijn niet opgenomen zijn in het kohier omdat ze, als *hof van plaisance*, vrijgesteld waren van belastingen. De gronden van de dame werden verpacht via de ontvanger van het domein, Pierre De Gorseme. Deze laatste woonde evenmin in Herzele maar bezat er wel ruim 13 ha. De andere bezitters van meer dan 10 ha. grond waren, buiten twee uitzonderingen, allemaal Herzelenaren.

In tegenstelling met Herzele waren in Aaigem vooral kerkelijke instellingen grootgrondbezitters. De abdij van Anchin bezat er 116,06 ha. of 16,5% van het dorp. Het klooster van Groot-Bijgaarden verpachtte er bijna 20 ha., de Abdij van Ninove ruim 12 ha. De andere bezitters van meer dan 10 ha. grond waren, zonder uitzondering, allemaal niet-Aaigemnaren.

Tabel 4: de bezitsverhoudingen naar buitenpoorterschap								
opp.	Herzele				Aaigem			
	aantal		%		aantal		%	
	bp.	geen bp.	bp.	geen bp.	bp.	geen bp.	bp.	geen bp.
(>0-1(ha	3	71	4	96	13	104	11	89
(1-5(ha	15	35	30	70	18	51	26	74
(5-20(ha	3	11	21	79	4	2	67	33
totaal	21	117			35	157		

In tabel 4 zien we de bezitsverhoudingen naar buitenpoorterschap. De lokale kerkelijke instellingen zijn hier -evident- niet meegenomen zodat we een duidelijk beeld krijgen van de lokale mensen. Alhoewel in beide dorpen de lokale mensen geen grootgrondbezitter zijn zien we ook hier verschillen. Zo zijn in Aaigem 67% van de bezitters tussen de 5 en 20 ha. buitenpoorter terwijl dit in Herzele maar 21% was. Misschien heeft het feit dat de Herzelenaren een ander statuut hadden als inwoners van een *vrijhede* hier mee te maken. Dit zou in ieder geval verder kunnen onderzocht worden.

In zijn onderzoek naar de sociaal-economische positie van buitenpoorters van Kortrijk kwam Marc D'hoop tot het besluit dat ze niet essentieel verschilden van de rest van de plattelandsbevolking. Hij zag buitenpoorters met een klein als met een groot vermogen. Hij meende dat er twee groepen waren die geen belang hadden bij het buitenpoorterschap: de niets-bezittenden en de grondheren.¹⁰² Uit wat voorafgaat kunnen we deze conclusie enkel maar onderschrijven.

102. Marc D'hoop, "Sociaal-economische structuur en situatie van de Kortrijkse buitenpoorters (2e helft 14e- 1e helft 15e eeuw)" (masterproef, Universiteit Gent, 1980), 142.

103. in het kohier van Herzele werden voor twee aangiftes geen oppervlaktes opgenomen door de griffier. Deze worden hier dus niet meegerekend. Er was ook één onleesbare aangifte. Ook deze werd niet meegerekend.

Tabel 5: de exploitatieverhoudingen								
	Herzele				Aaigem			
	aantal	%	ha.	%	aantal	%	ha	%
lokaal/belastingplichtigen	142	55	546,05	84	196	59	573,50	82
niet lokaal/belastingplichtigen	117	45	106,46	16	139	41	128,22	18
totaal	259	100	652,51	100	335	100	701,72	100

Naast het bezit van grond is de exploitatie ervan minstens even interessant om te onderzoeken. Mensen die in staat zijn om veel grond te pachten hebben een financiële basis om het risico te nemen, met personeel te werken, een netwerk om hun opbrengsten aan de man te brengen, enz.

In Herzele werd de grond bewerkt door 259 gezinnen/exploitanten die belastingplichtig waren.¹⁰³ In Aaigem waren er 335 exploitanten. In beide dorpen exploiteerden de lokale inwoners iets meer dan 80% van het areaal. De rest werd geëxploiteerd door mensen uit de buurgemeenten. De situatie was dus vergelijkbaar.

Tabel 6: de inwonende exploitanten naar buitenpoorterschap								
	Herzele				Aaigem			
	aantal	%	ha.	%	aantal	%	ha.	%
buitenpoorters	22	15	157,85	29	35	18	208,43	36
geen buitenpoorters	120	85	388,20	71	161	82	365,07	64
totaal	142	100	546,05	100	196	100	573,50	100

Er was in Herzele één buitenpoorter die geen grond bezat maar wel grond exploiteerde. We komen dus aan 22 buitenpoorters of 15% van de gezinshoofden. In Aaigem waren alle 35 buitenpoorters -of 18% van de gezinshoofden- ook exploitant. Deze percentages zijn ongetwijfeld een onderschatting. We kennen de Herzelenaren of Aaigernaren niet die al vóór 1552 buitenpoorter waren in Aalst.

Ook de buitenpoorters in Gent of Geraardsbergen kennen we niet. Rekening houdend met wat we zagen in meting 2 mogen we rekening houden met een buitenpoorterschap van ruim 30%.

Tabel 6 geeft aan dat in beide dorpen de buitenpoorters -ingeschreven in Aalst- het dubbele bewerkten van de oppervlakte die met hun numeriek aandeel overeenkwam, wat aangeeft dat ze op zijn minst tot de welstellender gedeelte van het dorp behoorden.

Tabel 7: de exploitatieverhoudingen naar buitenpoorterschap								
opp.	Herzele				Aaigem			
	aantal		%		aantal		%	
	bp.	geen bp.	bp.	geen bp.	bp.	geen bp.	bp.	geen bp.
(>0-1(ha	2	58	3	97	6	82	7	93
(1-5(ha	12	45	21	79	21	62	25	75
(5-20(ha	6	13	32	68	6	16	27	73
(20- 50(ha	1	3	25	75	1	1	50	50
(50-75(ha	1	1	50	50	1	0	100	0
totaal	22	120			35	161		

In tabel 7 zien we een vergelijkbaar beeld als bij de bezitsverhoudingen: buitenpoorters zijn minder terug te vinden zijn in de kleinste exploitaties (< 1 ha.). We vinden ze in de middencategorieën en, vanzelfsprekend, in de grotere exploitaties. Het is wel duidelijk dat buitenpoorterschap niet beperkt bleef tot de bovenlaag van het dorp.

Het is interessant verder te kijken dan de cijfers. We weten dat in Herzele Jan De Geiter buitenpoorter was van Aalst. Hij was medepachter van de pachthoeve die eigendom was van Yolente de Werchin, de vrouw van Herzele. Die hoeve was op het einde van de 14^e eeuw 97,6 ha. groot.¹⁰⁴ In 1569 was ze nog 87,84 ha. groot. Zijn medepachter Rubbrecht De Cooman vonden we niet bij de buitenpoorters van Aalst maar we zien wel dat zijn dochter Marie er buitenpoorter werd in 1585 samen met haar man David fs. Pieter Van Der Zijpe. De Van Der Zijpes waren al vanouds een familie met veel aanzien in Herzele.¹⁰⁵ Ook Arent, de zoon van Rubbrecht De Cooman, werd buitenpoorter van Aalst in 1587. Jan De Geiter en Rubbrecht De Cooman waren twee van de zes Herzelenaren die voldoende roerend bezit hadden om daar belastingen op te betalen. De kans dat Rubbrecht De Cooman geen buitenpoorter was is vrij klein.

In Aaigem waren twee grote pachthoeven. De eerste, het Hof ter Aaigem met een oppervlakte van 65,17 ha., werd gepacht door Pieter Vroonhoven van de abdij van Anchin. Pieter Vroonhoven vinden we terug als buitenpoorter. De tweede, het Hof ten Borreken met 32,28 ha., werd gepacht door Jacob Van Der Meulen van François Cortewille. Deze laatste was een Gentenaar en één van de belangrijkste rechters in de processen tegen de “kettters” in de stad.¹⁰⁶ Pachter Jacob Van Der Meulen hebben we niet terug gevonden bij de buitenpoorters van Aalst. De man was schepen in Aaigem. Samen met Pieter Vroonhoven was hij in 1569 bij drie Aaigemnaren die zo veel roerend goed hadden dat ze er belastingen moesten op betalen. Ook hier denken we dat de kans vrij klein is dat Jacob Van Der Meulen geen buitenpoorter was.

Bovenstaande tabellen zeggen alleen maar iets over gronden in Herzele of Aaigem. Mensen konden ook grond hebben buiten de eigen heerlijkheid.¹⁰⁷ Bovendien is grond -alhoewel een belangrijke indicator om de welstand van iemand te meten in

104. Van der Hoeven, “Herzele,” 63.

105. Van der Hoeven, “Herzele,” 66.

106. Frans De Potter, *Dagboek van Cornelis en Philip Van Campene*. (Gent: C. Annoot-Braeckman, 1870), 26 en 67 en 79.; François Cortewille had in 1569 ook het schoofrecht op een deel van de gronden. Hij verpachtte het aan Jan Van IJvendaele.

het ancien régime- niet het enige element. Zo was er in Herzele een buitenpoorter, *Fransois Smet*, die geen eigenaar was van grond. Hij huurde een *ghemets huis met eenen bogaerde*. Het huis stond op 40 roeden of slechts 0,12 ha. De pachtwaarde was echter tien keer de normale pachtwaarde van de grond waarop het stond. Het was in de kohieren, na de herberg van *Pieter De Clerc*, het waardevolste huis in Herzele. *Fransois De Smet* zal ongetwijfeld een welstellend man geweest zijn. Ook bij de kleinere exploitaties zien we uitzonderingen die de regel bevestigen. Zo hebben we in Herzele *Fransois De Mey* die slechts 2,6 ha. had. De man was echter de aangestelde namens de overheid om in 1569 de 100^e penning bij zijn dorpsgenoten te ontvangen. Hij zal dus zeker een man geweest zijn van aanzien geweest zijn.

Meting 7: de buitenpoortersboeken van Geraardsbergen, 1641-1665

Marcel Cornelis onderzocht vier buitenpoortersboeken van Geraardsbergen die bewaard worden in het Rijksarchief van Gent.¹⁰⁸ Ook dit zijn registers waarin de nieuwe buitenpoorters ingeschreven werden.

107. zie tabel 5 waaruit blijkt dat ca. 20% van Herzele en Aaigem door niet-lokalen geëxploiteerd werd. Dit zal omgekeerd ook het geval geweest zijn.

108. Marcel Cornelis, Buitenpoortersboeken van Geraardsbergen,” Op pagina IV heeft Cornelis het over een boek 1645-1665. Op pagina XXXVIII heeft hij het over een boek 1640-1665. Vermits er inschrijvingen genoteerd zijn vanaf 1641 zal het eerste een tikfout zijn.

Het gaat over buitenpoortersboeken bewaard in het Rijksarchief van Gent, oud archief van Geraardsbergen: het boek 1641-1665 (nr. 94). Er is ook nog het boek nr 93 (Vernieuwd 1595-1641, met aantekeningen 1571-1666: 1571-1666), het boek nr. 95: 1697-1726, met aantekeningen tot 1746: 1697-1746, het boek nr. 96: 1727-1728-1752 (nr. 96), het boek 1753-1795 (nr. 97).

De aantallen die Cornelis geeft in zijn overzicht komen echter niet overeen met de lijsten van namen in het boek. Vermoedelijk telde Cornelis hier en daar een niet-gezinshoofd mee. In de tabel in dit onderzoek zijn alleen de gezinshoofden meegenomen.

Meting 7: Geraardsbergen, 1641-1665					
	Herzele	Hillegem	Woubrechtgem	Aaigem	Vlekkem
inschrijvingen	98	58	31	109	14
gem. aantal inw.	689	569	520	668	70
/5,09= gezinsh.	135	112	102	131	14
% bp. tov gezinsh.	72,42	51,91	30,37	83,03	101,80
/24 jaar= % per jaar	3,02	2,16	1,27	3,46	4,24
Herzele = 100	100	72	42	115	141

Meting 7 geeft aan dat het goedkopere Geraardsbergen ongetwijfeld meer buitenpoorters uit onze heerlijkheden inschreef dan Aalst. Hier hebben we 310 inschrijvingen op 24 jaar tegenover 423 op 66 jaar in Aalst in meting 6. Het blijft opvallend hoe veel inschrijvingen Aaigem en Vlekkem ten opzichte van Herzele blijven genereren.

12. Samenvatting van de metingen

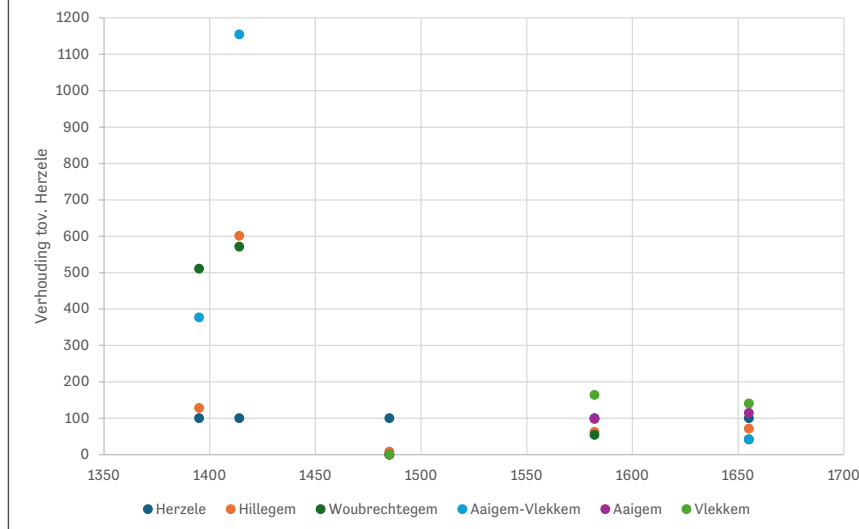
Onze metingen waren -door de aard van de bronnen- altijd heel verschillend. De ene keer ging het over gezinshoofden, de andere keer dan weer over mannen én vrouwen die als buitenpoorter genoteerd werden. Soms ging het over inschrijvingen, dan weer over betalingen van poortersgeld. Een enkele keer liep de informatie over slechts één jaar, meestal ging het over een langere periode. Nooit hadden we gelijkaardige informatie van de drie steden die betrekking hadden op dezelfde periode. De verhouding zoeken met de bevolkingsgrootte was dan ook niet evident.

De metingen aan elkaar koppelen om zo een beeld te krijgen over het aantal buitenpoorters op lange termijn blijkt onmogelijk. Voor Geraardsbergen gaf meting 2 ons 16,24% buitenpoorters in Herzele. Voor Aalst gaf meting 6 ons, in combinatie met de penningkohieren, in 1569 minstens 17% buitenpoorters. Het is vanzelfsprekend historigrafisch niet verantwoord beide cijfers zo maar op te tellen.

Duidelijk is wel dat het aantal buitenpoorters in bepaalde periodes in Herzele aanzienlijk moet geweest zijn.

Sommige metingen kunnen in verhouding tot elkaar bekeken worden. Door de waarde van Herzele gelijk te stellen met 100 kunnen we een chronologisch beeld schetsen van de buitenpoortertij in de vier heerlijkheden.

Grafiek 7 toont de grote verschillen tussen Herzele en de andere heerlijkheden aan op het einde van de 14^e eeuw-begin 15^e eeuw. Zonder de lokale geschiedenis mee te nemen zijn deze niet te verklaren.

Grafiek 7: nota: Herzele= 100.

13. Conclusie

Buitenpoorterschap onderzoeken vanuit een heerlijkheid is een complexe kwestie. Niet alleen is het bronnenmateriaal schaars, het is ook heel divers. Voor de onderzochte heerlijkheden was het niet mogelijk het totaal aantal buitenpoorters op een welbepaald moment vast te stellen. Daarvoor zijn de gegevens te fragmentarisch. We zagen wel dat op het einde van de 14^e eeuw ca. 15% Herzelenaren buitenpoorter waren van Geraardsbergen. Hetzelfde percentage noteerden we in het midden van de 16^e eeuw voor Aalst. Buitenpoortertij was in onze heerlijkheden sterk aanwezig. 20 tot 40% buitenpoorters zoals geformuleerd door Erik Thoen en Tim Soens lijkt ons zeker niet overdreven.¹⁰⁹ We delen eveneens de conclusie van Marc D'hoop dat alleen de niets-bezittenden en de rijke grondheren geen belang hadden bij buitenpoorterschap.

De casus van Herzele toont ook aan dat de lokale sociaal-economische situatie ongetwijfeld een belangrijke rol speelde. Ze bepaalde voor een groot deel de mogelijkheid tot handelen van dorpsbewoners. Eind 14^e eeuw moet de infrastructuur in Herzele zo verwoest geweest zijn dat buitenpoorterschap voor weinig inwoners een optie was. Het is pas na enkele generaties dat de situatie zich normaliseerde.

Cijfers alleen geven ons geen motivatie waarom mensen buitenpoorter werden. Het -weliswaar beperkte- kwalitatief onderzoek toont dat er ongetwijfeld *push and pull* factoren zullen geweest zijn. Het beste kateil en de plattelandsrechtspraak zullen mensen ongetwijfeld geduwd hebben naar het buitenpoorterschap. De afstand tot een stad, de kostprijs van het buitenpoorterschap, de reeds aanwezige familie in een nabije stad, de drang om te ontsnappen aan het stedelijk *issuerecht*, de fiscaal voordelige combinatie van leven op het platteland en buitenpoorterschap in de stad, de mogelijkheden die connecties in de stad op economisch en commercieel vlak meebrachten,... zullen mensen aangetrokken hebben om de investering van het buitenpoorterschap te doen. Ongetwijfeld zijn er nog redenen die ons -nog- niet bekend zijn. Net als bij iedere menselijke beslissing zullen rationele en emotionele elementen een rol gespeeld hebben.

109. Thoen en Soens. "The social and economic impact of central government taxation," 959.

Verwelkoming nieuw bestuurslid

Het bestuur verwelkomt een nieuw lid. Na zijn beroepsloopbaan startte Erwin Van der Hoeven de opleiding geschiedenis aan de UGent. In 2023 behaalde hij zijn masterdiploma. In zijn masterscriptie *'Ontfaen vanden insetenen vanden heerscepe van Herselle. De heerlijkheid Herzele (1444-1502): een ruimte van onderhandeling'* onderzocht hij de sociale verhoudingen in zijn geboortedorp in de late middeleeuwen. Hij gebruikte hiervoor de domein- en baljuwrekeningen van de heerlijkheid. Deze zijn, uitzonderlijk voor een lekeheerlijkheid, in grote getale bewaard gebleven.

Erwin, inmiddels uitgeweken naar Gent, is vooral geïnteresseerd in de geschiedenis van de rurale samenleving. Ondanks het feit dat onze gewesten al in de late middeleeuwen sterk verstedelijkt waren, leefde het grootste gedeelte van mensen nog steeds buiten de steden. Rurale geschiedenis bestudeert niet alleen de economie maar ook de cultuur en de sociale relaties op het platteland.

Inmiddels is Erwin actief bij de heemkundige kring De Hellebaard van Herzele. Vanaf nu zal hij ook regelmatig een bijdrage leveren aan het Land van Aalst.

Kaart met in het midden Herzele.

Bron: Fricx-kaart (1712); geopunt.be.

De auteurs

Marcel Cock

Pijlekaart 103
9500 Schendelbeke
marcel.cock@telenet.be

Dirk Van de Perre

Hoogstraat 23
9401 Ninove-Pollare
dirkvandeperre@skynet.be

Erwin Van der Hoeven

Krommewal 19
9000 Gent
erwin.vanderhoeven@skynet.be

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Jaargang LXXVII • 2025 • Nummer 1 • januari - februari - maart

Artikels

Marcel Cock & Dirk Van de Perre

De Ninoofse humanist Pieter Meganck/Petrus Megangus Ninivita (1482/85-1560). 1

Erwin Van der Hoeven

Buitenpoorterie onderzocht vanuit de heerlijkheid Herzele (1396-1665). 18

Van de redactie

Verwelkoming nieuw bestuurslid. 39

ZELE pauca in medium adferam. Castrum hic fuit. Ædes etiam habuit Gandavi à Bodelonensibus cœnobitis
olim ac forte, cuius etiam nunc cernuntur vestigia. nunc occupatas. Familiam quoq; habuit nobilem & antiquam.

Afgiftekantoor Gent X
Erkenning P303215

Verantw. uitg.
Afzender

Reinoud Vermoesen
Dirk Van de Perre
Hoogstraat 23
9401 Ninove-Pollare